

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัย เรื่อง บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกรทำนาเกษตรอินทรีย์ : กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ผู้ศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ตลอดจนการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยผู้ศึกษาได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ณ พื้นที่เป้าหมายในการศึกษาวิจัย คือ กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม ชุมชนบ้านโดนเลงเหนือ ชุมชนโดนเลงใต้ ชุมชนบ้านทัพไทย ชุมชนบ้านถนน เพื่อตอบโจทย์ของการศึกษาวิจัย จากการศึกษาข้อมูลที่ได้รับรวบรวมได้ ทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจกับบริบทของชุมชนและกลุ่ม องค์กรเครือข่าย ตลอดจนเกษตรกรรายอื่น ๆ ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเกษตรอินทรีย์และผู้ที่ไม่ได้ผลิตเกษตรอินทรีย์ ที่มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสรุปวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องกับบริบทของงานวิจัย ซึ่งผู้ศึกษาได้ใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลของชุมชนและกลุ่ม ด้วยวิธีการสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์บุคคล การเข้าร่วมทำกิจกรรมภายในชุมชน และการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ซึ่งข้อมูลที่ได้สามารถแบ่งได้ ดังนี้

- 4.1 บริบทชุมชนและประวัติความเป็นมาของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม
- 4.2 บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกรทำนาเกษตรอินทรีย์
- 4.3 ปัญหาอุปสรรค และผลสำเร็จซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยในการจัดการความรู้ของผู้นำ

4.1 บริบทชุมชนและประวัติความเป็นมาของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม

4.1.1 บริบทชุมชน

บ้านท่อม เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 300 กว่าปีมาแล้ว ผู้อพยพรุ่นแรก ๆ ส่วนมากอพยพมาจาก บ้านกะทม บ้านสะก๊วน ซึ่งแต่เดิมอยู่ในเขตการปกครองของตำบลท่อม แต่ปัจจุบันได้ขึ้นต่อตำบลเจียง อ.เมือง จ.สุรินทร์

ในการก่อตั้งหมู่บ้านชาวบ้านจะคำนึงถึงแหล่งน้ำและภูมิประเทศที่พอจะใช้อุปโภคบริโภคและประกอบอาชีพได้ โดยบ้านท่อมมีแหล่งน้ำที่สำคัญ 2 แห่ง คือ หนองปรุ และหนองท่อม ห่างจากแหล่งน้ำทั้งสองไปทางทิศตะวันตกจะมีลำน้ำอีกแห่งหนึ่งชื่อว่าห้วยเสนง ซึ่งถ้าดูตามภูมิ

ประเทศแล้วจะมีหนองน้ำต่อเนื่องกันเป็นลำดับ คือ น้ำจากหนองโดนเสาะจะไหลลงสู่หนองปรุ แล้วผ่านไปยังหนองทอมและไหลลงสู่หนองโสนะโปกแล้วจึงไหลลงสู่ห้วยเสนงต่อไป

ผู้เฒ่าผู้แก่ในตำบลเล่าให้ฟังว่าในอดีต หนองน้ำทมนั้นเมื่อถึงเวลาหน้าแล้งชาวบ้านได้พากันลงไปจับปลา (ทอดแห) แล้วบังเอิญไปพบกับหินใหญ่ก้อนหนึ่ง ซึ่งในบางครั้งจะพบหินก้อนเดียวกันนี้อีกที่หนึ่งซึ่งไม่อยู่กับที่ นับว่าสร้างความประหลาดใจให้กับชาวบ้านเป็นอันมาก ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าเป็นหินกายสิทธิ์จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านที่อยู่นั้นว่า บ้านทอม ซึ่ง คำว่า “ทอม” อ่านว่า “ทะ-มอ” เป็นภาษาเขมรแปลเป็นไทยว่า “หิน”

ปัจจุบันตำบลทอมมีหมู่บ้าน จำนวน 13 หมู่บ้าน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 6,948 คน แยกเป็นชาย 3,351 คน หญิง 3,595 คน จำนวนครัวเรือน 1,264 ครัวเรือน มีทรัพยากรที่สำคัญคือป่าชุมชน ประกอบด้วย ป่าเนกเหียรดัดชันตู่จ ป่าโคกกกลัน ป่าช้ากาเกาะ โดยมีพื้นที่รวมกันทั้งสิ้นประมาณ 4,360 ไร่

1. สภาพทั่วไป

บ้านทอม อยู่ในตำบลทอม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอปราสาท 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดสุรินทร์ประมาณ 25 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 43,343 ไร่ โดยแยกเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 35,900 ไร่ และพื้นที่ป่า 4,360 ไร่ อาชีพหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ส่วนอาชีพเสริม ได้แก่ อาชีพรับจ้าง การเลี้ยงสัตว์และปลูกผัก โดยตำบลทอมมีอาณาเขตและพื้นที่ติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จรด ตำบลเทนเมีย และตำบลเจียง อ.เมืองฯ จ.สุรินทร์
ทิศใต้	จรด ตำบลโคกยาง และตำบลเชื้อเพลิง อ.เมืองฯ จ.สุรินทร์
ทิศตะวันออก	จรด ตำบลตาอ่อง อ.เมืองฯ จ.สุรินทร์
ทิศตะวันตก	จรด ตำบลนาบัว อ.เมืองฯ จ.สุรินทร์

2. ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและประเพณี

ลักษณะความเป็นอยู่ของชาวบ้านและครอบครัวในตำบลทอม มีลักษณะเป็นเหมือนกับครอบครัวชาวไทยพื้นเมืองทั่วไป คือมีพ่อบ้านจะเป็นหัวหน้าครอบครัว และทำหน้าที่ทำงานเพื่อหาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว ส่วนแม่บ้านจะเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยต่าง ๆ ภายในบ้าน โดยทั่วไปชาวบ้านจะให้ความสำคัญหรือให้เกียรติแก่เพศชายในการดำเนินกิจกรรมหรือตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ทั้งนี้จะไม่มีข้อขัดแย้งในการทำงานอันเกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างเพศ เพราะเพศหญิงจะมีความรู้สึกโดยสัญชาตญาณว่า งานหนัก งานสำคัญหรืองานผู้นำจะต้องเป็นหน้าที่ของเพศชาย ซึ่ง ประกอบ ผลงาม (2538) กล่าวถึงครอบครัวของชาวเขมรถิ่นไทย (สุรินทร์) ที่จะให้ความสำคัญกับผู้ชายและโดยทั่วไป สมัยก่อนครอบครัวของชาวบ้านจะเป็น

ครอบครัวใหญ่ คือมีการอยู่ร่วมกันหลาย ๆ ครอบครัวในบ้านหลังเดียวกัน ในครอบครัวหนึ่ง ๆ อาจประกอบด้วย ตา ยาย หรือปู่ ย่า ลุง ป้า น้ำหรืออา พ่อ แม่ พี่ น้อง ลูก หลาน อยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันการสร้างครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไปแต่ก็ยังอยู่ในละแวกที่ดินเดียวกัน โดยเมื่อมีครอบครัวก็จะแยกไปปลูกบ้านกันเองในแต่ละครอบครัว แต่ก็อยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกันในหมู่บ้านตึกพี่น้อง

ชาวบ้านส่วนมากมีชีวิตที่เรียบง่าย ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำไร่ หนุ่สาว รุ่งใหม่ที่ว่างจากการทำไร่่นามักจะเดินทางไปรับจ้างทำงานในตัวเมืองหรือในเมืองหลวงและเมื่อถึงฤดูเพาะปลูก ก็จะเดินทางกลับภูมิลำเนา เพื่อประกอบอาชีพหลักของตนเป็นเช่นนี้เรื่อยไป คนในชุมชนท้องถิ่นจะพูดภาษาเขมรเป็นส่วนใหญ่ถึงแม้จะมีคนต่างถิ่นที่เข้าไปอยู่อาศัยหรือมีครอบครัวเป็นคนในชุมชนนั้น ก็ฝึกพูดภาษาเขมรจนสามารถสื่อสารได้โดยไม่มีปัญหา ซึ่งส่วนใหญ่การสื่อสารในชุมชนจะใช้ภาษาเขมรในการสื่อสารระหว่างกัน แม้กระทั่งการสอนลูกหลานเวลาอยู่ที่บ้านก็จะพูดภาษาเขมร ทำให้เด็ก ๆ และคนในชุมชนสามารถพูดได้สองภาษา คือ ภาษาไทยและภาษาเขมร ทั้งนี้เพราะภาษาไทยนั้นเป็นภาษาทางการ ส่วนภาษาเขมรนั้นเป็นภาษาถิ่น ฉะนั้นในปัจจุบันนี้แทบจะไม่มีปัญหาการสื่อสารระหว่างคนภายนอกกับคนในท้องถิ่น

3. อาหารหลักของชาวบ้าน

ชาวบ้านหมอมักจะรับประทานอาหารประเภทข้าวซึ่งส่วนใหญ่คือข้าวเจ้า (ไม่เหมือนชาวอีสานทั่วไปที่รับประทานข้าวเหนียว) ส่วนอาหารพื้นเมืองที่เป็นที่รู้จักคือ “ปลาเหาะเขมร” หรือปลาร้าเขมร ปลาจ่อม ปลาแห้ง ปลาย่าง ปลาดัม น้ำพริกจิ้มผัก เนื้อสัตว์ ผัก ส่วนอาหารว่างมักจะเป็นผลไม้และขนมพื้นเมือง ผลไม้ที่นิยมได้แก่ กัลลวย น้อยหน่า มะม่วง มะพร้าว ส้ม ส่วนขนมพื้นเมืองของเขมรถิ่นไทยนั้นนอกจากจะรับประทานกันเป็นปกติแล้วยังใช้เป็นเครื่องเคียงในการประกอบพิธีเช่นไหว้ในพิธีกรรมต่าง ๆ อีกด้วย ส่วนเครื่องดื่มชาวเขมรถิ่นไทยนิยมดื่มสุรา (เหล้าโรง) มาก โดยเฉพาะผู้ชายและหัวหน้าครอบครัว ซึ่งในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ ของชาวเขมรถิ่นไทยมักจะต้องมีสุราเป็นเครื่องประกอบในพิธีด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้สุราเพื่อการสื่อสารระหว่างลูกหลานที่มีชีวิตอยู่กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

4. ความเชื่อและประเพณี

ชาวบ้านหมอมักจะมีความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ผู้คนค่อนข้างเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านมักจะไปทำบุญที่วัดเป็นประจำทุกวันพระ (ธรรมสวนะ) และในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาจะมีประเพณีที่เรียกว่า “กันซง” ซึ่งเป็นประเพณีการถือศีล ชาวบ้านจะนำอาหารหวานคาวไปทำบุญที่วัดทุกวันตลอดช่วงเวลาที่กำหนดอาจจะเป็น 8 วันหรือ 15 วัน

ประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาลคือชายหนุ่มทุกคนต้องเข้าพิธีอุปสมบทหรือบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาเพื่อศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและเป็นการทดแทนบุญคุณบิดามารดาก่อนที่จะมีครอบครัว โดยผู้ชายที่บวชเรียนแล้วจะได้รับการยอมรับและให้เกียรติจากสังคม บรรดาเพื่อนฝูงหรือผู้ที่มีอายุน้อยกว่าจะเปลี่ยนสรรพนามในการเรียกขานผู้บวชเรียนแล้ว จากคำเดิมที่เป็นคำแสดงความคุ้นเคยมาเป็นคำว่า “บอง” ซึ่งแปลว่า “พี่” ส่วนผู้ที่อาวุโสกว่าก็จะใช้คำสรรพนามที่เป็นทางการในการเรียกขาน คือคำว่า “อา-ป-แดญ” หรือ “เนียะ” ซึ่งแปลว่า “ทิด” หรือ “คุณ” สำหรับผู้ชายที่ไม่เคยผ่านการบวชคนที่คุ้นเคยกันไม่ว่าจะอยู่ในวัยเดียวกันหรืออาวุโสกว่าจะยังคงเรียกว่า “อา” ซึ่งแปลว่า “เอ็งหรืออ้าย” ส่วนประเพณีบวชนาคก็มีความคล้ายคลึงกันกับประเพณีของไทยท้องถิ่นทั่วไป และมีประเพณีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านหม้อคือ ประเพณีการไหว้บรรพบุรุษ ซึ่งชาวบ้านจะมีความเชื่อเกี่ยวกับความผูกพันระหว่างผู้ที่มีชีวิตอยู่และผู้ล่วงลับไปแล้ว กล่าวคือ เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งในครอบครัวจะทำการใดสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญก็จะต้องทำพิธีเช่นไหว้บอกกล่าวให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วได้รับทราบ และในทุกปีชาวเขมรถิ่นไทยก็จะมีประเพณีเช่นไหว้บรรพบุรุษหนึ่งครั้งเรียกว่า “ประเพณีเบ็นหรือแคเบ็น” ซึ่งจะตรงกับวันสารทของชาวไทยท้องถิ่นทั่วไป โดยในวันนั้นผู้ที่อยู่ห่างไกลบ้านหรืออยู่ต่างจังหวัดก็จะเดินทางกลับมายังภูมิลำเนาของตน โดยจะมีการจัดเตรียมอาหารและสุราและผ้าผืนไปมอบให้แก่ญาติผู้ใหญ่เพื่อที่จะนำไปจัดสำหรับเช่นไหว้บรรพบุรุษ

5. พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าว

พิธีกรรมเพื่อขอให้ต้นข้าวในนาอยู่รอดปลอดภัยและได้ผลผลิตอย่างอุดมสมบูรณ์นั้น นับตั้งแต่ก่อนการปลูกไปจนกระทั่งการเก็บเกี่ยวและได้เมล็ดข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉางแล้ว ก็จะมีพิธีกรรมและความเชื่ออันเนื่องด้วยข้าว ซึ่งจะจัดทำขึ้นโดยมีเป้าหมาย 4 ประการ คือ 1) เป็นการขอรับรองอันวอนผีหรืออำนาจลึกลับให้ช่วยดูแลให้ต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ให้ผลผลิตจำนวนมากตามความต้องการ 2) เป็นการขออนุญาตผีหรือเทพยดาที่สถิตย์อยู่ในธรรมชาติเพื่อขออนุญาตใช้สอยสิ่งนั้น ๆ 3) เป็นการขอขมาต่อธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติเมื่อได้ล่วงเกิน 4) เป็นการเสี่ยงทาย พิธีกรรมที่จัดขึ้นในแต่ละครั้งจะมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ไม่ต่างกันมากนัก โดยพิธีกรรมตามขั้นตอนกระบวนการผลิตสามารถแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ 1) พิธีก่อนการปลูก 2) พิธีในช่วงเพาะปลูก และ 3) พิธีเมื่อได้ผลผลิตออกมาแล้ว โดยชาวบ้านจะมีการเช่นไหว้ผีปู่ตาประจำหมู่บ้าน ผู้เป็นที่เคารพนับถือในหมู่บ้าน ซึ่งในการสร้างหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านจะสร้างศาลที่เรียกกันว่า “ศาลปู่ตา” แล้วทำพิธีอัญเชิญผีปู่ตาอันเป็นผีบรรพบุรุษของหมู่บ้านให้มาสถิตย์อยู่เพื่อทำหน้าที่คอยพิทักษ์รักษาผู้คน สัตว์เลี้ยงและพืชพันธุ์ธัญญาหารในหมู่บ้านให้มีความมั่นคงปลอดภัย

4.1.2 ประวัติความเป็นมาของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลท่อม

ก่อนปี พ.ศ. 2533 คณะทำงานเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานให้การสนับสนุนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบเกษตรทางเลือก โดยมีเป้าหมายที่จะแก้ไขปัญหาความยากจนและส่งเสริมเกษตรกรให้หลุดพ้นจากการผลิตเกษตรกระแสหลักที่ทำให้ชาวบ้านและเกษตรกรมีหนี้สิน คณะทำงานชุดนี้ได้ส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรทางเลือกได้สำเร็จจนเกิดผู้นำขึ้น เช่น มหาอยู่ สุนทรชัย ผู้นำด้านพุทธเกษตร เกษตรยั่งยืน ลุงเชียง ไทยดี ผู้นำด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรผสมผสาน

แม้จะมีผู้นำเกิดขึ้นมาเพื่อที่จะขยายผลในการทำเกษตรทางเลือกแต่ก็ไม่สามารถที่จะขยายผลได้เป็นรูปธรรมมากนัก เพราะเกษตรกรที่มีความสนใจส่วนมากจะเป็นเกษตรกรรายเดี่ยวในหมู่บ้านเท่านั้น จึงทำให้มีหน่วยงานเอกชนที่มีความสนใจการทำงานในระบบกลุ่มในพื้นที่ชุมชนเกิดขึ้นมา โดยในปี พ.ศ. 2533 ได้มีหน่วยงานโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ (คสป.) ที่ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งทุนขนาดเล็กในประเทศไทยทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมเกษตรกรในการทำเกษตรกรรมทางเลือก

ปี พ.ศ. 2533 จังหวัดสุรินทร์ได้ส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรจำนวน 58 กลุ่ม แต่ทาง คสป. ได้คัดเลือกจำนวน 4 กลุ่ม ที่ทางหน่วยงานโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ (คสป.) จะเข้าไปทำงานร่วมด้วย ได้แก่ กลุ่มตำบลแกใหญ่ ตำบลคอโค ตำบลสำโรง ตำบลโคกกลาง เพราะพิจารณาเห็นว่ากลุ่มทั้งสี่มีศักยภาพมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ โดยสิ่งแรกที่ คสป. เข้าไปส่งเสริมคือ การเข้าไปช่วยวางระบบกลไกในการบริหารงาน จัดเวทีวิเคราะห์ อบรมให้ความรู้เรื่องเกี่ยวกับการทำเกษตรธรรมชาติและทำให้กลุ่มเกษตรกรทั้งสี่ตำบลเหล่านั้นแยกตัวออกมาจัดตั้งกลุ่มใหม่ โดยตั้งชื่อกลุ่มของตนเองว่า กลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ และใช้ชื่อย่อของแต่ละพื้นที่ในตำบลจัดตั้งกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลแกใหญ่ กลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลคอโค

หลังจาก คสป. ให้การส่งเสริมไปได้ระยะหนึ่ง จึงเริ่มเห็นรูปธรรมการทำเกษตรแบบปลอดสารพิษก็คือมีการผลิตข้าวปลอดสารพิษ ในสมัยอดีตการทำเกษตรปลอดสารพิษเกษตรกรจะทำเกษตรอินทรีย์ทำเพียงรายละ 1 ไร่ คือในการทำนาข้าวในแต่ละรายจะมีเพียง 1 ไร่ที่ไม่ใส่ปุ๋ยเคมี ส่วนพื้นที่ที่เหลือจะไม่ใช้ยาฆ่าแมลงแต่จะใช้ปุ๋ยเคมี ดังนั้นการทำเกษตรในปี พ.ศ. 2533 จึงเป็นเกษตรปลอดสารพิษไม่ใช่เกษตรอินทรีย์ และเมื่อได้ผลผลิตข้าวออกมาก็จะเรียกว่าข้าวปลอดสารพิษ ในขณะนั้นเกษตรกรไม่รู้จะนำข้าวที่ปลูกได้ไปจำหน่ายที่ไหน ชาวบ้านจึงได้นำข้าวมารวมกันและก็เรียกการรวมข้าวนี้ว่า “กองทุนข้าว” หมายถึงเป็นการนำเอาข้าวเปลือกของสมาชิกมารวมกันก่อนแล้วจึงไปหาสถานที่จำหน่าย ซึ่งการไปติดต่อกับโรงสีข้าวที่รับซื้อข้าวเปลือก

พ่อค้าที่รับซื้อก็จะให้ราคาเหมือนกับราคาข้าวทั่ว ๆ ไป ทางกลุ่มจึงมีความคิดว่าจะไปจ้างโรงสีข้าวเพื่อสีข้าวเปลือกเป็นข้าวสารออกมาเพื่อจำหน่าย แต่ทางโรงสีข้าวกลับนำข้าวเปลือกของกลุ่มไปเก็บและนำข้าวสารที่สีเตรียมไว้ก่อนแล้วมาให้ซึ่งไม่ใช่ข้าวของทางกลุ่ม ดังนั้นกลุ่มจึงมองเห็นถึงปัญหา จึงได้ใช้วิธีการนำข้าวมารวมกันแล้วไปจ้างโรงสีข้าวของสมาชิกในกลุ่มให้ช่วยสีข้าวเปลือกเพื่อที่จะได้นำข้าวสารออกมาจำหน่าย ด้วยเหตุผลที่กลุ่มต้องการเป็นข้าวสารเพราะแน่ใจว่าถ้าขายเป็นข้าวเปลือกแล้วจะได้ราคาน้อยทำให้ขาดทุน ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลไกในการซื้อขายที่ไม่เป็นธรรมสำหรับเกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวอินทรีย์

ฉะนั้นทางกลุ่มเกษตรกรจึงต้องดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองอย่างครบวงจร คือ ตั้งแต่การผลิต การแปรรูปและการจำหน่ายซึ่งทำกันเองภายในกลุ่ม ในการรวมตัวกันครั้งแรกใช้ชื่อกลุ่มว่า “กองทุนข้าว” ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จำกัด” จนถึงปัจจุบัน กลุ่มเริ่มทำการสีข้าวโดยใช้โรงสีข้าวของสมาชิกเอง ซึ่งปัจจุบันโรงสีข้าวของกลุ่มตั้งอยู่เลขที่ 88 หมู่ 7 ตำบลแกใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ จากจุดเด่นของกลุ่มนี้เองจึงทำให้มีชาวต่างประเทศให้ความสนใจเข้ามาศึกษาดูงาน และพบว่ากลุ่มเกษตรกรที่ทำข้าวอินทรีย์มีองค์กรพัฒนาเอกชนเล็ก ๆ ที่ส่งเสริมและทำงานร่วมกับชาวบ้านอยู่ จึงได้มีการติดต่อประสานในส่วนของการค้าทำให้มีการส่งออกข้าวไปขายยังต่างประเทศ โดยกลุ่มได้เริ่มจำหน่ายข้าวครั้งแรกในปี พ.ศ. 2535 และเป็นจุดที่ทำให้กองทุนข้าว ที่ชื่อว่า สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จำกัด ได้ก่อเกิดรูปธรรมขึ้นมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2535 เป็นต้นมา

จากจุดนี้เองกล่าวได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของ กลุ่มเกษตรธรรมชาติจังหวัดสุรินทร์ตำบลทอม ซึ่งแต่เดิมจะมีเพียง 4 กลุ่มตำบล คือ ตำบลแกใหญ่ ตำบลคอโค ตำบลสำโรง และตำบลโคกกลาง แต่ว่าตำบลที่มีศักยภาพในการผลิตข้าวไม่ใช่ตำบลคอโคและตำบลแกใหญ่ เพราะตำบลทั้งสองเป็นตำบลที่ชาวบ้านไม่ค่อยให้ความสนใจการทำเกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้เนื่องจากมีบริเวณพื้นที่อยู่ติดกับอำเภอเมือง มีการเดินทางไปมาที่สะดวก โดยชาวบ้านในตำบลคอโค และตำบลแกใหญ่จะมีสองอาชีพ คือ อาชีพเกษตรกรรมและอาชีพรับจ้าง

ดังนั้นการทำเกษตรอินทรีย์ส่วนใหญ่จึงอยู่ที่ตำบลสำโรงซึ่งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 20 กิโลเมตร ต่างจากตำบลคอโคและตำบลแกใหญ่ ที่อยู่ห่างกันเพียง 3-6 กิโลเมตร เท่านั้น ดังนั้นเมื่อการผลิตข้าวปลอดสารพิษเริ่มมีการขยายตัวและมีการขยายตลาดทางการค้ามากขึ้นผลผลิตที่ได้จึงไม่เพียงพอกับการจำหน่าย

สมาชิกเกษตรอินทรีย์ในตำบลสำโรงที่มีญาติพี่น้องอยู่ที่ตำบลทอม จึงไปสอบถามญาติที่ตำบลทอมเพื่อจะซื้อข้าวเหลืองอ่อนและข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ จึงเป็นจุดที่จะทำให้ คสป. เข้าไปสอบถามเกษตรกรในพื้นที่ตำบลทอมโดยผ่านทางกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดย

ในขณะนั้นได้มีผู้นำคือนายเสน่ห์ จามณี นายสม ระเบิดนาม และสมาชิกในชุมชนได้พากันขายข้าวให้แก่ คสป. นอกจากการซื้อขายข้าวแล้ว คสป. มีความสนใจและให้คำแนะนำสมาชิกในกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตให้หันเข้ามาสมัครการทำนาอินทรีย์ โดยให้ลงชื่อสมัครเป็นสมาชิกทำนาเกษตรอินทรีย์ในปี พ.ศ. 2534 และนำไปอบรมเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ และได้มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมขึ้นในปีพ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ในระยะแรกของการส่งเสริมการผลิตข้าว การเกษตรผสมผสาน ได้มีการฝึกอบรมด้านเทคนิคในการผลิต เช่น การทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด จนเกิดเป็นรูปธรรมของการเกษตรแบบเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ตำบลท่อมขึ้น เพราะว่าตำบลท่อมมีพื้นฐานแตกต่างจากตำบลแกใหญ่ ตำบลคอโค ตำบลลำโรง ตำบลโคกกลาง เพราะตำบลท่อมมีพื้นฐานแตกต่างจากตำบลแกใหญ่ ตำบลคอโค ตำบลลำโรง ตำบลโคกกลาง เพราะตำบลท่อมทั้งสี่ขณะนั้นเป็นพื้นที่ยากจนโดยในช่วงปีพ.ศ. 2536-2540 เกษตรกรเริ่มเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรมเป็นอาชีพรับจ้างมากขึ้นเพราะรายได้ไม่เพียงพอแก่การยังชีพ โดยส่วนมากมีปัญหาเรื่องที่ดินติดจำนองกับนายทุน และการทำเกษตรอินทรีย์อย่างเดียวไม่สามารถที่จะไถ่ถอนที่ดินให้เกษตรกรได้ หนี้สินจึงมากเกินกว่าผลผลิตที่เกษตรกรจะผลิตชำระหนี้ได้ ดังนั้นช่วงปีพ.ศ. 2536-2540 เกษตรกรในสี่ตำบลดังกล่าวจึงทำอาชีพเกษตรกรรมควบคู่ไปกับอาชีพรับจ้าง จึงทำให้ศักยภาพในการผลิตข้าวของทั้งสี่ตำบลดังกล่าวไม่โดดเด่นเท่ากับตำบลท่อม ส่วนหนึ่งชาวบ้านในตำบลท่อมจะมีพื้นที่นามากโดยชาวบ้านมีที่ดินเฉลี่ยครอบครัวละ 20-30 ไร่ ฉะนั้นตำบลท่อมจึงสามารถผลิตข้าวอินทรีย์และทำเกษตรผสมผสานได้เต็มรูปแบบมากกว่า กล่าวได้ว่ารูปแบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้นที่ตำบลท่อมในช่วงปีพ.ศ. 2540 ชาวเกษตรกรตำบลท่อมที่ได้ปลูกข้าวอินทรีย์ได้รวมกลุ่มกันขึ้นมา โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า "เกษตรธรรมชาติตำบลท่อม" ประกอบด้วยสมาชิกจากบ้านโดนเลงเหนือ บ้านโดนเลงใต้ บ้านยาง บ้านโคกเพชร ปัจจุบันกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมมีสมาชิกจำนวน 32 คน (ข้อมูลปี 2550) และผู้นำ 10 คน

จากนั้นกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมได้มีการรวมสมาชิกในตำบลที่จากเดิมเคยแยกตัวออกไปจัดตั้งกลุ่มใหม่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนนและกลุ่มรวมพลังสร้างนาเกษตรอินทรีย์ โดยสาเหตุของการแยกกลุ่มในสมัยนั้นคือในปีพ.ศ. 2536-2540 กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนน ที่ประกอบด้วยบ้านทัพไทย บ้านถนน ได้ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาอีสานจัดทำโครงการอนุรักษ์ป่าบ้านตาเสาร์ และโครงการได้สิ้นสุดลงในปีพ.ศ. 2540 ซึ่งมูลนิธิพัฒนาอีสานได้หยุดให้การส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มฯ ทั้งสอง แต่กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนนบางส่วนมีความคิดว่ากลุ่มฯ น่าจะทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ จึงเสนอกับมูลนิธิพัฒนาอีสานให้พาไปดูการทำนาเกษตรอินทรีย์เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ จึงได้พาไปศึกษาดูงานเรื่องเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ตำบลลำโรงและตำบลท่อม แต่กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนนเมื่อกลับจากไปศึกษาดูงานแล้วไม่มีการ

ดำเนินงานต่อ พอปีพ.ศ. 2541-2542 คสป. ได้เข้ามาทำงานที่ตำบลท่อม และทางกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนน จึงเสนอกับทางมูลนิธิพัฒนาอีสานว่าต้องการรวมกลุ่ม แต่ในระยะนั้นมูลนิธิพัฒนาอีสานไม่ได้ทำงานในพื้นที่แล้ว มูลนิธิจึงได้ประสานงานผ่านมายัง คสป.ให้ทราบถึงความต้องการของกลุ่มฯ ที่สนใจทำเกษตรอินทรีย์ ทาง คสป.จึงเข้ามาประสานงานแล้วก็มี การรวมกลุ่มกันขึ้นมาก่อนหน้าที่ คสป.จะเข้ามาสองถึงสามเดือน ทั้งนี้ทางกลุ่มฯ จะดำเนินเรื่องขอ ทุนสนับสนุนจาก อบต. จึงได้ตั้งชื่อกลุ่มกันว่า กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนน และได้ ทุนสนับสนุนจาก อบต.จำนวนเงิน 20,000 บาท เพื่อใช้ในการผลิตปุ๋ย หลังจากนั้นประมาณ สองสามเดือนทาง คสป. ก็เข้าไปประสานงานกับกลุ่มฯ ซึ่งคสป. ทราบว่ากลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทางเลือกทัพไทยถนนอยู่ในตำบลเดียวกันกับกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อม จึงไม่ต้องการให้เกิด การ แบ่งแยกเป็นสองกลุ่ม คสป.จึงได้พากกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนนเข้าไปเป็น สมาชิกของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อม

ต่อมาปีพ.ศ. 2544 เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกประเทศไทยจังหวัดสุรินทร์ ได้รับการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนจากโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนจากกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ โดยในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ได้รับงบประมาณสนับสนุน จำนวน 38 ล้านบาท ซึ่งองค์กรที่ทำการของงบประมาณในโครงการฯ มีจำนวนทั้งสิ้น 6 องค์กร รวมถึงกลุ่มเกษตร ธรรมชาติตำบลท่อมด้วย ซึ่งผู้รับผิดชอบโครงการนำร่องฯ ได้แยกกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบล ท่อมออกมาจากกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอาชีพทางเลือกทัพไทยถนน จึงทำให้สองกลุ่มนี้ต้องแยก กลุ่มเพื่อการรับเงินงบประมาณสนับสนุนจากโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเป็น สาเหตุของการแยกกลุ่มกันในปัจจุบัน

ช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2540-2544 ขณะที่กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางเลือกทัพไทยถนน ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อม ได้มีสมาชิกคนหนึ่งจากบ้านลำดวน มีความสนใจในเรื่องเกษตรอินทรีย์เข้ามาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมด้วย คือ นายเยี่ยม อุ่มดี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสนใจในเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์มากเพราะ หลังจากการเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มฯ แล้ว นายเยี่ยม อุ่มดี ก็ได้นำแนวคิดเรื่องเกษตรอินทรีย์ ไปทดลองปลูกและขยายผล รวมไปถึงถ่ายทอดให้แก่สมาชิกคนอื่น ๆ ด้วย ทำให้มีผู้สนใจเรื่อง เกษตรอินทรีย์ได้เข้าไปศึกษาดูงานที่แปลงนาของนายเยี่ยม เพราะแปลงนาข้าวอินทรีย์ของนายเยี่ยม มีความอุดมสมบูรณ์มาก คนที่บ้านลำดวนจึงได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการทำนาเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น นายเยี่ยมจึงชักชวนชาวบ้านจากบ้านลำดวนประมาณ 4-5 คน มาสมัครเข้าเป็นสมาชิกกับกลุ่ม เกษตรธรรมชาติตำบลท่อมด้วย

ตามปกติแล้วนายเยื่อม อุ่มดี จะเป็นผู้ที่มีความเคร่งครัดในหลักธรรมและศาสนา มาก นายเยื่อมจึงเป็นคนที่มีความคิดในเรื่องของธรรมะ ซึ่งการทำกิจกรรมของนายเยื่อมจะ สอดแทรกด้วยธรรมะอยู่มาก ซึ่งเป็นคนละแนวคิดกับกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทมอ จึงไม่ สามารถที่จะร่วมกิจกรรมด้วยกันได้ ดังนั้นนายเยื่อมจึงไปรวบรวมสมาชิกที่อยู่ในตำบลอื่น ๆ เช่น ตำบลเจียง ตำบลเชื้อเพลิง ซึ่งรวบรวมได้ 16 คนแล้วจึงได้แยกกลุ่มออกไปตั้งกลุ่มขึ้นใหม่ชื่อว่า “กลุ่มรวมพลังสร้างนาเกษตรอินทรีย์” และก็ทำกิจกรรมการเกษตรด้วยกันพร้อมทั้งทำกิจกรรม เกี่ยวกับธรรมะควบคู่กันไปด้วย จึงทำให้สมาชิกกลุ่มฯ ที่อยู่ที่บ้านลำดวน 4-5 คน ได้แยกตัวตาม ออกไปในปีพ.ศ. 2548 เป็นต้นมา

การบริหารจัดการกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทมอ

ในการบริหารงานของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทมอจะมีการเลือกตั้งคณะผู้บริหาร เป็นประจำทุกปี แต่ในการเลือกตั้งคณะผู้บริหารในแต่ละตำแหน่ง ใ้ว่าแต่ละบุคคลจะมีบทบาท ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน แต่ทุกคนเมื่อทำงานจะมีการประชุมและปรึกษาหารือกันอยู่ ตลอดเวลาและจะช่วยกันในการทำงานถึงแม้ว่างานชิ้นนั้นจะไม่ใช่ว่าหน้าที่ของตนก็ตาม และในส่วน ของการประชุมกลุ่มฯ ก็จะมีการประชุมกันอย่างเป็นทางการเดือนละ 1 ครั้ง นอกจากนี้ยังมื การประชุมอย่างไม่เป็นทางการอีก ซึ่งในแต่ละเดือนคณะผู้บริหารกลุ่มฯ จะมีการพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอยู่เสมอซึ่งแล้วแต่เหตุการณ์ในแต่ละเดือน โดยการบริหารงานในกลุ่ม จะไม่มีการสั่งการแต่จะเป็นการทำงานแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เป็นในรูปของการมีส่วนร่วม มากกว่าคำว่าหน้าที่ ส่วนการประสานงานในกลุ่มฯ มักจะเป็นแบบไม่เป็นแบบทางการ เช่น มาบอกกล่าวกันถึงบ้าน หรือใช้โทรศัพท์มาบอกว่ามีเรื่องต้องประชุมปรึกษาหารือกัน

การบริหารงานของกลุ่มฯ ถึงแม้ว่าวัยและประสบการณ์จะแตกต่างกันบ้างแต่หลัก สำคัญในการบริหารงานของกลุ่มคือเหตุและผลในการวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน ดังนั้นโครงสร้างการ บริหารจึงมีลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์แบบแนวนอน และมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่เอื้อต่อ การเรียนรู้ตลอดเวลาซึ่งกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทมอมีโครงสร้างการบริหารกลุ่มฯ ดังตาราง

ตารางที่ 4.1

โครงสร้างการบริหารกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	หมู่	ตำแหน่ง
1	นายมิตร บุญทวี	13	ประธาน
2	นายจันทร์ศรี สุปรีธ	9	รองประธาน
3	นายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา	13	เลขานุการ
4	นายภาคภูมิ อินทร์แป้น	13	เหรัญญิก
5	นายสำราช ทองเอี่ยม	4	บัญชี
6	นายศิริชัย ชุ่มมีชัย	9	กรรมการ
7	นายทองมา เปรียบยิ่ง	13	กรรมการ
8	นางรังสรรค์ กระจายศิลป์	1	กรรมการ
9	นางวิลาวรรณ ชุ่มสูงเนิน	7	กรรมการ
10	นายธีรชัย ทองคำสุก	2	กรรมการ

วัตถุประสงค์เป้าหมายของการทำงานของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ

เป้าหมายเชิงอุดมการณ์ของกลุ่ม

1. การปลูกพืชที่มีความหลากหลาย
2. การมีอยู่มีกินอาหารปลอดภัย
3. การปรับเปลี่ยนจากการใช้สารเคมี หรือเลิกใช้สารเคมี
4. การลดต้นทุนการผลิต
5. ผู้บริโภคได้อาหารที่ปลอดภัย

กฎระเบียบของกลุ่ม

1. สมาชิกต้องลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในแปลงนา
2. สมาชิกต้องลงหุ้นและค่าธรรมเนียมตามที่กลุ่มกำหนดขึ้น
3. สมาชิกต้องมีที่ดินเป็นของตนเองอย่างน้อย 3 ไร่
4. สมาชิกต้องมีความหลากหลายในแปลงนา
5. สมาชิกต้องเข้าร่วมกิจกรรมที่กลุ่มฯ จัดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลท่อม

กลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลท่อม แต่เดิมมีจุดเริ่มต้นจากการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียว แต่ปัจจุบันนี้กลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลท่อม ได้จัดให้มีกิจกรรมหลายอย่างเพื่อให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบครบวงจรและเพื่อเป็นการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกในกลุ่มฯ มีกิจกรรมที่หลากหลาย ได้แก่ (1) ข้าวอินทรีย์ (2) เกษตรยั่งยืน (3) หมูหลุม (4) ตลาดสีเขียว ซึ่งแต่ละกิจกรรมมีรายละเอียดและกระบวนการผลิต ดังต่อไปนี้

1. ข้าวอินทรีย์

การปลูกข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลท่อม เริ่มกระบวนการผลิตตั้งแต่ปีพ.ศ. 2534 โดยเริ่มแรกนั้นเกษตรกรยังทำการเพาะปลูกข้าวอินทรีย์ในที่ดินบางแปลง เพื่อเป็นการทดลองทำกันประมาณรายละ 1 งาน หลังจากทดลองทำแล้วเจ้าหน้าที่จาก คสป. ได้ส่งเสริมให้ไปศึกษาดูงานและฝึกอบรม เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ ทำให้สมาชิกเริ่มมีความเชื่อมั่นในการทำเกษตรอินทรีย์มากยิ่งขึ้น ประกอบกับในช่วงปีพ.ศ. 2535-2536 ในพื้นที่ตำบลท่อมมีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีจำนวนมากทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่ได้ผลเท่าที่ควร

ปีพ.ศ. 2537-2538 เกษตรกรมีสารพิษตกค้างในร่างกาย ประกอบกับน้ำตามลำห้วย หนอง คลอง บึง มีส่วนผสมของสารเคมีทำให้ปลาน้อยใหญ่ในนา และตามลำน้ำเป็นแหล่งตายส่งกลิ่นเหม็น เกษตรในพื้นที่เริ่มตระหนักว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้ น้ำในลำห้วย ในหนอง และปลาในนา มีสภาพปกติเหมือนเดิม ในช่วงนั้นมีสมาชิกสนใจและกล่าวถึงเรื่องนี้อย่างกว้างขวางทั้งตำบล ประกอบกับเป็นช่วงเศรษฐกิจถดถอย จึงทำให้ผู้คนหวนคืนกลับเข้าหมู่บ้านกันมากเพื่อกลับมาทำนา ในปีพ.ศ. 2542-2543 ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ นายเกษมศักดิ์ แสนโกธน์ ได้ประกาศให้จังหวัดสุรินทร์เป็นเมืองเกษตรอินทรีย์

การทำเกษตรอินทรีย์ช่วงแรกนั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มที่ คสป. ให้การส่งเสริมกับกลุ่มที่ทางจังหวัดจัดตั้งขึ้น ซึ่งในช่วงแรกการทำเกษตรอินทรีย์ไม่มีการรับรองมาตรฐาน ไม่มีการควบคุมอย่างเป็นระบบแต่ในปีพ.ศ. 2538-2539 เริ่มมีมาตรฐานในการควบคุมการผลิตโดยสำนักงานที่เข้ามาดูแลเรื่องมาตรฐานผลผลิต คือ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) หากเกษตรกรรายใดจะส่งข้าวออกไปจำหน่ายที่ต่างประเทศจะต้องมีการควบคุมอย่างเข้มงวด โดยผลผลิตที่จะจำหน่ายนั้นจะต้องไม่ผสมสารเคมี มีการจัดให้มีการทำคันดินในแปลงให้ชัดเจน ปลูกพืชบนคันนา ปลูกพืชกรองน้ำ พืชขับอากาศหรือไม้ยืนต้น เพื่อเป็นแนวกันลมบังสารเคมี มีการกวดขันกันอย่างจริงจัง มีการจ่ายค่าธรรมเนียม มีกฎระเบียบ มีการควบคุมเข้มงวดมาก ทำให้เกษตรกรบางรายที่ไม่เข้าใจการทำเกษตรอินทรีย์ที่แท้จริงต้องถอนตัวออกจาก

กลุ่ม หรือบางรายมีชื่อเป็นสมาชิกแต่ไม่ได้ทำการผลิต ทำให้ปัจจุบันทั้งตำบลหมอมีเกษตรกรเพียงไม่กี่รายที่ยังยืนหยัดต่อสู้และปลูกข้าวอินทรีย์

การรับรองมาตรฐานข้าวเกษตรอินทรีย์

วัตถุประสงค์ของการกำหนดมาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมทางเลือก (มกท.) เพื่อสร้างความเชื่อถือให้แก่ผู้บริโภคที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งผลิตและส่งไปจำหน่ายในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ว่า ผลิตที่ไหน ผลิตโดยใคร และผลิตอย่างไร โดยความเชื่อถือเป็นกุญแจสำคัญในการขยายจำนวนผู้บริโภคและการรับรองมาตรฐานนี้ก็เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่เกษตรกรผู้ผลิตด้วย เนื่องจากผลผลิตของเกษตรกรที่ได้รับการรับรองคุณภาพจะเป็นที่รู้จักและได้รับความไว้วางใจจากผู้บริโภคและสามารถจำหน่ายได้ในราคาที่ยุติธรรม

ผลผลิตของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอได้มีการตรวจสอบรับรองคุณภาพของผลผลิตทุกปี โดยที่กลุ่มฯ ได้รับการรับรองมาตรฐานถึง 3 มาตรฐานด้วยกัน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ได้แก่ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.), European Union (EU), National Organic Program (NOP) ซึ่งในแต่ละองค์กรมีระบบการตรวจสอบและรับรองมาตรฐาน ดังนี้

1) ระบบการตรวจสอบมาตรฐาน มกท.

มาตรฐาน มกท. ของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ เริ่มเข้ามาปี พ.ศ. 2538 โดยมีคณะกรรมการรับรองมาตรฐานที่มีการคัดเลือกกลุ่มเกษตรธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ในจังหวัดสุรินทร์เข้าไปทำงานร่วมกันในโครงการ จากนั้นคณะกรรมการรับรองมาตรฐานก็จะสรรหาผู้ตรวจและผู้รับรองการตรวจในแต่ละพื้นที่ เพื่อเลือกตัวแทนไปอบรมเป็นผู้ตรวจสอบ มกท. โดยพื้นที่เกษตรธรรมชาติตำบลหมอ นายภาคภูมิ อินทร์แป้น และนายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา เป็นผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ตรวจสอบ โดยมีกระบวนการตรวจสอบดังต่อไปนี้

การตรวจสอบผลผลิตข้าวอินทรีย์นั้นจะมีการตรวจสอบปีละ 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 จะเป็นประมาณต้นเดือนสิงหาคม โดยที่ทางคณะกรรมการโครงการฯ จะเป็นผู้กำหนดว่าจะมีการตรวจสอบมาตรฐานในช่วงไหน ก็จะแจ้งผู้ตรวจสอบได้รับทราบและให้ไปปรับเอกสาร ซึ่งทางกลุ่มฯ ก็จะแจ้งกับสมาชิกเกษตรกรให้ได้รับทราบว่าจะมีการตรวจมาตรฐานสอบในวันใด

ครั้งที่ 1 จะทำการตรวจสอบ กระบวนการผลิต ผู้ตรวจสอบจะลงไปเปลี่ยนแปลงนาของเกษตรกร แล้วจะทำการซักถามเกษตรกรชาวนาผู้ผลิต ส่วนคำถามจะเริ่มตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ข้าวว่าได้พันธุ์ข้าวมาจากไหน มีวิธีการเก็บอย่างไร การคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวมีการนำเมล็ดที่สีบออกหรือไม่ หรือนำเมล็ดพันธุ์ที่คัดไว้ไปคลุกยาเคมีหรือไม่ ส่วนในด้านปัจจัยการผลิต คำถามว่าใส่ปุ๋ยชนิดใดซึ่งถ้าเป็นปุ๋ยคอกก็เป็นปุ๋ยคอกชนิดใด มูลของวัว ควาย หรือมูลของไก่ ถ้าเป็นมูลของไก่เป็นไก่ที่เลี้ยงแบบปล่อยหรือเลี้ยงแบบเป็นกรงกักขัง (เนื่องจากจะดูชนิดของการเลี้ยงไก่ ถ้านำมูล

ไก่ที่เลี้ยงแบบกักขังไม่ปล่อยให้เป็นอิสระจะไม่เข้าเกณฑ์มาตรฐาน เพราะเป็นการทรมานสัตว์ จะไม่ให้ผ่านมาตรฐานทันที แต่ถ้าเป็นมูลไก่ที่เลี้ยงแบบปล่อยหรือเลี้ยงแบบไก่เนื้อทางมาตรฐาน อนุญาตให้ใช้ได้) หรือมีการใส่ปุ๋ยพืชสดหรือไม่ เป็นปุ๋ยพืชสดชนิดใด ถั่วพราง โสน หรือชนิดอื่น และ ผู้ตรวจจะสังเกตลักษณะในพื้นที่ว่าเป็นอย่างไรบ้าง เช่น มีวัชพืชหรือไม่ โดยสังเกตโดยรอบของ แปลงนา

ครั้งที่ 2 ในการตรวจสอบครั้งที่สอง เริ่มในระยะเวลาที่ข้าวออกรวง ประมาณ ปลายเดือนตุลาคม-ต้นเดือนพฤศจิกายน การตรวจสอบจะใช้คำถามเดิมที่เคยถามเกษตรกรใน ครั้งที่ 1 แต่ครั้งที่สองนี้มีการซักถามเพิ่มเติม เพราะเกรงว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิต หลังจากสอบถามไปในครั้งที่หนึ่ง โดยในครั้งที่สองจะมีคำถามเพิ่มเติมว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลง พันธุ์ข้าวหรือไม่ (เนื่องจากว่ามาตรฐาน มกท. อนุญาตให้สมาชิกไม่ต้องทำอินทรีย์ทุกแปลง ทาง ผู้ตรวจจึงกลัวว่าเกษตรกรจะเปลี่ยนพันธุ์ข้าวไปจากการตรวจสอบครั้งที่หนึ่ง) และมีการสอบถาม ถึงว่ามีการใส่ปุ๋ยเพิ่มเติมอีกไหม มีการกำจัดวัชพืชอย่างไร เกษตรกรถอนวัชพืชเองหรือจ้างคนอื่น ถอน หรือมีการฉีดยาฆ่าหญ้า และการถามครั้งที่สองนี้เกษตรกรต้องประมาณการผลิตว่าจะได้ ผลผลิตเท่าใด เพื่อที่ทางกลุ่มฯ จะได้มีการคาดการณ์ได้ว่าจะมีความสัมพันธ์กับตลาดเพียงใด และเป็นการป้องกันเกษตรกรที่จะนำผลผลิตจากที่อื่นมาขายให้แก่กลุ่มด้วย

2) ระบบการตรวจมาตรฐาน EU, NOP

มาตรฐาน EU, NOP นี้เป็นมาตรฐานของต่างประเทศ คือ EU เป็นมาตรฐาน ของประเทศแถบยุโรปที่เข้ามาทำการค้ากับกลุ่มฯ เมื่อปีพ.ศ. 2545 และมาตรฐาน NOP จะเป็น มาตรฐานของประเทศสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาทำการค้ากับกลุ่มฯ ปีพ.ศ. 2548 โดยระบบการ ตรวจสอบมาตรฐานทั้งสองมาตรฐานนี้จะใช้ผู้ตรวจชุดเดียวกันกับ มกท. และการสอบถาม เหมือนกับ มกท. เพียงแต่มาตรฐาน NOP เกษตรกรต้องหมักปุ๋ยก่อนใช้และถ้าใช้ปุ๋ยคอกให้ใช้ก่อน เก็บเกี่ยว 120 วันซึ่งจะต่างจากมาตรฐาน มกท. เพียงอย่างเดียวคือในเรื่องของการใส่ปุ๋ย นอกจากนั้นกระบวนการผลิตเหมือนกันหมด

3) การได้รับมาตรฐานของเกษตรกร คณะกรรมการรับรองมาตรฐานจะเป็นฝ่าย จัดการว่าเกษตรกรควรได้รับมาตรฐานใดบ้าง ในเบื้องต้นให้ผลิตไปตามมาตรฐานของ มกท. โดย ระดับของมาตรฐานที่เกษตรกรจะได้รับ คือ

- ปีแรกเกษตรกรจะได้มาตรฐานระยะปรับเปลี่ยน เรียกว่า มาตรฐานเกษตร อินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน

- ปีที่สอง เกษตรกรจะได้รับมาตรฐาน มกท.

- ปีที่สาม เกษตรกรจะได้รับมาตรฐาน EU

- ปีที่สี่ เกษตรกรจะได้รับมาตรฐาน NOP

ถึงแม้ว่าจะนำมาตรฐานต่างประเทศมาใช้เพื่อการรับรองการผลิต แต่เกษตรกรก็ทำการผลิตตามปกติมีเพียงบางมาตรฐานเท่านั้นที่มีข้อกำหนดแตกต่างไป ได้แก่ NOP ที่มีข้อกำหนดว่าต้องหมักปุ๋ยก่อนนำมาใช้และหากใช้ปุ๋ยคอกก็ต้องใส่ก่อนเก็บเกี่ยวผลผลิต 120 วัน

การที่จะได้รับมาตรฐานนั้นเกษตรกรต้องเสียค่าใช้จ่าย โดยมีค่าธรรมเนียม 300 บาทและค่าตรวจไร่ละ 25 บาท แต่หลายปีที่ผ่านมากลุ่มฯ ได้รับเงินสนับสนุนจากทางจังหวัด เกษตรกรจึงไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ยกเว้นว่าในปีใดที่ไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากแหล่งทุนต่าง ๆ เกษตรกรก็ต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการรับรองมาตรฐาน ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายประมาณรายละ 600-2,000 บาท

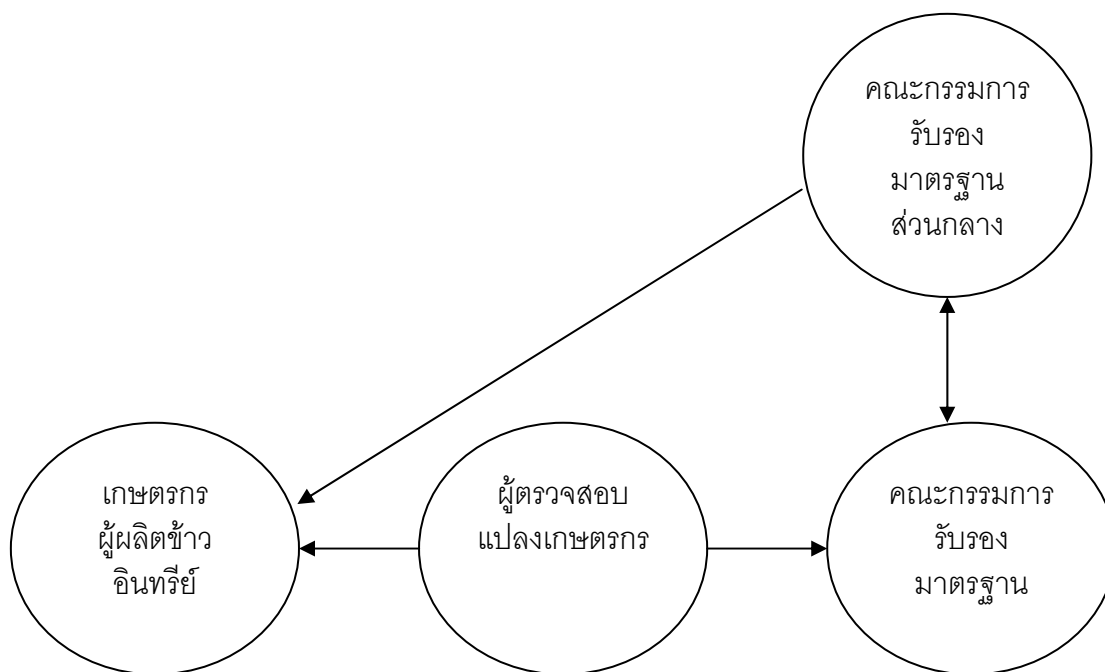
4) การให้การรับรองมาตรฐาน

หลังจากที่ผู้ตรวจชักถามและสังเกตเกษตรกรที่ผลิตทั้ง 2 ครั้งแล้ว ผู้ตรวจจะทำการจดบันทึกและเขียนรายงานการตรวจสอบอย่างละเอียดของเกษตรกรผู้ผลิต เพื่อส่งให้แก่คณะกรรมการรับรองมาตรฐานได้พิจารณาว่าจะให้ผ่านเกณฑ์การรับรองมาตรฐานหรือไม่ โดยจะมีการพิจารณาอย่างละเอียดเพราะจะส่งผลถึงเกษตรกรผู้ผลิตและราคาของผลผลิตที่เกษตรกรจะได้รับ

การพิจารณาจะดำเนินการโดยคณะกรรมการรับรองมาตรฐานจะร่วมกับผู้ตรวจแปลงของเกษตรกรเพื่อพิจารณา และเพื่อให้คณะกรรมการรับรองมาตรฐานสอบถามผู้ตรวจแปลงเกษตรกรได้ ว่าทำไมเกษตรกรที่ผ่านหรือไม่ผ่านต้องมีกระบวนการผลิตแบบนี้หรือต้องทำแบบนั้น และผู้ตรวจแปลงเกษตรกรมีข้อสังเกตอย่างไรในแปลงของเกษตรกรรายอื่น ๆ ผู้ตรวจแปลงของเกษตรกร พบว่าการจะให้เกษตรกรรายใดผ่านหรือไม่ผ่านนั้นจะต้องมีการอ่านวิเคราะห์บททวนกันนาน โดยเฉพาะเกษตรกรที่ผู้ตรวจแปลงจะไม่ให้ผ่านมาตรฐาน ทางคณะกรรมการรับรองมาตรฐานก็ต้องอ่านรายงานและพิจารณากันหลายคนเพื่อให้การพิจารณาเป็นไปด้วยความยุติธรรม

แผนภูมิ ที่ 4.1

ระบบตรวจสอบมาตรฐานของกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลหมอ

การตรวจสอบมาตรฐานในพื้นที่นั้น เดิมกระบวนการตรวจสอบจะใช้เกษตรกรในพื้นที่เป็นผู้ตรวจทำการตรวจเกษตรกรรายอื่น ๆ ในปีแรกพบปัญหาว่าเกษตรกรเป็น คนในชุมชนเดียวกันกับผู้ตรวจทำให้มีความรู้จุกมกคุ่นและบางครั้งการตัดสินใจของคณะกรรมการ ไม่ให้ผ่านมาตรฐาน ก็มีผลให้เกิดความโกรธเคืองและไม่พึงพอใจกันระหว่างผู้ตรวจกับเกษตรกรซึ่ง ทำให้ชุมชนเกิดความแตกแยก ดังที่ นายภาคภูมิ อินทร์แป้น กล่าวว่

“พี่เป็นผู้ตรวจ มกท.รุ่นปีพ.ศ. 2538 ตอนนั้นตรวจกันเอง เกษตรกรไม่พอใจ กัน หว่าพี่ลำเอียงตรวจคนนี้ผ่าน ตรวจคนนี้ไม่ผ่าน แถมยังโกรธพี่อีกไม่พูดกันเป็นปีเลยเพราะ เกษตรกรคนนั้นไม่ผ่านมาตรฐาน” (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

หลังจากเกิดความไม่พอใจในการตัดสินใจของผู้ตรวจและคณะกรรมการรับรอง มาตรฐาน จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ตรวจ โดยการสลับผู้ตรวจของแต่ละพื้นที่แต่ละกลุ่มมาตรวจ เช่น ทางกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลหมอ ไปตรวจให้กลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลลำโรง และกลุ่ม เกษตรกรรวมชาติตำบลแกใหญ่ ก็มาตรวจให้กลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลหมอ ซึ่งเป็นการสลับพื้นที่ ในการตรวจสอบ ก็สามารถแก้ไขปัญหความไม่พอใจของเกษตรกรลงได้บ้าง

การพิจารณาให้มาตรฐานเกษตรกร ผู้ตรวจที่อยู่ในพื้นที่จะต้องฟังรายงาน และพิจารณาร่วมกับคณะกรรมการรับรองมาตรฐานด้วย เพราะเกษตรกรผู้ตรวจเป็นคนในพื้นที่ จะรู้ความเคลื่อนไหวของเกษตรกรดีที่สุดว่าเกษตรกรคนนั้นมีกระบวนการผลิตอย่างไร

การตรวจสอบมาตรฐานนั้น จะมีการรับสมัครผู้ตรวจแปลงทุกปี เพื่อสรรหา ผู้ตรวจให้เพิ่มมากขึ้น แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่สนใจ เพราะการเป็นผู้ตรวจต้องเป็นคนเข้มแข็ง และกล้าตัดสินใจ และมีความชำนาญด้วย ทำให้ปัจจุบันผู้ตรวจแปลงมีน้อยมาก ในบางปีทาง เครือข่ายฯ ก็ใช้นักศึกษาของมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ มาช่วยตรวจสอบซักถาม แต่ก็มีนักศึกษา มาทดลองได้เพียงปีเดียว เพราะไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากนักศึกษาสังเกตไม่เป็นและ การซักถามก็เป็นไปตามที่เกษตรกรบอกกล่าว ทำให้การตรวจสอบไม่ประสบผลสำเร็จ

มีอยู่ปีหนึ่งพวกเราใช้น้อง ๆ นักศึกษามาช่วยในการตรวจแปลง เพราะปีนั้น ผู้ตรวจน้อย น้องนักศึกษาก็เขียนตามคำบอกเล่าของเกษตรกรทั้งหมดเลย แต่ ไม่มีการสังเกตเกษตรกรผู้ผลิต เช่น ถ้าเขียวมากเกษตรกรบอกว่าใส่ปุ๋ยคอก น้อย ๆ นักศึกษาก็เขียนไป แต่แท้ที่จริงเกษตรกรใส่สารเคมี น้อย ๆ นักศึกษาก็ติ เนเขียนสวยอ่านง่ายดี แต่น้อง ๆ ไม่มีประสบการณ์ และไม่รู้กระบวนการผลิตที่ ดี และปฏิบัติไม่เป็นจึงถามและสังเกตไม่รู้ (รุ่งโรจน์ ขจัดโรคฯ, สัมภาษณ์)

การตรวจสอบนั้นไม่ใช่ตรวจสอบเพียงผู้ตรวจและกรรมการรับรองเท่านั้น หลังจากผู้ตรวจเขียนรายงาน คณะกรรมการรับรองผลส่งรายงานไปให้ มกท. ส่วนกลางที่ กรุงเทพฯ (คณะกรรมการสภา มกท.) ส่วนกลางก็จะส่งเจ้าหน้าที่มาสุ่มตรวจในพื้นที่ โดยมาตรวจ รายงานที่ผู้ตรวจเขียน และลงมาตรวจในแปลงนาของสมาชิกด้วย

เห็นได้ว่าระบบการตรวจสอบและการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็น ระบบที่รัดกุมและตรวจสอบได้สามารถสร้างความเชื่อถือให้แก่ผู้บริโภคได้ โดยได้รับตรา สัญลักษณ์ เกษตรกรบางรายมีความคิดว่าทำไมเกษตรกรต้องเสียเงินให้กับตราสัญลักษณ์ เหล่านี้ด้วย ในหนึ่งปีกลุ่มเครือข่ายต้องเสียเงิน 100,000-200,000 บาทต่อปี เงินเหล่านี้ที่เป็น น้ำพักน้ำแรงของเกษตรกร ที่เกษตรกรหนึ่งรายต้องเสียเงินอย่างน้อย 600-2,000 บาท ยิ่ง เกษตรกรรายใดมีที่ดินจำนวนมาก ทำการผลิตมากก็ต้องเสียเงินให้แก่การตรวจและการรับรอง เพิ่มขึ้น

เกษตรกรให้ความเห็นว่าการตรวจแปลงเกษตรและการตรวจรับรอง มาตรฐานนั้นถ้าหากไม่ใช่คนในพื้นที่เป็นผู้ตรวจก็จะไม่ทราบได้เลยว่าเกษตรกรผู้ผลิตใส่ปุ๋ยเคมี หรือไม่ ถ้าเกษตรกรรายใดใส่สารเคมีไปเพียง 5-10 % ของแปลง ผู้ตรวจและเกษตรกรจะไม่สามารถรู้ได้ กระบวนการตรวจสอบจึงใช้กระบวนการทางสังคมเพิ่มด้วยชาวบ้านจะมีการบอก

หรือคอยสอดส่องช่วยกันดูแลว่า เกษตรกรรายใดใส่สารเคมี เกษตรกรรายใดไม่ใส่สารเคมี เช่น ถ้าผู้ตรวจ ตรวจพบว่าเกษตรกรคนหนึ่งใส่ปุ๋ยเคมี ผู้ตรวจต้องให้ไม่ผ่านมาตรฐาน เกษตรกรรายนั้นที่ไม่ผ่านมาตรฐาน ก็จะมาบอกกับผู้ตรวจด้วยอารมณ์น้อยใจว่า “ที่คนอื่นใส่ไม่เห็นตกมาตรฐานเลย” เกษตรกรที่ตกมาตรฐาน เริ่มมีการฟ้องถึงความไม่เท่าเทียมกันที่ตนเองได้รับ สิ่งเหล่านี้ผู้ตรวจรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ที่ใช้ระบบมาตรฐานมาควบคุมเกษตรกรด้วยกันทำให้มีการอิจฉากันเกิดขึ้น ความไม่พอใจและสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้ผู้ตรวจจะมีการศึกษาสูงเพียงใด แต่ถ้าไม่มีประสบการณ์ และไม่เคยปฏิบัติมาก่อนจะไม่สามารถตรวจสอบรับรู้กระบวนการผลิตได้เลย

ในทางตรงกันข้ามผู้ที่ทำเกษตรอินทรีย์ในระบบฟาร์มปิดหรือสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ทำในลักษณะฟาร์มหรือธุรกิจร้านค้า เจ้าหน้าที่ที่ไปตรวจสอบจะทราบหรือรู้ได้อย่างไรว่าสินค้าหรือผลผลิตไม่ใส่สารเคมีและเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์จริง ๆ เพราะแม้แต่ผู้ตรวจที่เป็นเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ที่ยังยอมรับว่าถ้าเกษตรกรใส่ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีไปบ้างเล็กน้อย เจ้าหน้าที่หรือผู้ตรวจจะไม่รับรู้หรือทราบได้เลย

ดังนั้นการทำเกษตรอินทรีย์จริง ๆ แล้วมาตรฐานเป็นเพียงตัวช่วยในการให้ได้ราคาที่ดีและสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคเท่านั้นแต่สิ่งที่สำคัญคือ จิตสำนึกของเกษตรกรและผู้ผลิตต่างหากที่รู้อยู่ว่าตนเองกำลังทำอะไร กำลังหลอกตนเองและผู้อื่นอยู่หรือไม่ ฉะนั้นมาตรฐานไม่สามารถที่จะควบคุมเกษตรกรได้หากแต่จะต้องสร้างจิตสำนึกให้แก่เกษตรกรและผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์เป็นหลัก

5) ระบบตลาด

การตลาดและราคาผลผลิต กลุ่มฯ จะเน้นการค้าที่เป็นธรรม (Fair Trade) โดยกลุ่มฯ และเจ้าหน้าที่ที่มีความคิดเห็นและวิเคราะห์กันว่าการที่เกษตรกรขายข้าวเปลือกได้กำไรน้อยและขาดทุน ไปไม่รอดก็เพราะมีกลไกในการรับซื้อที่ไม่เป็นธรรม ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องดำเนินการเองในทุกกระบวนการ คือ ผลิต แปรรูปและจำหน่ายจึงได้รวมตัวกันทำในรูปแบบของกลุ่ม โดยได้ทำกิจกรรมด้านการกำหนดราคาข้าวและการตลาด ได้แก่

การกำหนดราคาข้าว

ราคาข้าวกลุ่มจะมีการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้นำในพื้นที่ต่าง ๆ โดยราคามาจากฐานราคาว่าท้องตลาดให้ราคาข้าวเท่าไร ทางสหกรณ์ฯ จะรับซื้อผลผลิตของเกษตรกรในราคาสูงกว่าท้องตลาด เพราะทางสหกรณ์ฯ ไม่เชื่อว่ากลไกราคาท้องตลาดจะเป็นธรรมต่อเกษตรกร พ่อค้าคนกลางต้องการกดราคา เพราะถ้าพ่อค้าซื้อแปดบาทก็หมายความว่าพ่อค้าต้องไปขายให้ได้กำไร แต่ตรงกันข้ามผลผลิตเป็นของชาวบ้าน เพราะฉะนั้นสหกรณ์ฯ ไม่จำเป็นต้องซื้อราคาเดียวกับท้องตลาด ทางสหกรณ์ฯ ไม่ต้องการกำไรสูงสุด ฉะนั้นสหกรณ์ฯ จึงมี

หลักการว่า ชื้อสูงกว่าท้องตลาด นั้นก็หมายความว่าถ้าตลาดให้ราคา 8 บาท ทางสหกรณ์ ที่ร่วมกับผู้นำในแต่ละพื้นที่ก็จะมาคิดตัวเลขกันจะขายในราคาเท่าไร โดยใช้ฐานในการคิดที่ดูจากต้นทุนการผลิต บัญชีการผลิต แรงงานแล้วก็นำไปเปรียบเทียบกับราคาท้องตลาดโดยจะให้ราคาที่สูงกว่า

ส่วนตลาดต่างประเทศอย่างตลาดแฟร์เทรด (Fair Trade) ทางสหกรณ์ ต้องซื้อตามราคาที่กำหนดมา สมมติว่าจะขายแฟร์เทรดไปที่ยุโรป แฟร์เทรดกำหนดมาว่าจะต้องซื้อข้าวเปลือกที่ กิโลกรัมละ 11 บาท ทางแฟร์เทรดจะเป็นฝ่ายกำหนดมา โดยการกำหนดราคาจะคำนึงถึงมาตรฐานของแต่ละประเทศด้วยว่า ควรอยู่ในราคาเท่าไร ทุกอย่างจะมีราคาสูงกว่าท้องตลาด คือ สมาชิกจะกำหนดพร้อมกับวิเคราะห์แนวทางที่จะขายข้าวสารด้วย เช่น ได้ราคามาตรฐานข้าวเปลือกแปดบาท แต่สมาชิกต้องการลิบห้าบาท ทางสหกรณ์ ก็วิเคราะห์ให้เห็นว่าถ้าต้องซื้อข้าวเปลือกลิบห้าบาท แต่ข้าวเปลือก 3 กิโลกรัมได้ข้าวสารหนึ่งกิโลกรัม หมายความว่าข้าวสารที่จะขายต้องราคาไม่ต่ำกว่า 45 บาท เพราะข้าวสาร 3 กิโลกรัม 45 บาท ทางสหกรณ์ วิเคราะห์แล้วเป็นไปได้ แต่จะมีการวิเคราะห์ร่วมกันอีกว่าถ้าจะขายข้าวสาร 45 บาท จะไปขายที่ไหน ถ้าขายต่างประเทศได้ ขายได้ในสัดส่วนเท่าไร 30 เปอร์เซ็นต์ซึ่งแปลว่าทางสหกรณ์ ไม่มีความพร้อมที่จะสามารถซื้อข้าวเปลือกได้ในราคา 15 บาท สหกรณ์ก็จะลดราคาลงมา และสมาชิกก็มา ร่วมกันวิเคราะห์ เรียนรู้ร่วมกัน และสรุปร่วมกันว่าจะขายได้ในราคาเท่าไร โดยอ้างอิงจากสถานการณ์ที่เป็นจริงทั้งราคาของผู้บริโภคจะซื้อและราคาตามท้องตลาด

ตลาดส่งออก

ในพื้นที่ของกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลท่อมเมื่อได้ผลผลิตแล้วจะนำส่งที่สหกรณ์กองทุนข้าว โดยเจ้าหน้าที่จะเป็นผู้จัดการเรื่องการส่งผลผลิต ส่วนการหาตลาด สมาชิกในแต่ละพื้นที่ก็จะเป็นผู้หาตลาดอยู่แล้ว เช่น ตลาดภาคใต้ ตลาดภายในสุรินทร์ และตลาดต่างประเทศ โดยผู้นำในแต่ละพื้นที่จะเป็นตัวแทนไปประชาสัมพันธ์ในเรื่องข้าวอินทรีย์ ที่ต่างประเทศ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศในยุโรป ที่เน้นระบบการค้าที่เป็นธรรม ซึ่งเกิดจากแนวคิดที่ว่าระบบการค้าทั่วไปเอาเปรียบกับผู้ผลิต โดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศ ที่ยิ่งขยายตัว ก็ยิ่งทำให้ผู้ผลิตยากจนลง ความไม่เป็นธรรมเหล่านี้ไม่ใช่เฉพาะการค้าโดยตรง แต่เป็นเพราะผู้ประกอบการค้าตลอดไปจนถึงผู้บริโภคเองไม่ได้มีจิตสำนึกในการช่วยพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของผู้ผลิต ในขณะเดียวกันผู้ผลิตก็เอาเปรียบคนงานลูกจ้าง พยายามกดค่าแรงและลดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพื่อให้ได้ผลผลิตโดยมีต้นทุนต่ำที่สุด

ระบบแฟร์เทรดนี้ ผู้ผลิตและผู้ประกอบการค้าจะยึดหลักความยุติธรรมและความโปร่งใสในการทำการผลิตและการค้าขาย

2. เกษตรยั่งยืน

การส่งเสริมด้านการเกษตรของกลุ่ม ทำให้สมาชิกต้องปลูกพืชที่หลากหลายชนิดมากกว่าตอนที่ทำเกษตรอินทรีย์ในช่วงแรก ๆ ซึ่งในช่วงแรกการปลูกพืชอาจจะเป็นการปลูกตามหัวไร่ปลายนา ปลูกไว้บริโภคเพื่อลดรายจ่ายในครอบครัว แต่ในปีพ.ศ. 2544 มีโครงการนำร่องฯ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดสุรินทร์ ที่ให้งบประมาณสนับสนุนการขุดสระน้ำ ทำให้เกษตรกรเริ่มปลูกพืชผักกันอย่างจริงจัง เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น ต่างจากช่วงแรกที่ปลูกพืชผักได้ไม่มากเพราะแห้งแล้ง น้ำไม่พอที่จะใช้ในการผลิต เมื่อมีการขุดสระน้ำเกิดขึ้นเกษตรกรก็ปลูกพืชผักบนคันสระและสามารถมีน้ำใช้ได้ตลอดปีทำให้มีผลผลิตอย่างต่อเนื่อง

การตรวจพืชผักเกษตรอินทรีย์ การตรวจแปลงเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรนั้น มีการจับคู่ระหว่างเจ้าหน้าที่และสมาชิก โดยผลัดเปลี่ยนเวรกันตรวจ โดยจะมีเจ้าหน้าที่จาก คสป. 1 คนและตัวแทนจากกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกษตรทางเลือกทัพบก 2 คน ไปตรวจแปลงของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอและสลับกัน กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ คสป. ก็ไปตรวจกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกษตรทางเลือกทัพบก 2 คน โดยมีตัวแทน 2 คน พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ คสป. 1 คน ไปตรวจสอบว่าสวนของสมาชิกแต่ละรายมีพืชผัก ผลไม้อะไรบ้าง ปริมาณเท่าไร เพื่อป้องกันการลักลอบซื้อผลผลิตทางการเกษตรเคมีไปจำหน่าย แต่ถ้าสินค้าที่มีความเสี่ยงทางสารเคมีน้อย เช่น มะพร้าว กล้วย กบ ปู สินค้าจำพวกนี้สมาชิกสามารถซื้อไปจำหน่ายได้

การตรวจสอบสมาชิกเรียกว่า “การเยี่ยมแปลง” ซึ่งในกระบวนการตรวจสอบนั้น ไม่ใช่เป็นการตรวจสอบเพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นการไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันด้วย เรียกได้ว่าเรียนรู้กันในสถานที่จริง โดยถ้าไปเยี่ยมแปลงและพบแปลงที่ประสบผลสำเร็จก็จะทำให้ทราบว่าเกษตรกรรายนั้นมีเทคนิค กลวิธี อย่างไรในการเพาะปลูก ดูแล แต่ถ้าไปเยี่ยมแปลงเกษตรกรรายที่ไม่ประสบความสำเร็จก็จะเป็นการไปให้กำลังใจและช่วยกันหาทางออกให้แก่เกษตรกรที่ประสบปัญหา กระบวนการเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นวิธีการติดตามงาน (Monitoring) ของเกษตรกรที่ใช้การเยี่ยมแปลงเป็นตัวกลางในการดำเนินงาน

การบรรจุภัณฑ์ หลักเลี่ยงการใช้บรรจุภัณฑ์ที่เกินความจำเป็น จะใช้บรรจุภัณฑ์ที่เหมาะสมซึ่งสมาชิกในกลุ่มฯ ส่วนใหญ่มีการใช้ตอกหรือเชือกกล้วยมัดผัก ใช้ใบตองรองพื้นและห่อผักไม่ให้ชื้นและเหี่ยวเร็ว จะใช้ถุงพลาสติกใส่ผักเมื่อผู้บริโภคมาซื้อ แต่ถ้าเป็นอาหารแปรรูปก็ต้องบรรจุถุงพลาสติกสมาชิกก็ต้องใช้อย่างมัด

ประเภทผลผลิตเกษตรยั่งยืน ผลผลิตของเกษตรกรสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ได้แก่ (1) ประเภทผัก ได้แก่ ผักพื้นบ้านและผักจีน ส่วนใหญ่เกษตรกรจะปลูกผักจีนเป็นหลักในการเพาะปลูกและนำไปจำหน่าย ทำให้ในช่วงฤดูฝนที่ไม่สามารถผลิตผักได้ เกษตรกรจะมีสินค้าขายเพาะปลูกไม่ขึ้น ซึ่งสิ่งนี้เป็นปัญหากับเกษตรกร เนื่องจากการปลูกผักจีนต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ และบางครั้งเมล็ดพันธุ์ที่ซื้อมาปลูกก็เพาะไม่ขึ้น เมล็ดพันธุ์เหล่านี้เมื่อนำมาเพาะปลูกแล้วไม่สามารถที่จะเก็บไว้ทำพันธุ์ได้อีก ทำให้เกษตรกรต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อเมล็ดพันธุ์อยู่ตลอดในช่วงการผลิต (2) ประเภทผลไม้ เกษตรกรมีผลผลิตประเภทผลไม้ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นผลไม้พื้นบ้าน เช่น ฝรั่ง แตงโม มะพร้าว กล้วย กะทกลก เป็นต้น (3) ประเภทอาหารแปรรูป ส่วนใหญ่จะเป็นอาหารประเภทแกง ขนม ที่เป็นของพื้นบ้าน

3. ตลาดนัดสีเขียว

ตลาดนัดสีเขียว เกิดจากการรวมตัวของ NGO ในจังหวัดสุรินทร์จำนวน 20 องค์กรและชาวบ้านบางส่วน ที่มีแนวความคิดว่า “ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมให้เพาะปลูกเกษตรยั่งยืนไว้บริโภคกันในครอบครัว จนเหลือขายในชุมชน แต่ในชุมชนเองส่วนมากทุกครอบครัวก็จะปลูกทำให้พืชผักที่ผลิตได้ไม่รู้จะนำผลผลิตตนไปจำหน่ายที่ไหน”

ตลาดนัดสีเขียวเริ่มจัดตั้งเมื่อ เมษายน พ.ศ. 2547 โดยเริ่มแรกการจำหน่ายมีเกษตรกรมาจำหน่ายจำนวน 19 ราย ซึ่งจำหน่ายไม่ได้เลย ทำให้ช่วงแรก NGO จะต้องคอยช่วยดูแลและช่วยซื้อสินค้าของเกษตรกรเพื่อเป็นการส่งเสริมและให้กำลังใจ และเหตุการณ์เป็นอย่างนี้อยู่ 6 เดือน หลังจากนั้นไม่นานเทศกิจก็มาขับไล่ไม่ให้เกษตรกรจำหน่าย เพราะมีเหตุผลที่ว่า ทำให้สถานที่จำหน่ายไม่มีความสะอาด และทำให้การจราจรติดขัด ชาวบ้านและ NGO จึงต้องเดินขบวนไปยังศาลากลางจังหวัดเพื่อขอความเป็นธรรมจากทางราชการ และให้ทางราชการเป็นส่วนหนึ่งในตลาดนัดสีเขียวเพื่อร่วมงานกับชาวบ้านและ NGO จึงสามารถเรียกได้ว่าตลาดนัดสีเขียวเป็นความร่วมมือระหว่างสามองค์กรคือ ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ทำให้มีตลาดมาจนถึงปัจจุบันจำนวน 2 แห่งได้แก่

1) ตลาดสวนรักรักษ์ เปิดจำหน่ายทุกวันเสาร์ จะตั้งอยู่ที่สวนสาธารณะในเมืองสุรินทร์ ซึ่งเป็นตลาดนัดสีเขียวแห่งแรกของเกษตรกรที่เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2547 เกษตรกรจะนำพืชผักของตนไปจำหน่าย ผู้บริโภคส่วนมากจะเป็นคนเมืองที่คำนึงถึงสุขภาพ และต้องการอาหารพื้นบ้าน สินค้าส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านนำไปจำหน่าย จะเป็นจำพวกผัก ผลไม้ตามฤดูกาล และเนื้อสัตว์ เช่น หมู ไก่ ปลา ปู พร้อมสินค้าแปรรูป ประเภทแกงและขนม ได้แก่ สันลองันกัน (แกงขี้เหล็ก) สลอม (ข้าวต้ม) นมกโรส (นมปั่น)

2) ตลาดปราสาท เปิดจำหน่ายทุกวันอังคาร ตั้งอยู่ที่ข้างตลาดปราสาท ตำบลปราสาท เป็นตลาดนัดสีเขียวแห่งที่สองของเกษตรกรที่สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 สินค้าจะคล้าย ๆ กับตลาดในเมืองแต่เกษตรกรที่ไปจำหน่ายจะมีน้อยกว่าตลาดในเมือง และผู้บริโภคจะเป็นคนอยู่นอกเมือง เนื่องจากมีความต้องการซื้อสินค้าที่เกษตรกรนำไปขายทุกวันเสาร์ แต่ตลาดในเมืองที่เกษตรกรจำหน่ายอยู่ไกล ทำให้ผู้บริโภคเดินทางไปซื้อสินค้าไม่สะดวก จึงต้องการจัดให้มีตลาดนัดสีเขียวที่ตลาดปราสาทด้วย ส่วนสินค้าก็จะเหมือนกับสินค้าที่จำหน่ายในเมือง มีพืชผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ อาหารแปรรูป

ส่วนด้านการบริหารจัดการตลาดนัดสีเขียวจะมีการประชุม 3 เดือนต่อหนึ่งครั้ง ในการประชุมจะพูดคุยกันถึงเรื่องสถานการณ์ในตลาด ปัญหาของเกษตรกรที่มาจำหน่าย ระบบการจัดการ และทุกวันเสาร์เกษตรกรที่ไปจำหน่ายสินค้าจะต้องเสียเงินเข้ากลุ่มรายละ 10 บาท เงินส่วนนี้จะเก็บไปเพื่อเป็นเงินในการบริหารจัดการ สำหรับไว้ใช้จัดกิจกรรม เช่น อบรม ศึกษาดูงาน ถ่ายเอกสาร

ตลาดนัดสีเขียวถือได้ว่าเป็นช่องทางการจำหน่ายที่ผ่านตลาดทางเลือกที่เหมาะสม และมีการกระจายผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ โดยย่นระยะระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ให้น้อยที่สุด โดยหลีกเลี่ยงพ่อค้าคนกลาง ซึ่งตลาดสีเขียวนี้ มีลักษณะที่แตกต่างกับการตลาดของสินค้าเกษตรทั่วไป เพราะจะมีผลผลิตที่เป็นเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียว โดยที่เกษตรกรทุกรายที่มาจำหน่ายจะคำนึงถึงความยุติธรรมในเรื่องราคาและคำนึงถึงสุขภาพของผู้บริโภคเป็นหลัก

4. หมูหลุม

หมูหลุม เป็นกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ที่ริเริ่มโดยกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกษตรทางเลือกฟาร์มไทยถนน ตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ที่มีแนวความคิดที่จะลดต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ ในเรื่องของปัจจัยการผลิต ได้แก่ ปุ๋ย ประกอบกับสถาบันราชมนฑล วิทยาเขตสุรินทร์ นำโดย ดร.สิทธิศักดิ์ แก้วแก่นจันทร์ อาจารย์ประจำสถาบัน มีแนวคิดเกี่ยวกับหมูหลุม จึงมีการพูดคุยกับผู้นำกลุ่มและมีการส่งเสริม อบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงหมูหลุม พร้อมกับการทำวิจัย และการจดบันทึกการเจริญเติบโตของหมูจนถึงดินในหลุมที่ทำเป็นปุ๋ย

หลังจากที่หมูมีการเจริญเติบโตพอที่จะขาย ทางกลุ่มก็เกิดปัญหาในด้านการจำหน่ายที่มีการคิดวิเคราะห์กันว่าถ้านำหมูไปจำหน่ายแก่พ่อค้า ก็จะได้ราคาตามท้องตลาดทั่วไป กลุ่มจึงฆ่าแหละจำหน่ายในหมู่บ้าน และมีการคิดที่จะนำไปจำหน่ายที่ตลาดนัดสีเขียวเพราะกลุ่มต้องเดินทางไปจำหน่ายสินค้าที่ตลาดนัดสีเขียวทุกวันอยู่แล้ว จึงทำให้เป็นสินค้าขึ้นชื่อของตลาดนัดทุกวันนี้ โดยที่ตลาดนัดในวันเสาร์จะฆ่าแหละ 2-3 ตัว ตลาดนัดวันอังคาร จะฆ่าแหละ 1 ตัว ทางกลุ่มได้คัดค้านตลอดในช่วงวิกฤติเหตุการณ์ที่หมูมีราคาสูง แต่ทางกลุ่มก็สามารถที่ขายได้ใน

ราคาปกติที่เคยจำหน่าย เนื่องจากผู้บริโภคนิยมเพราะเป็นหมูอินทรีย์ และมีรสชาติอร่อย ปัจจุบันทางกลุ่มไม่ได้จำหน่ายหมูชำแหละเพียงอย่างเดียวแต่มีการทำโรงเรือนเพื่อให้หมูสุกสุกสุก มีการแปรรูปหมูเป็นไส้กรอกเพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้า

หมูหลุมนั้นกลุ่มทางเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมได้ไปศึกษาดูงานจากกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เกษตรทางเลือกทัพไทยถนน ที่อยู่ในเขตตำบลเดียวกันและเป็นเครือข่ายกันอยู่เพื่อที่จะได้ลดปัจจัยในการผลิตข้าว

หมูหลุม คือ การเลี้ยงหมูแนวทางเกษตรธรรมชาติโดยเน้นการใช้จุลินทรีย์ ทำให้หมูมีการต้านทานโรค อัตราการแลกเนื้อสูง เนื้อแดงมาก มีไขมันน้อย ไม่มีกลิ่นเหม็นรบกวน และลดต้นทุนการผลิต อีกทั้งพื้นคอกยังสามารถนำไปใช้เป็นปุ๋ยชีวภาพและปรับโครงสร้างดินให้ดีขึ้น

4.2 บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกร

ทำนาเกษตรอินทรีย์

ผู้ศึกษาได้แบ่งบทบาทของผู้นำออกเป็น 3 ช่วง ในการอธิบายปรากฏการณ์ของผู้นำ โดย ช่วงสถานการณ์ที่สำคัญในการแบ่ง ดังนี้

ช่วงที่ 1 เริ่มก่อตั้งกลุ่มและพัฒนาบทบาทผู้นำ (พ.ศ. 2534-2542)

ช่วงที่ 2 กลุ่มเป็นที่รู้จักต่อสาธารณชนและผู้นำมีบทบาทในการจัดการความรู้ (พ.ศ. 2543-2546)

ช่วงที่ 3 บทบาทของผู้นำในการแสวงหาตลาดเพื่อขยายช่องทางในการจำหน่ายผลผลิตและสร้างกิจกรรมใหม่ในการทำเกษตรอินทรีย์ (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน)

ช่วงที่ 1 เริ่มก่อตั้งกลุ่มและพัฒนาบทบาทผู้นำ (พ.ศ. 2534-2542)

จุดเริ่มต้นของผู้นำ

กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อม จากเดิมเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ก่อตั้งกลุ่มโดยนายสม ระเบิดนามและนายเสน่ห์ จามรมี ที่รวบรวมสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อขายข้าวเหลืองอ่อนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ ให้กับหน่วยงานโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกร สุรินทร์ (คสป.) ในช่วงแรกกลุ่มฯ ยังไม่ได้ดำเนินกิจกรรมอื่นใดที่นอกเหนือไปจากการขายข้าว หลังจากที่มีการซื้อขายข้าวไปได้ระยะหนึ่งเจ้าหน้าที่กับผู้นำกลุ่มฯ จึงได้มีการประสานงานและกำหนดกิจกรรมร่วมกัน ดังที่นายภาคภูมิ อินทร์แป้น กล่าวให้ฟังว่า

การก่อตั้งของกลุ่มเดิมที่เกิดจากการซื้อขายข้าว เพราะชาวบ้านในหมู่บ้านของเรา มีแฟนอยู่ที่ตำบลลำโรง และเนื่องจากตำบลลำโรงทำอยู่ก่อน เขาจึงพาเจ้าหน้าที่ มาซื้อข้าวจากพื้นที่ตำบลเราผ่านกลุ่มออมทรัพย์ เดิมยังไม่มี การส่งเสริมอะไร มาซื้อข้าวอย่างเดียว แต่ทางเจ้าหน้าที่จาก คสช.ที่ มาซื้อข้าวเขาคิดว่าพวกเรา น่าจะ ทำงานร่วมกัน จึงมีการประสานงานและทำงานร่วมกัน มีการฝึกอบรม (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

ปี พ.ศ. 2534 เจ้าหน้าที่ คสช. จึงแนะนำให้สมาชิกในกลุ่มทำนาอินทรีย์ เพราะราคา ข้าวที่ขายจะได้มากกว่าข้าวปลอดสารพิษที่จำหน่ายกันอยู่ ทางผู้นำกลุ่มฯ จึงรวบรวมสมาชิกที่ สนใจให้สมัครและลงชื่อเพื่อเข้ากลุ่ม ซึ่งในขณะนั้นรวบรวมกันได้ 12 คน ได้แก่ นายสม นายเสน่ห์ นายพาน นายวอน นายแยะ นายทองมา นายถิ่น นายฮวด นายสนิท นายมูล นายเผื่อ นาย แทน นายชวน ที่มีความสนใจการทำนาอินทรีย์ ซึ่งสาเหตุที่สมาชิกมีความสนใจการทำนา อินทรีย์ในขณะนั้นก็คือผลผลิตของการทำนาอินทรีย์จะมีราคาสูงกว่าการทำนาข้าวปลอดสารพิษ หลังจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มได้แล้วทางเจ้าหน้าที่ คสช. ก็พาสมาชิกและผู้นำกลุ่มไปอบรม เกี่ยวกับแนวคิดและเทคนิคการผลิตของเกษตรอินทรีย์ ที่มูลนิธิพัฒนาอีสาน (Net Foundation) และ พาสมาชิกไปดูงานทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด

หลังจากที่ได้รับการอบรมกลับมาผู้นำและสมาชิกก็เริ่มทดลองทำนาอินทรีย์ แต่เป็น การทำนาแบบธรรมชาติ โดยที่ทดลองทำประมาณรายละ 1 งาน ช่วงแรกที่ทำนานั้นผู้นำและ สมาชิกยังไม่มี ความมั่นใจต่างคนต่างทดลองทำกันเอง

แรก ๆ ยังไม่ได้ทำนาอินทรีย์ แต่เรียกว่าการทำนาแบบธรรมชาติ คือ ไม่ไถ แต่ หว่านแล้วเอาฟางคลุมแต่ส่งเสริมไปก็ไม่ได้ผล เพราะหญ้าหว่านมันเยอะยิ่งคุม ฟางหญ้าหว่านมันยิ่งขึ้น เกษตรกรรู้หญ้าไม่ไหว ก็เปลี่ยนมาเป็นเกษตร ผสมผสาน ก็มาเจอปัญหาอีก เพราะคนที่จะทำเกษตรผสมผสานจะต้องมีแหล่ง น้ำ คือต้องลงทุนมากในช่วงแรก เกษตรกรก็ไม่มีเงินลงทุน จึงหันมาทำเกษตร อินทรีย์ คือไถได้ เน้นการผลิตข้าวเป็นหลัก (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำระยะเริ่มต้น

ช่วงแรกนั้นผู้นำถือว่ายังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนมากนัก เจ้าหน้าที่จากหน่วยงาน ภายนอกจะมีบทบาทมากกว่า ทั้งเจ้าหน้าที่ของโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ (คสช.) มูลนิธิพัฒนาชนบทและเพื่อน ซึ่งเข้ามาส่งเสริมเทคนิคการเรียนรู้ทั้งในด้านการทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ รวมทั้งมีหน่วยงานของกรมพัฒนาที่ดิน (สวท.4) ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อส่งเสริมและ ให้ทุนหรือปัจจัยการผลิต นายภาคภูมิ อินทร์แป้น กล่าวว่า

“บทบาทแกนนำต่อนั้นน่าจะเป็นหน่วยกล้าตายที่ทดลอง เพื่อที่จะให้คนอื่น ๆ ตัดสินใจทำและเปลี่ยนแปลงทดลองให้สมาชิกมากกว่า ให้สมาชิกได้เห็นว่าได้ผลหรือไม่ เพราะช่วงนั้นอบรมเยอะมากแต่ไม่มีใครลงมือทำ” (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

หลังจากที่ผู้นำกับสมาชิกในกลุ่มฯ ได้ทดลองทำอยู่ประมาณ 2-3 ปี ก็จัดตั้งกลุ่มเกษตรธรรมชาติขึ้นในชุมชน แต่ก็มีสมาชิกเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ไม่ทั้งหมดในหมู่บ้านที่สมัครเป็นสมาชิก ประกอบกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนช่วงปี พ.ศ. 2535-2537 เกษตรกรทั่วไปใช้สารเคมีในนา กันมาก และมีโรคฉี่หนูระบาดทั่วทั้งตำบล มีเกษตรกรในตำบลป่วยด้วยโรคฉี่หนูแต่สมาชิกของกลุ่มเกษตรธรรมชาติไม่มีใครเป็นโรคฉี่หนู และสมาชิกเกษตรธรรมชาติก็คิดกันว่าโรคฉี่หนูเกิดจากสารเคมีที่เกษตรกรใส่ลงไปแปลงนา ไม่ใช่เกิดจากหนูอย่างที่เกษตรกรรายอื่น ๆ เข้าใจกัน ซึ่งนายทองมา เปรียบย้ง เล่าให้ฟังว่า

ตอนนั้นชาวบ้านเป็นโรคฉี่หนูแต่สมาชิกของกลุ่มไม่มีใครเป็น แต่เวลาพอไปคุยกับคนเป็นโรคฉี่หนูแล้วก็บอกเขาว่า โรคฉี่หนูเนี่ยไม่ใช่เป็นจากหนูหรอก แต่มันเกิดจากยาฆ่าหญ้า สารพิษตกค้างในดิน พูลอดานที่เราหว่านจะไม่ให้มันตัวเลื้อยดินต่างหาก แต่พุดไปเขาก็ไม่เชื่อหรอก บางคนเชื่อแต่ไม่สามารถที่จะหยุดใช้สารเคมีได้เพราะอยากได้ผลผลิต ก็เลยใช้กัน แต่พอไม่นานก็เป็นโรคกัน อย่างมีตาคนหนึ่ง แกอยู่หมู่บ้านนี้แหละ แกเป็นโรคฉี่หนูตาย เมื่อก่อนไม่มีใครรู้ว่าตายเพราะโรคฉี่หนู พอรู้กันก็กลัว ตาคนที่ตายนั้นเวลาแกเอายาไปพ่นฉีดยาฆ่าหญ้า แกจะไม่ป้องกันอะไรเลย นุ่งแขนสั้น เวลาคลุกยาฆ่าหญ้าแกก็ไม่สวมถุงมืออะไรนะ พอกับแม่บอกแก ตาก็บอกว่าไม่เป็นไร ตาแกทำได้สองปีตายเลย ปีแรกแกก็ยังทำได้พอเข้าปีที่สองแกตายเลย อาการตอนแรกก็ป่วย ปวดน่อง ตอนนั้นไม่มีใครรู้ว่าแกเป็นโรคฉี่หนูนะ แต่ไปรู้ที่หมอ เมื่อปีที่แล้วก็มีผู้หญิงเป็น คนในหมู่บ้านนี้แหละ ไปหาหมอมอบอกว่าเป็นโรคฉี่หนู เมื่อก่อนผัวแกก็ไม่เชื่อ ไม่กลัวหรอกพอเจอกับตัวครอบครัวตัวเอง เดียวนี้กลัวแล้วแต่ไม่เข้ากลุ่มเรานะ แต่ก็ลดการใช้สารพิษ ทุกวันนี้ชาวบ้านที่ไม่ใช้สารพิษแล้ว (ทองมา เปรียบย้ง, สัมภาษณ์)

การปฏิบัติของผู้นำในการทำนาอินทรีย์นั้น จะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบ้านที่ผ่านไปผ่านมาบริเวณแปลงนาของผู้นำและเห็นผู้นำและครอบครัวมีการทำนาที่แปลกไปจากเดิม เช่น ปลุกต้นโสน ตัดและไถดอซัง ชาวบ้านจึงหาว่าครอบครัวของผู้นำเป็นบ้าที่มีกระบวนการผลิตข้าวแบบแปลก ๆ แต่หลังจากที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนทำให้มีคนมาเห็นและเข้าร่วมกลุ่มทำการผลิตเกษตรอินทรีย์แบบเดียวกัน และสมาชิกส่วนหนึ่งก็เข้ากลุ่มเพราะการชักชวนและเห็นตัวอย่างของผู้นำ ดังที่ นายทองมา เปรียบย้ง เคยปฏิบัติมาก่อนเพื่อชวนให้สมาชิกเข้ากลุ่ม

เวลาจะชวนคนเข้ากลุ่มเราก็จะคุยกัน แล้วก็เปรียบเทียบให้ชาวบ้านเห็นว่า เราทำการผลิตแบบนี้ ได้ข้าวได้ผลผลิตขนาดนี้ แต่ถ้าคุณลองคิดดูว่าถ้าคุณทำแบบเก่า คุณได้ข้าวเยอะก็จริง แต่ผลสุดท้ายคุณหักลบกลบหนี้กับต้นทุนที่คุณหมดไป คุณจะเหลือเท่าไร ได้เยอะก็จริงแต่ต้นทุนที่มันลงทุนไปเยอะมาก (ทองมา เปรียบย้ง, สัมภาษณ์)

การที่ทำให้ชาวบ้านมาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่ม นอกจากจะเห็นตัวอย่างของผู้นำและเกิดสถานการณ์โรคชื้อหนูในชุมชนขณะนั้นแล้ว สิ่งที่สำคัญที่ทำให้มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น คือ ราคาข้าวที่ทางรัฐบาลยังไม่มีประกันราคา ซึ่งชาวบ้านจะขายข้าวได้ในราคาตันละ 6,000-7,000 บาท แต่ถ้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ และทำตามเงื่อนไขก็จะทำให้ได้ขายข้าวในราคาตันละ 10,000 บาท ทำให้ชาวบ้านเข้ามาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฯ กันมาก ประกอบกับในช่วง ปี 2540 เกิดเหตุการณ์ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านที่เคยทำงานในกรุงเทพฯ ต้องเดินทางกลับบ้านเพื่อมาทำนาที่บ้าน ซึ่งเหมือนกับ นายสำราช ทองเอี่ยม ที่ได้กล่าวไว้

พี่กลับบ้านมาตอนพิษเศรษฐกิจปี 40 พี่ลาออกจากงาน ในช่วงแรกที่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ คือ มีเพื่อนบ้านทำอยู่ก่อนแล้ว คือ พ่อทองมาและพี่พยายามที่จะเข้าไปร่วมคุยกับเขา โดยการเข้าไปร่วมประชุม แต่ก่อนมีการประชุมบ่อย เดือนละหลายครั้ง ตอนนั้นยังไม่มีสำนักงาน ไม่มีที่ประชุม ก็อาศัยใต้ถุนบ้านพ่อส่ง (พ่อของนายทองมา) (สำราช ทองเอี่ยม, สัมภาษณ์)

การก่อเกิดภาวะผู้นำ

สถานการณ์และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วง (พ.ศ. 2540) นี้ทำให้เกิดการคัดเลือกผู้นำ แกนนำที่จะมาเป็นคนสร้างกระบวนการเรียนรู้ภายในกลุ่ม ทำให้กลุ่มดำเนินกิจกรรมต่อไปข้างหน้า จากผู้เริ่มก่อตั้งกลุ่ม 12 คน ข้างต้นเหลือผู้นำไม่กี่คน และเกิดผู้นำใหม่จากการที่มาเป็นสมาชิกและเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน บางคนที่ไม่ได้เป็นผู้นำหรือไม่สามารถสานต่อทางด้านเกษตรอินทรีย์ได้ เนื่องจากสาเหตุสภาพร่างกายที่แก่ชราลงและบางครอบครัวก็ไม่เห็นด้วยกับการทำนาอินทรีย์ที่ต้องเหนื่อยกับรูปแบบการผลิตจึง ทำให้เกิดกลุ่มฯ ผู้นำขึ้นมาซึ่งประกอบด้วย นายทองมา นายมิตร นายภาคภูมิ นายรุ่งโรจน์ นายสำราช นายจันทร์ศรี นายศิริชัย นางรังสรรค์ นางวิลาวรรณ นายธีรชัย ซึ่งผู้นำเหล่านี้บางคนเป็นผู้นำมาตั้งแต่ต้น บางคนสานต่อเจตนารมณ์ของครอบครัว บางคนมีความสนใจด้วยตนเอง

นายทองมา เปรียบย้ง เข้ากลุ่มตั้งแต่เริ่มแรกที่มีการซื้อขายข้าวและอยู่ในกลุ่ม 12 คน ที่ร่วมก่อตั้งกลุ่มฯ ผู้ที่ทำการทดลองและลงมือทดลองดูในการทำนาอินทรีย์จนประสบผลสำเร็จ ถือได้ว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่มอบคุณค่าความรู้จากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงจนเจอ

ประสบการณ์ และสามารถสรุปทบทเรียนและหันกลับมาทำเกษตรอินทรีย์ โดยหลังจากที่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติและได้รับความรู้แนวคิดเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์หรือเกษตรอินทรีย์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทักษะ ทักษะ และพฤติกรรมที่ผ่านมาในชีวิต โดยในอดีตนายทองมามีแนวคิดเกี่ยวกับการทำการเกษตรที่เหมือนกันเกษตรกรทั่วไปซึ่งเป็นความคิดที่ไม่ผิดแปลกกว่าคนอื่นในชุมชนเท่าใดนัก คือ ต้องการให้ได้ผลผลิตที่ปริมาณมากโดยไม่คำนึงถึงต้นทุน หรือสิ่งแวดล้อมใด ๆ ทั้งสิ้น แต่หลังจากที่ประสบเหตุการณ์กับตนเองถึงอาการข้างเคียงของการใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง เป็นผลให้นายทองมาหันมาลดการใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมี เริ่มทำการปรับปรุงบำรุงดินในที่นาของตน แต่ภายหลังจากที่ได้เข้ากลุ่มฯ และได้รับการอบรมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์แล้วทำให้มีความรู้เพิ่มขึ้น เช่น เทคนิคการผลิต การปรับปรุงบำรุงดิน สุขภาพสิ่งแวดล้อม การอบรมเกี่ยวกับแมลง การอบรมกลุ่ม การจัดการกลุ่ม และศึกษาดูงานที่ต่าง ๆ เช่น จังหวัดยโสธร ศรีสะเกษ ปทุมธานี อ่างทอง สุรินทร์ บุรีรัมย์ ฯลฯ ทำให้นายทองมามีแนวคิดหยุดการใช้สารเคมีทุกชนิดลงในดิน

หลังจากที่พ่อสมศรีสมาชิก เจ้าหน้าที่ก็พาไปอบรมเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพสิ่งแวดล้อม พ่อว่าเป็นบุญของเราที่เราได้ปรับปรุงดินในแปลง พ่อได้รับความรู้จากคนที่มาให้ความรู้ คนนั้นเก่ามาก่อน แกพูดเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญูต่อพระแม่ธรณี ว่าพระแม่ธรณีก็เปรียบเหมือนธนาคาร พ่อแม่เราเมื่อก่อนมีแต่ฝากไว้ ๆ แต่พอมมาถึงรุ่นลูกหลาน มีแต่ถอน ไม่มีฝากเลย ก็ทำให้หมดจากธนาคารธรณี พ่อแม่ธรณีไม่มีอะไรให้ ต้นกล้าต้นข้าว ก็ไม่งาม เพราะเราเอาอย่างเดียว ไม่เคยฝากเลย พ่อว่าพ่อทำอย่างทุกวันนี้ก็ดีต่อสุขภาพ และผู้บริโภคก็ดี เราก็ได้บุญ เราทำแบบนี้ผลพลอยได้ก็คือราคา (ทองมา เปรียบย้ง, สัมภาษณ์)

นายทองมาเป็นผู้ที่ผ่านการศึกษาดูงานมามากทั้งในประเทศ และต่างประเทศ เช่น ประเทศฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย ซึ่งทั้งสองประเทศนี้ได้เข้าไปร่วมอบรม ประชุม ศึกษาดูงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการไปยังพื้นที่ต่าง ๆ นั้นนอกจากไปดูพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จแล้ว ก็จะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยซักถาม โดยในบางพื้นที่ไปศึกษาดูงานอยู่นานเป็นสัปดาห์ ดังที่นายทองมา เปรียบย้ง เล่าให้ฟังว่า

พอก็มีต้นแบบนะ อย่างพ่อสมฤทธิ์ และอีกหลาย ๆ คน ซึ่งผู้นำเหล่านี้ทำกันจริง ๆ อย่างพอมหาอยู่ พอก็เห็นตัวอย่างหลาย ๆ คน คนนี้บ้างคนนั้นบ้าง บางคนก็ปลูกไม้ผล บางคนทำนาข้าว รายได้ของเขาก็ไม่ได้จากข้าวอย่างเดียว มีรายได้จากข้าวบ้าง ปลาบ้าง ผลไม้ ผักบ้าง (ทองมา เปรียบย้ง, สัมภาษณ์)

การเรียนรู้ที่สำคัญอีกอย่างที่นายทองมาและกลุ่มฯ เรียนรู้ร่วมกันคือ การทำการทดลองและการทำงานวิจัยที่หน่วยงานภาคเอกชนเข้ามาส่งเสริม โดยในแต่ละครั้งที่ไปอบรมและศึกษา ดูงานกลับมา ก็จะต้องนำสิ่งที่ได้ที่เรียนรู้ใหม่ ๆ กลับมาคิดวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ และลงมือทำการทดลองในพื้นที่โดยนำมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตนเอง เป็นเพราะบางอย่างที่ได้จากการไปศึกษาดูงานมาหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้มา บางสิ่งจะเหมาะสมกับเฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น ซึ่งจะขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ และบริบทของชุมชนด้วย

ส่วนงานวิจัยนั้นกลุ่มฯ ได้ร่วมทำกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาคเอกชนโดยจะทำวิจัยในเรื่องต่าง ๆ ในชุมชน ไม่ใช่ทำเฉพาะแค่กลุ่มสมาชิกเท่านั้นแต่ทำทั้งหมู่บ้าน ตัวอย่าง เช่น งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องต้นทุนการผลิต

พ่อก็อยากให้ทุกพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์ บางคนเห็นแก่ได้ ฉีดยาฆ่าหญ้าใส่ปุ๋ยเคมีเยอะ ๆ ได้ผลผลิตเยอะก็จริง แต่ไม่ได้ดูต้นทุนการผลิตเลย กลุ่มของพ่อจะมีการทำวิจัยต้นทุนการผลิต มีการจดยละเอียดปัจจัยการผลิต และเวลาจะขายข้าว ทางกลุ่มก็นำต้นทุนมาคำนวณว่าเราจะได้อะไรถ้าจะขาย เมื่อเรามีการทำวิจัยคนที่ซื้อก็ต้องให้ราคาเราคู่กับค่าแรงที่ทำนา อย่างแฟร์เทรด ที่ช่วยผู้ผลิต ผู้บริโภคก็ช่วยเรา ไม่เอาเปรียบเรา เราก็ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค แต่ถ้าเป็นเชิงธุรกิจ บริษัทใหญ่ ๆ ทุกวันนี้เอาเปรียบเกษตรกร ไม่เคยคำนวณต้นทุนในการผลิตของเกษตรกรว่าผลิตขนาดนี้จะให้ราคาเท่าไร หรือบริษัทอาจคำนวณอยู่ แต่ก็ไม่สนใจสนใจแต่ว่าบริษัทตัวเองจะได้กำไรไหม ไม่คำนึงถึงชาวนา ชาวนาทำนาไปก็ไม่รวย ก็เลยปัจจุบันมีแนวคิดการค้าที่เป็นธรรม (ทองมา เปรียบอิง, สัมภาษณ์)

นายมิตร บุญทวี เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีที่ดินอยู่ติดกับแปลงนาของนายทองมา ก็เห็นพัฒนาการเกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ของนายทองมาโดยตลอด จึงมีความสนใจและให้ผู้เป็นพ่อของตนเองสมัครเข้ากลุ่มฯ ก่อน หลังจากที่ทำร่วมกับผู้เป็นพ่อของตนได้ประมาณ 2 ปี นายมิตรจึงแยกออกมาทำนาอินทรีย์เองและสมัครเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มฯ ประกอบกับช่วงที่ปุ๋ยเคมีราคาแพงขึ้น รวมไปถึงในหมู่บ้านเริ่มมีคนทำเกษตรอินทรีย์มากขึ้น จึงทำให้นายมิตรสนใจในการทำเกษตรอินทรีย์ กล่าวว่า

มันก็สามารถช่วยลดปัจจัยค่าใช้จ่ายในครัวเรือนพอสมควรในช่วงแรก ๆ แต่ก็ได้คำแนะนำจากเพื่อนบ้านที่ทำมาก่อน ว่าต้องทำใจในส่วนของผลผลิตที่จะลดลงตอนแรกพียังไม่สมัครทำทั้ง 4 แปลง ผลผลิตลดลงครึ่งหนึ่ง จากที่เคยได้ 10 เกวียน มาได้ 5 เกวียน แต่ก็เตรียมพร้อมอยู่แล้ว และหาปัจจัยมาเสริม เช่น ปุ๋ย

คอก เดียวนี้ดินก็ดีอยู่แล้ว แต่ปีนี้ผลผลิตลดลงเพราะปีนี้ฝนแล้งไม่มีน้ำ (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

นอกจากเรื่องของการต้องการลดต้นทุนการผลิต นายมิตรยังมองถึงเรื่องสุขภาพของตนเองและครอบครัวอีกด้วย เนื่องจากมีเกษตรกรบางรายที่ทำนาและมีแปลงนาอยู่ติดกับแปลงนาของนายมิตร ใช้สารเคมีใส่ลงในนาข้าว เมื่อนายมิตรเดินทางไปยังแปลงนาหรือเดินไปบริเวณนั้น จะมีความรู้สึกปวดหัวและเหม็นกลิ่นสารเคมีมาก ส่วนปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้นายมิตรหันมาทำนาอินทรีย์ก็คือในเรื่องของราคาสินค้าผลผลิตที่มีราคาที่สูงกว่า

นอกจากราคาสูงใจแล้ว และอยากจะหันมาด้านสุขภาพ เพราะผลกระทบ คือมีนาชาวบ้านที่ติดกับนาเรา เราไม่ได้ทำอินทรีย์แต่เขาใส่สารเคมี ที่จะปวดหัวและไม่ไหว และก็บวกกับความรู้ของเราที่ไม่มากแต่ก็เข้าใจในจุดตรงนี้ แต่ชาวบ้านไม่คำนึงถึงตรงนี้จะอันตรายอย่างเดียว เราก็เป็นห่วงสุขภาพในตรงนี้ด้วย และประกอบกับราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้น ดินถ้าดูทุกวันนี้เวลาฝนตกเปรียบเทียบกับดินของเรา กับดินของสารเคมี ดินเค้าจะแข็งมันแน่น ดินเราจะไม่ค่อยแข็งเท่าไร บางแปลงที่เราปรับปรุงมานานเวลาเหยียบมันนุ่มเหมือนเหยียบโคน แต่ก็ยังไม่ทุกแปลง (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

ในส่วนของแนวคิดนั้น นายมิตรมีความคิดว่า สมาชิกที่ทำเกษตรอินทรีย์มีประสบการณ์กันมากอยู่แล้ว ดังนั้นความรู้ที่เพิ่มขึ้นก็จะมาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งในช่วงที่เข้ากลุ่มจะมีการแลกเปลี่ยนกันบ่อยทั้งภายในกลุ่ม ในเครือข่าย ในพื้นที่จะแลกเปลี่ยนประสบการณ์การผลิต ซึ่งบางคนที่ประสบความสำเร็จสามารถหาทางแก้ไขปัญหาของตนเองได้ก็จะนำมาความรู้และวิธีการของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ๆ ภายในกลุ่ม คนอื่น ๆ ก็จะลองนำความรู้ที่ได้ไปใช้ตามคนที่ประสบความสำเร็จ

ส่วนมากความรู้มาจากพวกเราเองเยอะ และจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริม พวกเราแลกเปลี่ยนกันบ่อย ส่วนมากแลกเปลี่ยนกันเองภายในกลุ่มและในกองทุนข้าวด้วย ในพื้นที่ด้วยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ สมมติว่าผมปลูกถั่วลิสงและมีตัวเสี้ยนดินมันมากิน บางคนหรือผมที่ไม่รู้วิธีการแก้ปัญหานี้ เราก็มาแลกเปลี่ยนกัน คนอื่นอาจจะมีความรู้ที่ดี มีมากที่เราไม่รู้แต่เขารู้ เอาจุดตรงนั้นมาแลกเปลี่ยนกัน ว่าใช้อันนั้นอันนี้ บางคนก็บอกให้เอามะพร้าวไปฝังดิน ตัวเสี้ยนดินก็จะเข้าไปกินในมะพร้าว 2-3 วันก็ขุดเอาไปเผาไฟ ก็มาแลกเปลี่ยนกันช่วงแรก ๆ แลกเปลี่ยนกันบ่อย ช่วงหลังไม่บ่อย (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

นายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา ถือได้ว่าเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ได้รับมรดกตกทอดมาจากพ่อในเรื่องของการทำเกษตรอินทรีย์ทั้งที่ตนเองไม่ต้องการ นายรุ่งโรจน์ กล่าวว่า ช่วงที่มีเกษตรอินทรีย์เข้ามาในหมู่บ้านที่รับรู้เพราะพ่อสมัครเป็นสมาชิกในรุ่นแรก ๆ แต่ไม่ได้สนใจในเรื่องเกษตรมากนัก ต้องการทำงานอย่างอื่นไม่ต้องการทำนาเพราะคิดว่ายิ่งทำนาก็ยิ่งมีหนี้สิน จึงไปขับรถรับจ้างซึ่งมีได้รายได้ดีกว่า ชีวิตก็ห่างจากการที่จะมาช่วยพ่อแม่ทำนา เมื่อขับรถรับจ้างมีรายได้ดี ก็ได้คืนทุนในการประกอบอาชีพ การทำงานแต่ละวันก็ได้กำไรดี แต่นายรุ่งโรจน์กลับไม่มีเงินเหลือเก็บ ด้วยเหตุนี้ทำให้นายรุ่งโรจน์หวนกลับมาคิดย้อนหลังและทำบัญชีรายรับรายจ่ายของตนเองในแต่ละวัน จึงทำให้ทราบถึงสาเหตุของการไม่มีเงินเก็บ โดยนายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา เล่าให้ฟังว่า

ช่วงที่พ่อทำนาพี่ก็ขับรถรับจ้าง เดือนหนึ่งก็ได้เยอะ 8,000-15,000 บาท ตอนนั้นยังไม่ค่อยมีมอเตอร์ไซด์ขับตามบ้าน ไม่ค่อยมีรถส่วนตัวใช้ตามบ้าน ตอนนั้นพี่ก็ไม่ได้สนใจที่จะมาช่วยพ่อ แต่ที่นี้ขับรถไปประมาณ 4 ปี คิดย้อนหลังพี่วิ่งรถสองแถวทุนก็ได้คืน แต่ทำไมวิ่งได้เงินมาถึงไม่เหลือ ก็เลยเช็คเงินดูว่าเงินไปไหน ก็ทำบัญชีรายได้ในแต่ละวันก็จัดไว้ พอติดอยากรู้ที่มาที่ไปของเงินว่าไปไหน ที่นี้พอมามาเช็คก็รู้ว่า เมื่อก่อนถนนหนทางไม่ดีเป็นทางโคลน ไม่มีทางลาดยาง ได้เงินมาก็ไปกับลู่วัสดุ ได้เงินมา 10,000 ก็ไปกับลู่วัสดุ 6,000-7,000 บาท บางเดือนก็ 2,000-3,000 บาท บวกกับค่ากับข้าวที่ต้องซื้อกิน เพราะเราไม่มีเวลาทำกินเอง ก็เลยมองว่าถึงเราจะหาเงินมาได้เยอะ เราก็เป็นแค่ตัวผ่านเงิน ได้มาก็ใช้ไปจึงหันกลับมาทำนากับพ่อ พอติดตอนนั้นที่พี่เข้ามาเจ้าหน้าที่ทาง คสพ. ก็ให้ความรู้เทคนิคปรับปรุงบำรุงดิน การลดต้นทุนการผลิต ตอนแรกพี่ยังไม่ได้เข้ากลุ่มพ่อพี่เป็นคนเข้าก่อน (รุ่งโรจน์ ขจัดโรคา, สัมภาษณ์)

นายรุ่งโรจน์ เมื่อเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ ก็ได้รับความรู้ ได้รับการอบรมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ และได้ไปศึกษาดูงานการทำปุ๋ยหมักที่ประเทศมาเลเซีย ซึ่งขณะนั้นนายรุ่งโรจน์ยังทำนากับบิดาของตนเอง ผลจากการเรียนรู้ในเรื่องการทำปุ๋ยหมัก การลดต้นทุนการผลิต สิ่งที่มาทดแทนสารเคมีต่าง ๆ ทำให้นายรุ่งโรจน์สามารถปลดหนี้สินของพ่อที่เป็นหนี้จากการทำนามามากกว่าตลอดชีวิตซึ่งสามารถปลดหนี้สินได้ภายใน 1-3 ปี ด้วยการลดต้นทุนการผลิตและการจัดการหนี้สินโดยนายรุ่งโรจน์ได้ทดลองความรู้กับครอบครัวของตนเองก่อน

พ่อดีทำนากับพ่อตอนนั้นพี่คิดว่า ทำอย่างไรพยายามลดต้นทุนให้มากที่สุดให้มีเงินเหลือและหมดหนี้ คนที่ทำนาร่วมพี่รุ่นแรก ๆ นะ ไม่มีใครสามารถลดหนี้สินได้เพราะมันอยู่ที่การจัดการ อีกอย่างพี่ได้รับความรู้ด้านนโยบายด้วย พี่จึงรู้ว่าที่มาที่ไปที่ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเป็นอย่างไร รู้วิธีการทำงานของ ธกส. รู้

นโยบายของผู้จัดการ ธกส. รู้เรื่องสถาบันการเงิน พี่รู้ก็เลยจัดการกับตัวเอง เหมือนกับพ่อของพี่ตอนนั้นติดหนี้สิน ธกส. อยู่ประมาณ 80,000 บาท เมื่อก่อน พ่อบอกว่ากู้แค่ 5,000 เอง ตอนพ่อของพี่เข้าตอนแรก ทางสหกรณ์ก็อยากให้เงินกู้ กับสมาชิกรายใหม่ โดยปีแรก 5,000 ปีที่สองให้กู้ 10,000 แต่เราไม่จำเป็นเท่าไร ทางสหกรณ์ก็แนะนำเราว่าเอาไปเรื่อย ๆ จะได้รักษาเครดิต และก็ส่งให้ตรง กำหนด แล้วทางสหกรณ์จะเพิ่มวงเงินให้กู้ทุกปีเดี๋ยวกี้ 15,000 บ้าง 20,000 บ้าง ชยับทีละ 5,000 แล้วก็ถึง 40,000, 50,000, 60,000 เพิ่มไปเรื่อย ๆ พอหนี้มีเยอะ เกินกำลังที่ผลผลิตจะสร้างรายได้ให้กับเรา สมมติว่าเรามีหนี้สิน 50,000 บาท แล้วก็ขายผลผลิตได้ 70,000 บาท สมมติว่าเราส่งหนี้ไป 50,000 เหลือเงิน 20,000 บาท ส่งหนี้เสร็จเราไม่มีอะไรใช้จนสิ้นปี ส่งไปก็กู้คืน ส่งไปก็กู้คืน ที่นี้เราก็ ต้องรับภาระดอกเบี้ยทุกปี เหมือนกับเราเลี้ยงสหกรณ์แล้วที่นี้ ทางสมาชิกทั้งหมดบ้านนะพอถึงเวลาระยะส่งหนี้จะปิดบัญชีสหกรณ์ พ่อพี่ก็เป็นสมาชิกสหกรณ์ การเกษตรอำเภอปราสาท ปิดบัญชี 31 มีนาคม พอถึงระยะกำหนด ชาวบ้านก็ต้องไปส่ง ถ้าไม่ส่งตามระยะเวลาที่กำหนด ก็จะต้องเสียดอกเบี้ยด้วย ตอนนั้น ดอกเบี้ยแพงนะ ดอกเบี้ยร้อยละ 15 ถ้าไม่ส่งใช้หนี้ก็จะปรับดอกเบี้ย ปรับเครดิต แต่พ่อพี่ไปรู้นโยบายของ ธกส. พอดีพี่ไปรู้จากการอบรมที่อุบลราชธานี ที่สระบุรี ที่ กทม. อบรมเกี่ยวกับหนี้สินของเกษตรกร นโยบายที่กระทบต่อเกษตรกร รู้สึกว่าไป กับพี่ภาคภูมิ มีนักวิชาการมาวิเคราะห์ให้ฟังว่าจะมีการหลอกละเมิดเกษตรกร โดย ธกส. เวลาปล่อยเงินให้เกษตรกรก็จะมีการจัดชั้นให้เกษตรกร ให้เกษตรกรรักษา เครดิตมีเกรด A B C ถ้าเกรด A ก็จะได้มากก็ได้ทุกปี B ก็จะได้ตกลงมาหน่อย อาจจะไม่ได้เยอะ ดังนั้นเกษตรกรก็จะกลัวตรงนั้นเวลาถึงการชำระหนี้ ก็ต้อง เอาเงินไปชำระหนี้สิน ถึงแม้ว่ามีเงินไม่ครบ ก็ไปกู้เงินนอกระบบมา ให้เพียงพอ ไปส่งตามกำหนด พ่อพี่รู้ตรงนั้นก็เลยคุยกับพ่อว่า ถ้าเรามัวแต่ส่งแล้วกู้มานันก็ อยู่อย่างนี้แหละ บางทีมีหนี้ไปจนชั่วลูกชั่วหลาน แถมทิ้งหนี้ให้ลูกหลานอีก ก็เลย คุยกับพ่อว่า พ่อไม่ต้องไปเสียใจนะว่าจะได้ เกรด A B C ถ้าเราไม่ได้ตรงนั้น มัน เป็นการพูดให้เกษตรกรกลัวไปเอง ตอนแรกพ่อพี่ก็กลัวแกจะไม่ยอม เป็นหนี้มา หลายปีพ่อพี่ต้องไปกู้เงินคนอื่นไปส่งดอกเบี้ยร้อยละ 3 พ่อพ่อพี่ตัดสินใจไม่ส่งก็ ไม่ส่ง แต่เราส่งดอกเบี้ยนะไม่ใช่ไม่ส่ง คือเราต้องจัดการตัวเอง อย่างนั้นก็ไม่หลุด หนี้สินสักที พ่อตัดสินใจไม่ส่ง พี่ก็มาปรับลดต้นทุนการผลิต แต่เราต้องวางแผนการใช้เงินให้ดี คือ ว่าเราขายข้าวได้เงินมาก่อนหนึ่งเราก็ส่งดอกเบี้ยหรือเงินต้น

สัก 2,000-3,000 แล้วก็วางแผนว่าจะไต่บ้างที่ต้องซื้อในปีการผลิตต่อไปว่าจะซื้อปัจจัยอะไรบ้าง พอดีตอนนั้นพี่ทำปุ๋ยหมักได้เยอะ มันก็เลยลดต้นทุน ตอนนั้นลงทุนเพียง 2,500 เอง ก็ขายข้าวหมกนี้มาหลายปีแล้ว แต่พอดีช่วงหลังพอพี่จำเป็นต้องไปกู้มาอีก แต่ก็ทำระบบอย่างนี้แหละ กู้มาไม่ส่ง ตอนนั้นเหลือไม่เท่าไร ตอนที่เป็นอย่างนี้ ธกส. 80,000 พี่ส่ง 4-5 ปีจึงหมด ส่งปีละหมื่นกว่า ทางธกส. ก็ไม่ได้ทำอะไรกับเราแค่ปรับดอกเบี้ยจากร้อยละ 15 เป็นร้อยละ 17 ปรับทุกปี แต่ชาวบ้านทุกวันนี้กลัวเรื่องเครดิต พี่คุยให้ฟังพวกชาวบ้านฟัง ก็ไม่ทำกันหรือบอกว่าการกลัวเสียประวัติ พี่คิดว่าเราต้องตัดสินใจที่จะเดิน ไม่งั้นก็อยู่อย่างนี้นี่สิน ไม่หมดซักที (รุ่งโรจน์ ขจัดโรคา, สัมภาษณ์)

นายรุ่งโรจน์ ถือได้ว่าเป็นบุคคลกล้าที่จะเรียนรู้ และกล้าที่จะทดลองกับสิ่งใหม่ ๆ เป็นคนที่ไม่หยุดนิ่งทั้งความคิดและการกระทำ จะเห็นได้จากชีวิตในอดีตที่มีความคิดที่ว่าทำนาไปอย่างไรก็ไม่ร่ำรวยขึ้นมา แถมมีหนี้สินอีกต่างหาก จึงหันมาเข้ารับราชการซึ่งได้กำไรแต่เงินที่หาได้กลับไม่เคยเหลือ จึงได้หันกลับมาทำการเกษตรกับพี่เป็นพ่อในแนวทางการลดต้นทุนการผลิตพร้อมสามารถทั้งปลดหนี้สินได้ สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองของนายรุ่งโรจน์ เกิดจากการทบทวนบทเรียนชีวิต และการรู้จักตัวเอง ซึ่งการทำบัญชีรายรับรายจ่ายครอบครัวของตนก็เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ทราบที่มาที่ไปของปัญหา และนำมาคิดวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาการไม่มีเงินเก็บสะสมทั้งที่มีรายได้จำนวนมาก แต่หลังจากที่นายรุ่งโรจน์ เริ่มมาทำการเกษตรกับพ่อ และได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ ทำให้นายรุ่งโรจน์ ได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ได้แลกเปลี่ยนความรู้ทัศนคติ และประสบการณ์ทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน

นายภาคภูมิ อินทร์แป้น การเข้ากลุ่มฯ ของนายภาคภูมินั้น สืบเนื่องมาจากการที่มองเห็นสมาชิกคนอื่นทำแล้วประสบผลสำเร็จ ทำให้เกิดความมั่นใจและตัดสินใจเข้าสู่กระบวนการผลิต แต่ก่อนที่ความมั่นใจจะเกิดนั้น นายภาคภูมิเองเคยได้รับแนวคิด และรับรู้ในเรื่องราคามาก่อน แต่ยังไม่มีความมั่นใจในเรื่องของผลผลิตจึงยังไม่ทำการผลิตข้าวอินทรีย์ แต่จะคอยเฝ้าสังเกตแปลงนาของสมาชิกที่อยู่ข้างเคียงกับนาของตนเอง ศึกษาดูพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของพืชนาสมาชิกที่สมัคร และครอบครัวของตนเองก็ใช้สารเคมีในการทำการเกษตร ประกอบกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานเอกชนที่ได้เข้ามากระตุ้นและส่งเสริมให้ทำเกษตรอินทรีย์ นายภาคภูมิจึงเกิดความสนใจจึงได้ปรับปรุงแปลงนาของตนเองและเปลี่ยนการผลิตเกษตรเคมีมาเป็นอินทรีย์ทุกแปลง เล่าให้ฟังว่า

พี่เห็นพ่อหนู (พ่อของนายรุ่งโรจน์) ที่ทำมาก่อนหน้าพี่ แล้วพอได้ผลและทำให้เรามั่นใจว่าถ้าเราทำผลผลิตไม่ลดแน่ เพราะเรามีการเตรียมการวางแผนก่อนที่ดี ประกอบกับการมีการส่งเสริมของ คสป. เข้ามาทุกปี แต่พี่ก็ไม่ได้คุยกับพ่อหนูนะ แต่จะสังเกตนาของแกเอาเพราะนาพี่ติดกับนาแก กระบวนการผลิตพี่เรียนมาหมดแล้ว แต่มันอยู่ที่ยังไม่มั่นใจเองว่าจะทำหรือไม่ทำ กลัวว่ามันจะได้ผลจริงหรือไม่ (ภาคภูมิ อินทร์แป้น ,สัมภาษณ์)

การเห็นผลสำเร็จเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้นายภาคภูมิเข้ากลุ่มและยังมีอีกหลายปัจจัยที่ทำให้นายภาคภูมิเข้ากลุ่ม คือ ทั้งในเรื่องของสุขภาพร่างกายเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเพราะผลข้างเคียงจากการใช้สารเคมี เกิดความผิดปกติกับร่างกาย มีอาการปวดหัว มวนท้อง คลื่นไส้ เริ่มเป็นอยู่บ่อย ๆ ประกอบกับมีคนในชุมชนสติเฟื่องเพื่อน ซึ่งมีความเชื่อมั่นว่าเป็นเพราะมีสารเคมีตกค้างในร่างกายที่มีปริมาณมากเกินไป ประกอบกับการที่ต้นทุนการผลิตมีราคาแพงขึ้น เพราะปุ๋ยเคมีราคาแพงขึ้นทุกปีแพงขึ้นปีละ 50-60 บาท ทั้งนี้นายภาคภูมิมีการผลิตใส่ปุ๋ยเคมีมากกว่าคนอื่นทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงกว่าคนอื่น และในเรื่องราคาผลผลิตก็เป็นเหตุผลหนึ่งในการเข้ากลุ่มๆ ของนายภาคภูมิ

ตอนแรกพี่ยอมรับว่า พี่มีปัญหาสุขภาพเกี่ยวกับสารพิษที่กำจัดพวกแมลงแต่ก็ไม่ได้มองเรื่องสุขภาพอย่างเดียวและในยุคนั้นพื้นที่ตำบลหมอกก็มีการซื้อขายข้าวปลอดสารพิษด้วย ประกอบกับต้นทุนที่มันเริ่มสูงขึ้น แต่ตอนนี้ไม่ได้ยึดติดกับเรื่องราคาแล้ว แต่ช่วงนั้นยอมรับว่ามีผลกับการตัดสินใจเหมือนกัน มาตอนนี้ถึงไม่มีกลุ่ม ตัวเองก็จะทำต่อไป มันสอนให้ตัวเองได้แค่นั้นเอาแค่นั้นไม่โลภมากเหมือนเมื่อก่อน มันทำให้เปลี่ยนวิถีกระบวนการคิดของวิธีการผลิต แต่พี่กลัวเรื่องสุขภาพเพราะเห็นจากคนอื่นแล้วมาเจอกับตัวเองมันเริ่มมีความผิดปกติกับร่างกายของเรา พี่เริ่มปวดหัว มวนท้อง ตอนนั้นปลูกมะเขือกับถั่วฝักยาวโดยฉีดยาอาทิตย์ละ 2 ครั้ง พี่ใช้ยามา 2 ปี ใช้ยาเรเนด ที่มันจะไม่มีการปนเปื้อน แต่มันค่อนข้างแรง เจอกับตัวเองเร็วประกอบกับคนในหมู่บ้านที่เราเห็นเขาเป็นบ้า ถ้าเราไม่หยุดเราก็จะเป็นเหมือนเขา และต้นทุนเริ่มแพง ปุ๋ยเคมีแพงขึ้นตกปีละ 50-60 บาทต่อกระสอบ พี่ก็คิดว่าถ้าต้นทุนพี่ใช้เยอะปีหนึ่งหมด 40-50 กระสอบ และพี่จะใช้มากกว่าคนอื่นด้วย ยุคนั้นเห็นข่าวเหลืองไม่ได้มันรู้ดีกว่าข้าวเราไม่ดีเลย ข้าวเราต้องเขี้ยวตลอดมันก็เลยต้องใช้เยอะ และราคาข้าวตอนนั้นข้าวอินทรีย์จะให้ราคาสูงเพราะในยุคนั้นข้าวทั่วไปจะให้ราคา 6-7 บาท แต่ข้าวอินทรีย์ให้ราคา

10 บาท มันก็น่าจะเป็นจุดสนใจให้เราเปลี่ยนด้วย (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

ในส่วนของการกระบวนการเรียนรู้ นายภาคภูมิ เริ่มเรียนรู้และพัฒนาตัวเองในหลาย ๆ ด้านทั้งทักษะและทัศนคติ ในเรื่องการผลิตและการเพิ่มผลผลิต การมีวิสัยทัศน์ที่มองกว้างและรอบด้านมากขึ้น รวมไปถึงกระบวนการวิเคราะห์ที่มีมากขึ้น การกล้าที่จะแสดงออก สิ่งเหล่านี้เป็นฐานของกระบวนการเรียนรู้ นายภาคภูมิถึงจะยอมเข้ากลุ่มฯ รับกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ มากมายแต่ยังไม่มี ความมั่นใจ จึงเฝ้าสังเกตแปลงนาของสมาชิกคนอื่นข้าง ๆ นาของตนเอง เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบ พอเกิดความมั่นใจและเชื่อมั่นในแนวคิดแล้วจึงได้หันมาผลิตข้าวอินทรีย์อย่างจริงจัง การเรียนรู้อีกด้านของนายภาคภูมิที่เหมือนสมาชิกรายอื่น ๆ คือการออกไปศึกษาดูงานยังสถานที่ต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายและที่ประสบความสำเร็จ ถึงแม้ว่านายภาคภูมิจะทำนาจนเชี่ยวชาญ แต่เทคนิคในการหาสิ่งทดแทนสารเคมี การบำรุงดิน การหาพืชทดแทน ถือว่าเป็นเรื่องใหม่ การเรียนรู้จากประสบการณ์จริงคือ นายภาคภูมิประสบกับเหตุการณ์ที่คนในหมู่บ้านเสียชีวิตเพราะสารเคมีตกค้างในร่างกายมากจนเกินไป และช่วงก่อนที่นายภาคภูมิจะเข้ากลุ่มฯ ร่างกายก็เริ่มมีอาการผิดปกติคล้าย ๆ กับคนที่เสียชีวิตในชุมชน ทำให้นายภาคภูมิเกิดความกลัวจึงเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่หันมาผลิตข้าวอินทรีย์

นายสำราช ทองเยี่ยม หลังจากกลับมาจาก กทม.ก็ได้ทำการเกษตรแบบเต็มตัว และขณะนั้นในชุมชนก็มีกลุ่มที่ส่งเสริมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์แล้ว โดยนายทองมาผู้เป็นสมาชิกและเป็นผู้นำก็มีที่นาอยู่ติดกับแปลงนาของนายสำราชทำให้นายสำราชเห็นและเกิดความสนใจ จึงพยายามที่จะเข้ากลุ่มไปร่วมพูดคุย ไปร่วมรับฟังแนวคิด ความสนใจของนายสำราชจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการทำนาอินทรีย์และสมัครเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ

พี่กลับบ้านมาตอนพิษเศรษฐกิจปี 40 พี่ลาออกจากงาน ในช่วงแรกที่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ คือ มีเพื่อนบ้านทำอยู่ก่อนแล้ว คือ พ่อทองมาและพี่พยายามที่จะเข้าไปร่วมคุยกับเขา โดยการเข้าไปร่วมประชุม แต่ก่อนมีการประชุมบ่อย เดือนละหลายครั้ง ตอนนั้นยังไม่มีสำนักงาน ไม่มีที่ประชุม ก็อาศัยได้ถุนบ้านพ่อส่ง (พ่อของนายทองมา) โอกาสที่เราจะเข้าไปประชุมก็ง่ายและใกล้ด้วย ไปนั่งฟังแนวคิด ฟังกระบวนการของเขาว่าแนวทางเป็นอย่างไร มีที่มาที่ไปเป็นอย่างไร พยายามที่จะศึกษาเรียนรู้อยู่หนึ่งปี อันนี้คือการเริ่มต้นของพี่ (สำราช ทองเยี่ยม, สัมภาษณ์)

อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้นายสำราชเข้ากลุ่มฯ ก็คือความตั้งใจจริง เนื่องจากได้เคยประสบกับเหตุการณ์ที่สภาพแวดล้อมของชุมชนเสื่อมโทรม ปลาในนา ในหนองน้ำตายเป็นจำนวนมาก จึงเป็นแรงผลักดันที่ทำให้นายสำราชเข้ากลุ่มฯ

ที่มีความตั้งใจจริง คือ ตอนนั้นที่เห็นได้ชัดเจนคือปลาในน้ำมีกลิ่นเหม็นทั้งทุ่งเลยมันเป็นแผลเน่าตาย ที่นี้การที่สิ่งแวดล้อมกำลังจะเสียไป จิตสำนึกก็มาอีกชุดหนึ่งว่า เราควรที่จะทำจุดตรงนี้ให้เป็นตัวอย่างของที่นี่ และคนอื่นก็เป็นตัวอย่างให้เรา เราก็ไปสมทบกับพวกเขาและเอาความคิดของเขา ของเรามาผนวกกัน มาพัฒนากระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ แล้วก็พยายามขยายแนวคิดให้เกิดขึ้นกับชุมชน (สำราช ทองเยี่ยม, สัมภาษณ์)

จากการที่นายสำราชได้ทำการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์อยู่นาน โดยในเริ่มแรกยังไม่ได้ทำเกษตรอินทรีย์แบบเต็มรูปแบบ ทำอยู่ในระดับปฐมนิเทศ หรือเรียกได้ว่าเป็นระยะปรับเปลี่ยน เมื่อทำมาได้ระยะหนึ่ง นายสำราชมีความเห็นว่าทำอย่างไรก็ไม่เป็นนาอินทรีย์ จึงปรับกระบวนการทัศนเสียใหม่ว่าต้องไปให้ถึงจุดนั้นให้ได้ จึงหยุดการทำปฐมนิเทศและสมัครเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มฯ แล้วเริ่มทำเกษตรอินทรีย์ทุกแปลง นายสำราชจึงทำเกษตรอินทรีย์มาตลอด มีการปรับปรุงบำรุงดิน และใช้ปุ๋ยพืชสด

บทเรียนต่าง ๆ ที่นายสำราชได้เรียนรู้และทำในสิ่งที่ไม่เคยทำมาก่อน ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ยาก แต่สำหรับนายสำราช ได้ยอมรับว่าบทเรียนแต่ละครั้งเป็นวิชาที่พิเศษ เพราะการที่จะปลูกฝังจากคนที่เคยเป็นอยู่อย่างสบาย แล้วมาเปลี่ยนวิถีชีวิตไปอีกทางหนึ่งนับว่าต้องใช้ความพยายาม การเรียนรู้ของนายสำราชนั้นส่วนใหญ่จะเข้าร่วมกลุ่มอยู่เสมอและมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอย่างเข้มข้น ตลอดจนมีการไปศึกษาดูงานต่างสถานที่ หลังจากดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ ก็จะนำมาวิเคราะห์ และนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับพื้นที่ เพราะความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน อีกประการหนึ่งการเรียนรู้จากประสบการณ์ในชุมชน ขณะที่สภาพแวดล้อมในชุมชนกำลังจะเสื่อมโทรม ทำให้เกิดจิตสำนึกที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง รวมทั้งเรียนรู้จากการทำวิจัย โดยในช่วงแรก ๆ ของกลุ่ม จะมีการทำวิจัยโดยได้รับสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรทางเลือก ที่ให้เกษตรกรทำวิจัยกันเอง ทีมงานวิจัยก็จะมีชาวบ้าน โดยนายสำราชได้เคยทำวิจัยเกี่ยวกับพันธุ์กรรม (พันธุ์ข้าว) ส่วนวิจัยเรื่องอื่น ๆ ผู้นำคนอื่นเป็นผู้รับผิดชอบโดยนายสำราชก็จะมีส่วนร่วมด้วยในงานวิจัยนั้น ๆ

ถอดบทเรียนของผู้นำ

การเรียนรู้ของผู้นำสรุปได้ว่า เป็นการเรียนรู้มาจากปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งที่ประสบด้วยตนเอง และจากการที่เห็นคนในชุมชนกำลังประสบกับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหลาย

เหล่านั้น เป็นแนวทางที่ทำให้เกษตรกรได้เกิดการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็น ด้านทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายลงและเกิดความเสื่อมโทรม เช่น ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ทำให้เกษตรกรรู้เห็นถึงโทษของการใช้สารเคมี ผลกระทบทางลบที่เห็นชัดมากที่สุดทั้งผู้นำและสมาชิกหรือชาวบ้านคนอื่น ๆ ในชุมชนคือ ผลกระทบด้านสุขภาพ ทั้งต่อตนเองและเพื่อนบ้าน ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ถึงแม้ว่าชาวบ้านในชุมชนจะไม่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด แต่ก็หันมาสนใจและใส่ใจกับสุขภาพกันมากขึ้น ด้วยการปลูกผักไว้บริโภคเอง ลดละเลิกการใส่สารเคมีและปุ๋ยเคมี ซึ่งผู้นำเองมีความเห็นว่ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะไม่สมัครสมาชิกเป็นสมาชิกกลุ่มฯ ทั้งหมด แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมีมากขึ้น

การเรียนรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้นำคือการเรียนรู้จากภายนอก ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นชุดความรู้ที่เพิ่มเติมและเสริมความรู้ของผู้นำและสมาชิก ไม่ว่าจะเป็นการเข้ารับการอบรมศึกษาดูงาน ถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญในการที่จะเพิ่มเติมความรู้ของเกษตรกร และในการเพิ่มเติมความรู้แต่ละครั้งนั้นเกษตรกรจะเป็นผู้ที่ยอมรับ ปฏิเสธ ประยุกต์ใช้ เลิกใช้ โดยกระบวนการวิเคราะห์ของเกษตรกรหรือจากการลองปฏิบัติของเกษตรกรเอง ซึ่งความรู้จากภายนอกนี้จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรได้เกิดการเรียนรู้

การดูงานสถานที่จริง การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทัศนคติ และประสบการณ์ ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การแลกเปลี่ยน การพูดคุย เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเรียนรู้ระหว่างกันโดยใช้องค์ความรู้ และใช้การปฏิสัมพันธ์กันระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกร เกษตรกรกับวิทยากร และเกษตรกรกับผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาการ

การทำวิจัยของชาวบ้านนั้นอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการพิสูจน์เพื่อให้เห็นชัดเจนในเรื่องที่สนใจและยังไม่มั่นใจ และเพื่อต้องการให้เป็นความรู้ประจักษ์ต่อบุคคลอื่น ใช้เป็นหลักฐานยืนยันความเป็นเหตุเป็นผลให้แก่เกษตรกร งานวิจัยเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง โดยใช้ชุมชนเป็นแหล่งความรู้และห้องปฏิบัติการ ทั้งนี้ งานวิจัยยังถือได้ว่าเป็นเครื่องมือการเรียนรู้ของเกษตรกรอีกด้วย

นอกจากนี้ เกษตรกรหลายรายยังมีวิธีการเรียนรู้โดยการสังเกตแปลงนาข้างเคียงและติดตามดูเพื่อนบ้าน ซึ่งมีโอกาสเห็นการเปลี่ยนแปลงในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ

บทบาทของผู้นำ

บทบาทของผู้นำในช่วงนี้เป็นการที่ต้องสร้างความรู้ของตนเอง ดังจะเห็นได้จากการที่ต้องไปศึกษาดูงาน อบรม ลองปฏิบัติ แลกเปลี่ยนกันและการส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติ เริ่มจากการสร้างความเข้าใจในครอบครัวเพื่อที่จะมีแนวความคิดไปในทิศทางเดียวกัน เพราะการทำเกษตรอินทรีย์นั้นต้องใช้แรงกายมากกว่าการทำเกษตรเคมี แต่ถ้าสมาชิกในครอบครัวใดไม่เข้าใจก็จะทำ

ให้ละทิ้งและไม่ทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งดูได้จากผู้นำชุดเริ่มแรกที่บางคนสามารถสืบทอดการทำเกษตรอินทรีย์ต่อไปให้บุตร แต่บางคนก็จบลงเพียงเฉพาะตัวผู้นำเองไม่มีผู้ใดสานต่อเจตนารมณ์ ดังนั้นครอบครัวเป็นฐานสำคัญในการทำเกษตรอินทรีย์

หลังจากที่ผู้นำส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในครอบครัวจนประสบความสำเร็จ แล้วจึงชักชวนญาติพี่น้องที่สนิทกันให้สนใจและปฏิบัติ เพราะง่ายต่อการชักชวนและบอกกล่าว จะเห็นได้จากกรณีของนายสำราชที่มีญาติพี่น้องทำเกษตรอินทรีย์กันมาก

พี่เป็นพี่เมียของนายสำราช พี่เพิ่งเริ่มทำนาอินทรีย์ได้แค่ปีเดียวเอง เพราะเมื่อก่อนพี่อยู่กรุงเทพฯ พอกลับมาจะทำนา นาของพี่นายสำราชก็จะทำอยู่ก่อนและเป็นนาอินทรีย์ พอพี่กลับมาและบอกว่าจะมาทำนา นายสำราชแกก็บอกว่าต้องทำนาอินทรีย์ ถ้าไม่ทำก็ไม่ยกให้ พี่ก็เลยต้องทำ แต่ก็ดินะไม่ต้องใช้ต้นทุนมาก และมีรายได้เสริมจากการปลูกผักอีก แต่การทำนาเคมีจะง่ายกว่า (จุฑามาส สะดมสุข, สัมภาษณ์)

การส่งเสริมญาติพี่น้องนั้นก็เป็นวิธีการหนึ่งที่ผู้นำจะชักชวนมาให้ทำนาอินทรีย์กัน ด้วยเหตุที่การพูดคุยนั้นง่ายต่อการเข้าใจกัน แต่การส่งเสริมญาติก็อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จได้ทั้งหมดเพราะบางครั้งมีปัจจัยหลายประการในการผลิตเกษตรอินทรีย์ กรณีญาติของนายทองมาเองที่ช่วงแรกก็ทำการผลิตเกษตรอินทรีย์แต่ภายหลังจากนั้นไม่นานก็ออกจากกลุ่มฯ

“เมื่อก่อนแม่ก็อยู่กลุ่มพ่อทองมานั้นแหละแต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้อยู่กลุ่มฯแล้ว เปื่อประชุมบ่อย แต่แม่ก็ปลูกผักไว้กินเองนะ ส่วนข้าวก็ขายให้ศูนย์วิจัยพันธุ์ข้าวที่สุรินทร์” (สำเริง สมานรัตน์, สัมภาษณ์)

การชักชวนเพื่อนสนิทหรือคนในชุมชนก็เป็นอีกส่วนที่สำคัญที่จะทำให้กลุ่มเกิดการขยาย ในช่วงระยะแรกผู้นำได้ชักชวนเพื่อน ๆ ที่สนิทมีความสนิทสนมและทำงานด้วยกันมาเข้ากลุ่มเพราะจะทำให้พูดและอธิบายได้ง่ายและความไว้วางใจที่มีกันมาทำให้หลาย ๆ คนหันมาทดลองทำการเกษตรอินทรีย์กันมากขึ้นซึ่งนายถนอมหนึ่งในสมาชิกกลุ่มฯที่ได้ถูกชักชวนจากนายทองมาได้กล่าวว่า

“ตอนนั้น NGO ที่อยู่บ้านพ่อทองมา มาชวนให้สมัครสมาชิก และพ่อก็ทำมาเรื่อย ๆ มาทำจริง ๆ จัง ๆ ก็ประมาณปี 40 และตอนนั้นสุขภาพพ่อก็ไม่ค่อยดี การทำเกษตรอินทรีย์มันยาก มันขึ้นอยู่กับฝนด้วย ถ้าหญ้าขึ้นเยอะก็เหนื่อย” (บุญถนอม ใจกล้า, สัมภาษณ์)

ความเห็นข้างต้นสอดคล้องกับ นายฮวด งามแฉล้ม ที่สมัครเป็นสมาชิกโดยการชักชวนจากเพื่อนที่เป็นผู้นำ

พอเขาตั้งกลุ่มเขาก็มาชวนเป็นนัย ๆ เหมือนกัน ซึ่งใจเราก็อยากสมัครเข้ากลุ่มอยู่แล้ว เขาก็มาพูดมาคุยมาชวนเข้ากลุ่ม พี่ก็ทำมาเรื่อย ๆ เราก็ต้องทำใจเหมือนกัน เพราะทำตอนแรกข้าวจะลดลงและการทำก็เหนื่อย มันไม่เหมือนเคมีแค่หวนปวยก็เสร็จ แต่พี่ก็ทำเพราะพี่แพ้ปวยเคมีด้วย (ฮวด งามแฉล้ม, สัมภาษณ์)

ช่วงที่ 2 กลุ่มเป็นที่รู้จักต่อสาธารณชนและผู้นำมีบทบาทในการจัดการความรู้ (พ.ศ. 2543-2546)

บทบาทของผู้นำในการเป็นวิทยากร

หลังจากที่ผู้นำ ซึ่งเป็นคนรุ่นอาวุโสได้รับความยอมรับและความศรัทธา ทำให้เกิดกลุ่มและมีสมาชิกรวมตัวกันแล้ว การผลิตในแบบเกษตรอินทรีย์ เกษตรทางเลือก มีความแตกต่างจากความคุ้นชินที่ภาครัฐเคยส่งเสริมเกษตรกร จึงต้องการผู้นำอีกชุดหนึ่ง คือ ผู้นำทางเทคนิค ที่ทำงานเพื่อขยายผลในพื้นที่ ซึ่งมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่นการอบรมเกี่ยวกับการทำปุ๋ยหมัก น้ำสกัดชีวภาพ การติดตาม การตอกรัง ซึ่งทุกเรื่องที่เป็นเรื่องทางเทคนิค พร้อมทั้งพาไปศึกษาดูงาน จึงทำให้กลุ่มมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม เช่นเดียวกับบทบาทของผู้นำที่เริ่มเข้มข้นขึ้นและมีกระบวนการทำงานที่เป็นรูปธรรม

จากการที่ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ นายเกษมศักดิ์ แสนโกธณ์ ประกาศให้จังหวัดสุรินทร์เป็นเมืองเกษตรอินทรีย์ จึงทำให้กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอล เป็นที่รู้จักมากขึ้นและผู้นำก็ได้รับมอบหมายจากจังหวัดให้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรเพื่อถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเรื่องเกษตรอินทรีย์ให้แก่พื้นที่ในแต่ละอำเภอ แต่ละหมู่บ้าน จัดการฝึกอบรมความรู้แก่เกษตรตำบล เกษตรอำเภอในจังหวัดสุรินทร์

หลังจากผู้ว่าฯ เกษมศักดิ์ ประกาศนโยบายเกษตรอินทรีย์ ชาวบ้านก็ตื่นตัวและให้แกนนำไปถ่ายทอดความคิด ไปเป็นวิทยากรในพื้นที่แต่ละอำเภอ แต่ละหมู่บ้าน นอกจากพวกเขายังเป็นคนฝึกอบรมให้แก่เกษตรตำบลและเกษตรอำเภอในจังหวัดสุรินทร์ ถ้าพูดถึงการอบรม เมื่อก่อนเกษตรอำเภอจะส่งเสริมด้านเกษตรเคมีเพราะเรียนมาอย่างนั้น แต่พอกระแสเกษตรอินทรีย์ที่พวกเราทำมาก่อนได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม พวกเขาก็ประสานผ่านเกษตรอำเภอมาถึงพวกเราให้ไปเป็นวิทยากรอบรมให้แก่เกษตรตำบลทุกคนในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อให้เกษตรตำบลได้รับความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์และนำไปถ่ายทอดต่อในหน่วยงานส่วนราชการอีกที (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

นอกจากผู้นำจะทำหน้าที่เป็นวิทยากรให้กับหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องการความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์แล้ว ในชุมชนของผู้นำเองนั้นก็มีความตื่นตัวในเรื่องเกษตรอินทรีย์ด้วยเช่นกัน กระแสทั้งในเรื่องราคาข้าว เหตุการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน เศรษฐกิจตกต่ำ และการประกาศนโยบายของจังหวัด ทำให้ชาวบ้านทั้งตำบลสมัครเป็นสมาชิกของกลุ่มฯ ทั้งนี้การเกิดสมาชิกที่ทำเกษตรอินทรีย์จะแยกได้สองกลุ่ม คือ กลุ่มที่ทาง คสป. ส่งเสริมและมีการทำเกษตรอินทรีย์อยู่ก่อนกับกลุ่มที่เกิดจากจังหวัดจัดตั้งขึ้น จึงทำให้สมาชิกกลุ่มฯ มีมากถึง 200 กว่าคนที่ให้ความสนใจในการทำเกษตรอินทรีย์

“ตอนนั้นนะพวกพี่ต้องไปตั้งโต๊ะรับสมัครสมาชิกทุกหมู่บ้านเลย คนมาสมัครกันเยอะมากแทบทั้งตำบลเลย และ อบต. เองก็มีการแจกถังเพื่อให้กลับไปทำน้ำหมักชีวภาพ” (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำช่วงนั้นนอกจากจะเดินสายออกไปถ่ายทอดความรู้แล้ว ในเรื่องแนวคิดที่ต้องการให้มองอย่างเป็นองค์รวมในทุกด้าน คือ ต้นทุนสุขภาพ สิ่งแวดล้อม เทคนิคการผลิตต่าง ๆ โดยจะให้ความรู้ในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การเปลี่ยนวิธีการผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ใช้พืชทดแทนสารเคมี นอกจากนั้นผู้นำยังแบ่งโซนกันดูแลสมาชิกด้วย โดยแกนนำ 1 คน ดูแลสมาชิกประมาณ 10 คน เพื่อคอยให้คำปรึกษาและให้กำลังใจแก่สมาชิก ดังที่นายภาคภูมิ อินทร์แป้น กล่าวไว้

คนเป็นผู้นำไม่จำเป็นต้องให้คำปรึกษา หรือให้ความรู้อย่างเป็นทางการเท่านั้น เพราะเวลาชาวบ้านอบรมจะจำไม่ได้ทั้งหมด เวลาไปปฏิบัติจริงบางทีก็อาจจะลืมหรือกังวลว่าจะทำผิด และชาวบ้านก็จะมาปรึกษาผู้นำ ผู้นำก็ต้องคอยและให้คำปรึกษาได้ทุกที่ทุกเวลาที่เจอกัน เพราะตัวสมาชิกนั้นจะรู้กระบวนการผลิตดีอยู่แล้ว แต่จะลืมขั้นตอนหรือลืมอะไรเล็กๆ น้อยๆ และการให้กำลังใจก็เป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากช่วงแรก ๆ ผลผลิตลดลงหรืออาจจะไม่มั่นใจ ก็ต้องสร้างกำลังใจให้อาจจะด้วยการพูดคุยและให้สมาชิกยอมรับว่าผลผลิตเราจะสู้เคมีไม่ได้ แต่ก็ใช้ว่าเราจะไม่ได้ผลผลิตและเราต้องเอาใจใส่ให้มากกว่าเคมี (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

ช่วงแรกของการทำนาเกษตรอินทรีย์นั้นยังไม่มีกรอบมาตรฐาน ไม่มีการควบคุมอย่างเป็นระบบ แต่เมื่อกลุ่มฯ จะต้องทำการค้าขายผลผลิตกับต่างประเทศ ทำให้ต้องมีการควบคุมอย่างเข้มงวด มีกฎระเบียบของมาตรฐานที่ชัดเจน ซึ่งทำให้เกษตรกรบางรายที่ไม่เข้าใจการทำนา

อินทรีย์ต้องถอยออกไป หรือบางรายเป็นสมาชิกแต่ก็ไม่ทำการผลิต ทำให้สมาชิกกลุ่มฯ มีจำนวนลดลงไปอย่างมาก

พอเริ่มมีการควบคุมอย่างเข้มข้น มีการกำหนดมาตรฐาน ทำให้คนที่ไม่ได้ทำนาอินทรีย์อย่างแท้จริงก็ค่อย ๆ ออกไป เพราะบางคนมาสมัครสมาชิกเพราะกระแสของนโยบาย ทำให้สมาชิกที่ผลิตเกษตรอินทรีย์จริง ๆ เหลือเพียงไม่มาก บางคนเป็นสมาชิกแต่ก็ไม่ทำการผลิต (สำราช ทองเยี่ยม, สัมภาษณ์)

ผู้นำเองนอกจากเป็นวิทยากรด้านเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดสุรินทร์แล้ว ก็ยังต้องไปศึกษาอบรมเกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เพื่อที่จะเป็นผู้ตรวจสอบ มกท. และให้ความรู้แก่สมาชิกของกลุ่มฯ ทั้งนี้ ก่อนที่จะเริ่มทำการผลิตแต่ละปี ผู้นำจะนัดประชุมสมาชิกเพื่อทำความเข้าใจในระบบมาตรฐาน มกท. ได้แก่ การเก็บผลผลิต ราคาผลผลิต ตลาดที่จะส่งสินค้า

ในส่วนการตรวจสอบมาตรฐานในพื้นที่นั้น เดิมกระบวนการตรวจสอบจะมีผู้นำเป็นผู้ตรวจให้แก่สมาชิกรายอื่น ๆ ในปีแรกพบปัญหาที่ว่าสมาชิกเป็นคนในชุมชนเดียวกันกับผู้นำ ทำให้มีความรู้จุกมุกคั่นและบางครั้งการตัดสินใจของผู้นำที่ไม่ให้ผ่านมาตรฐาน ทำให้มีการโกรธเคือง ไม่พอใจกันระหว่างผู้นำกับสมาชิก ทำให้มีเกิดความขัดแย้งกันโดยนายรุ่งโรจน์ กล่าวว่า

“พี่เป็นผู้ตรวจ มกท. รุ่นแรก ตอนนั้นตรวจกันเอง สมาชิกไม่พอใจกัน หาวว่าพี่ลำเอียงตรวจคนนี้ผ่าน ตรวจคนนี้ไม่ผ่าน แถมยังโกรธพี่อีก ไม่พูดกันเป็นปีเลยเพราะเกษตรกรคนนั้นไม่ผ่านมาตรฐาน” (รุ่งโรจน์ ขจัดโรคา, สัมภาษณ์)

หลังจากเกิดเหตุการณ์ไม่พอใจในการตัดสินใจของผู้นำ คณะกรรมการรับรองมาตรฐานจึงมีการเปลี่ยนแปลงผู้ตรวจ โดยการสลับผู้ตรวจของแต่ละพื้นที่ ผู้นำของพื้นที่หนึ่งจะไปตรวจมาตรฐานในอีกพื้นที่หนึ่ง ซึ่งก็สามารถแก้ไขปัญหาคความไม่พอใจของสมาชิกลงได้บ้าง

ถึงแม้ว่าผู้นำจะมีบทบาทมากในการที่จะต้องขยายสมาชิกและดูแลสมาชิก ตัวผู้นำเองก็ยังคงต้องเรียนรู้เรื่องอีกหลายด้าน เช่น เกี่ยวกับมาตรฐานของเกษตรอินทรีย์เพื่อที่จะมายกระดับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ และการที่จะให้ผู้คนและสังคมภายนอกยอมรับในกระบวนการผลิตและตรวจสอบได้เสมอ อีกทั้งยังเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้บริโภคได้ แต่ในทางตรงกันข้ามการได้รับมาตรฐานหรือตราสัญลักษณ์นั้นกลับเป็นการสร้างความลำบากใจให้แก่เกษตรกรเป็นอย่างมาก เพราะกระบวนการตรวจสอบและขั้นตอนในการตรวจสอบจะใช้กระบวนการทางสังคม คือชาวบ้านจะคอยสอดส่องช่วยดูแลกันเองว่าเกษตรกรรายใดใส่สารเคมี เกษตรกรรายใดไม่ใส่สารเคมี เช่น กรณีที่ผู้ตรวจแปลงนา ตรวจพบว่าเกษตรกรรายหนึ่งใส่ปุ๋ยเคมี ผู้ตรวจแปลงนาต้องเสนอที่ประชุมว่าไม่ให้ผ่านมาตรฐาน เกษตรกรที่ไม่ผ่านการรับรองมาตรฐานก็จะมาร้องเรียนกับผู้ตรวจแปลงนาด้วยอารมณ์น้อยใจว่า “ที่คนอื่นใส่ไม่เห็นตกมาตรฐานเลย ทั้งที่

เขาก็ใส่ปุ๋ยเคมีเหมือนกัน” เมื่อเกษตรกรที่ไม่ผ่านมาตรฐานเริ่มมีการป้องกันถึงความไม่เท่าเทียมกันที่ตนได้รับ จึงทำให้ผู้ตรวจเริ่มตระหนักว่าการใช้ระบบมาตรฐานมาควบคุมเกษตรกรด้วยกัน ทำให้มีการฉ้อฉล และความไม่พึงพอใจกันเกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ามาตรฐานบางอย่างทำให้เกิดปัญหาและสร้างความยุ่งยากแก่เกษตรกรเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้สมาชิกเริ่มที่จะถอนตัวออกจากกลุ่มไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งนายสำราชได้กล่าวว่า

พอเริ่มมีมาตรฐานในการควบคุมการผลิต มีการควบคุมอย่างเข้มงวด ไม่ผสมสารเคมี มีการทำคันดินในแปลงให้ชัดเจน ปลุกพืชบนคันนา ปลุกพืชรองน้ำ พืชชั้นอากาศ มีการกวดขันกันอย่างจริงจังจึงมีการจ่ายค่าธรรมเนียม มีกฎระเบียบ มีการควบคุมเข้มงวดมาก ทำให้เกษตรกรบางรายที่ไม่เข้าใจการทำเกษตรอินทรีย์ที่แท้จริงต้องถอนตัวออก หรือบางรายมีชื่อเป็นสมาชิกแต่ไม่ได้ทำการผลิต ทำให้ปัจจุบันทั้งตำบลหมอมีเพียงไม่กี่ราย (สำราช ทองเอียด, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้นายรุ่งโรจน์ได้กล่าวถึงการไม่เข้าใจในระบบการรับรองมาตรฐานของสมาชิกกลุ่มฯ ว่า

“มีสมาชิกเยอะนะ คือถึงกับผิดใจกับผู้นำก็มี เช่น เรื่องมาตรฐาน ถ้าสมาชิกที่เข้ามาใหม่ บางคนไม่เข้าใจในระบบมาตรฐาน ทำไม่ผ่านชาวบ้านก็จะไม่พอใจกรรมการ และมาโทษกรรมการทำให้กรรมการลำบากใจ ซึ่งยึดระบบมาตรฐาน” (รุ่งโรจน์ ขจัดโรค, สัมภาษณ์)

ซึ่งสอดคล้องกับนายทองมาที่กล่าวถึงความเข้มงวดของการรับรองมาตรฐานว่า

พอมีมาตรฐานก็เริ่มมีการกวดขันอย่างเข้มข้น และมีการจ่ายค่าธรรมเนียม โดยเมื่อก่อนให้เกษตรกรจ่ายค่าธรรมเนียมเพื่อจ่ายค่าตรวจแปลง โดยเดินดูแปลง และแนะนำ กฎระเบียบเยอะทำให้บางคนทำไม่ได้ก็ถอยออก เพราะเกษตรกรมีที่นาหลายแปลงและ มกท. เองต้องการให้ทำทุกแปลงแต่ชาวบ้านอยากทำเพียงบางแปลง ทำให้ชาวบ้านบางรายก็น้อยใจที่ไม่ผ่าน ก็เลยไม่ทำ บางคนเป็นสมาชิก แต่ไม่ผลิต และบางครั้งมาตรฐานที่ใหม่ก็มีความยุ่งยากในการจัดการ ทั้งที่ไม่ได้ใส่เคมี และบางคนก็ไม่อยากเป็นขี้ปากของคนในกลุ่มว่าไม่ได้มาตรฐาน ก็ออกไปหลายคน (ทองมา เปรียบย้ง, สัมภาษณ์)

ปรากฏการณ์ในช่วงนี้จะเห็นได้ว่าสมาชิกกลุ่มฯ ได้มีจำนวนลดลงไปจากเดิมเป็นจำนวนมากซึ่งแต่เดิมมีจำนวนกว่า 200 ราย เหลือไม่ถึง 50 ราย ซึ่งสาเหตุส่วนใหญ่มาจากกระบวนการรับรองมาตรฐานที่ทำให้สมาชิกกลุ่มฯ มีความรู้สึกว่ามีปัญหาและก่อให้เกิดความยุ่งยากในการทำนาอินทรีย์ อีกส่วนหนึ่งมาจากการขาดการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมจากจังหวัด ทำให้การตื่นตัวของสมาชิกลดลงไปด้วย ประกอบกับการที่ผู้นำมีบทบาทหน้าที่มากขึ้นกว่าเดิม

ปัจจุบันกระแสของทุนนิยมก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สมาชิกลาออกจากกลุ่มฯ เพราะราคาสินค้าที่แพงขึ้นไม่สามารถที่จะทำให้สมาชิกต้องมาใช้แรงงานที่เหนื่อยต่อการผลิตเพราะจะทำให้เสียเวลาที่จะไปทำงานรับจ้างอย่างอื่นได้อีก ประกอบกับกระแสการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่เข้ามาในชุมชน คือ การปลูกไร่อ้อยที่กำลังเป็นกระแสในพื้นที่อยู่ขณะนี้ที่ได้ราคาสูง ปัจจุบันการทำเกษตรอินทรีย์เจอปัญหาทุกด้านแม้กระทั่งต้นทุนการผลิต ดังที่นายภาคภูมิ กล่าวว่

ตอนนี้ชาวบ้านกำลังติดกับกระแสการปลูกอ้อย เห็นว่าลงทุนครั้งเดียวก็จะได้ราคาดี สมาชิกบางคนก็หันไปปลูกอ้อยกัน ช่วงแรกก็ลงทุนน้อย แต่พื่อว่าในอนาคตก็ต้องใช้ปุ๋ยเยอะ พวกผู้นำก็พยายามคิดว่าถ้าอยากปลูกอ้อยก็ให้ปลูกเป็นอินทรีย์แทนแต่ไม่รู้ผลจะเป็นอย่างไร ตอนนี้เราไปด้านกระแสเค้าไม่ได้ (ภาคภูมิ อินทรีย์แป้น, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

ผู้นำมีความพยายามที่จะสรรหาโครงการและส่งเสริมให้สมาชิกมีกิจกรรมมาต่อยอดการทำเกษตรอินทรีย์ โดยส่งเสริมกลุ่มฯ และสมาชิกให้ปลูกพืชที่หลากหลายชนิดให้มากกว่าตอนที่ทำเกษตรอินทรีย์ในช่วงแรก ๆ ซึ่งในระยะแรกการปลูกพืชอาจจะเป็นการปลูกตามพื้นที่ว่างและปลายนา ปลูกไว้บริโภคเพื่อลดรายจ่ายในครอบครัว แต่ต่อมาได้มีโครงการนำร่องฯ ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดสุรินทร์ ที่ให้งบประมาณสนับสนุนการขุดสระน้ำในตำบล ทำให้เกษตรกรเริ่มปลูกพืชผักกันอย่างจริงจัง เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทาง ต่างจากช่วงแรกที่ปลูกพืชผักได้ไม่มากเพราะแห้งแล้งน้ำไม่พอใช้ในการผลิต แต่พอได้ขุดสระน้ำเกษตรกรก็ปลูกพืชผักบนคันสระและมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ทำให้มีผลผลิตอย่างต่อเนื่อง

หลังจากมีโครงการนำร่องฯ มีการขุดสระน้ำให้แก่สมาชิกในกลุ่ม ผู้นำก็ต้องเป็นอาสาสมัครของโครงการนำร่อง ตระเวนดูแลกิจกรรมของสมาชิก ผู้นำบางคนก็จะต้องทำงานในส่วนของเครือข่ายด้วย

“แกนนำแต่ละคนแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ จะมีโครงการนำร่องและการติดตามดูกิจกรรมของสมาชิก ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้นำแต่ละโซนอยู่แล้ว จากนั้นเราก็จะนำข้อมูลหรือปัญหาที่แต่ละแกนนำได้รับมาประเมินสถานการณ์ในวงกรรมการ เพื่อดูความก้าวหน้า” (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

ซึ่งนายภาคภูมิ อินทร์แป้น ก็กล่าวว่า

พี่กับรุ่งโรจน์ก็จะติดตามในเรื่องของโครงการ พี่สำราชจะดูแลในเรื่องของกองทุนข้าว ส่วนอีกท่านก็จะดูแลในส่วนของการเครือข่าย ซึ่งทุกคนเวลาไปประชุมหรือรับรู้

เรื่องได้มาก็จะนำมาประชุมมาคุยกันในแกนนำ ในบทบาทแต่ละคนที่พอรับรู้มาก็จะมากระจาย ทุกคนมีบทบาทเท่ากัน เพียงแต่อยู่คนละหน่วยรับผิดชอบเท่านั้น (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

ผู้นำจะแบ่งกันทำบทบาทหน้าที่ ผู้นำบางคนดูแลรับผิดชอบโครงการนำร่องๆ ก็จะทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจแปลงนา หรือเป็นผู้รับรองมาตรฐานก็จะช่วยกันดูในเรื่องของมาตรฐาน ต่อมาเมื่อมีกิจกรรมกองทุนข้าว ก็ตั้งกรรมการกองทุนข้าวโดยมีผู้นำก็จะเข้าไปเป็นกรรมการด้วย กระบวนการทำงานของผู้นำนั้น จะแบ่งงานเพื่อการรับผิดชอบโดยให้แต่ละคนมีเวลาอย่างเพียงพอ เพื่อที่จะรอรับการติดต่อจากผู้นำหรือเครือข่ายติดต่อได้ติดต่อเข้ามา แต่ว่าการดำเนินงานทุกอย่างของผู้นำแต่ละคนจะมีความเชื่อมโยงกันทำให้สามารถรับทราบข้อมูลและเรียนรู้อย่างทั่วถึงกันหมด

การดำเนินงานของกลุ่มฯ จะสอดคล้องกับกระบวนการที่โครงสร้างที่ทุกคนได้ทำ เพราะผู้นำ แต่ละคนจะเป็นมีความรู้ความสามารถในแต่ละด้าน โดยจะแยกส่วนงานตามความถนัดและความสะดวกในแต่ละผู้นำรับผิดชอบ เมื่อการดำเนินงานประสบกับปัญหาผู้นำแต่ละคนก็จะมาร่วมกันประชุมและหาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหา

“ผู้นำความสามารถเท่า ๆ กัน เพียงแต่เราดูว่าใครรับหน้าที่หนักเกินไปเราก็จะแบ่งมาช่วยกันและประสานกันในพื้นที่” (สำราช ทองเยี่ยม, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำในการจัดกระบวนการเรียนรู้

สิ่งที่สำคัญอีกประการที่ทำให้ผู้นำทำหน้าที่เป็นวิทยากร สามารถดูแลสมาชิกและแก้ไขปัญหาสมาชิกได้ เนื่องจากผู้นำมีกระบวนการเรียนรู้จากการทำวิจัยร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ และร่วมกับสมาชิกและชาวบ้านในชุมชน เช่น เป็นการเปรียบเทียบการใช้ปุ๋ยหมักกับปุ๋ยเคมี

ทางผู้นำเราก็ร่วมกิจกรรมกับ สวพ.4 ในการทำกิจกรรมศึกษาเปรียบเทียบต้นข้าวเคมีกับต้นข้าวอินทรีย์ว่าต้นข้าวที่ปลูกแตกกอกี่ต้น วัดความสูง ดูน้ำหนักพอได้ผลผลิตก็นำมาเปรียบเทียบกันว่าแต่ละชนิดได้ผลผลิตเท่าไร เป็นกิจกรรมแรกที่เรานำมาให้สมาชิกทำ เพื่อที่จะได้เรียนรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์กับเกษตรเคมีไปพร้อม ๆ กัน แต่ความเข้มข้นในการปฏิบัติค่อย ๆ เพิ่มขึ้น โดยเราทำเป็นโรงเรียนเกษตรกรแรก ๆ นักเรียนก็เยอะ เป็นการบังคับว่าทุกคนจะต้องร่วมเวทีโรงเรียนเกษตรกร แต่พอมีเวทีหลาย ๆ ครั้งสมาชิกก็เริ่มหายไป หนีเรียนบ้าง กระบวนการก็ทำจนจบแต่นักเรียนอยู่ไม่ครบเทอม (ทองมา เปรียบยิ่ง, ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

กิจกรรมบางอย่างที่ผู้นำจัดหามาทำให้แก่สมาชิกและไม่ประสบผลสำเร็จ จนทำให้เป็นประสบการณ์ร่วมกันของกลุ่มและทำให้ได้ข้อคิดจากกิจกรรมนั้น ดังที่นายมิตร บุญทวี เล่าให้ฟังถึงประสบการณ์ว่า

พวกเราทำกิจกรรมขุดร่องในสวน ไร่ นาแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะพื้นที่เราไม่มีชลประทาน ทำให้เวลาฝนตกน้ำก็ไม่อยู่ในนา แต่กลับไปอยู่ในร่องสวน ไม่มีน้ำในนาข้าว ทำให้ผลผลิตปีนั้นแย่มาก ๆ กัน ทำให้โครงการนี้ต้องหยุดลง และต้องจ้างรถมาขุดกลบร่องน้ำอีกทำให้เสียงบประมาณ กิจกรรมครั้งนี้ซึ่งระยะหลังเวลาที่มีโครงการในลักษณะนี้ผู้นำเราต้องเรียกคณะกรรมการมาร่วมวิเคราะห์กันก่อนว่าสมาชิกท่านใดจะทำอะไร ต้องวิเคราะห์ดูสถานที่ บริเวณพื้นที่ว่าเหมาะสมหรือไม่เพราะพวกเรามีประสบการณ์มาแล้ว (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

ได้มีงานวิจัยในพื้นที่หลายโครงการที่ผู้นำได้ริเริ่มทำร่วมกับชาวบ้านในชุมชน เช่น งานวิจัยเกี่ยวกับดิน งานวิจัยเรื่องหนี้สิน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะว่าชาวบ้านในชุมชนไม่ให้ความร่วมมือดังที่นายมิตร บุญทวี ได้กล่าวว่า

“อย่างที่เป็นหมอดินเวลาให้สมาชิกหรือชาวบ้านเก็บดินในนาของตนมาให้พี่ตรวจหรือรวบรวมมาให้พี่เพื่อพี่จะส่งต่ออำเภอ แต่ก็ไม่มีใครส่ง พี่ก็ต้องเดินสุมไปเก็บดินเอาเองเพื่อนำไปตรวจ” (มิตร บุญทวี, สัมภาษณ์)

นายภาคภูมิ อินทร์แป้น ก็ได้เล่าให้ฟังว่า

“งานวิจัยหนี้สินพี่เริ่มปี 2546 โดยให้ชาวบ้านและสมาชิกจดบัญชีรายรับรายจ่าย บางเดือนพี่ก็ไปเยี่ยมและติดตามดูแล ก็ได้ผลบ้างโดยบางครอบครัวก็ปลูกพืชผักไว้กินเอง แต่พอพวกพี่หยุดดูแลหยุดตามสมาชิกก็ไม่ทำ” (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

สรุปบทบาทของผู้นำ

จากผลการศึกษาข้างต้น สรุปได้ว่า ผู้นำที่ทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวย ส่งเสริม สนับสนุน ให้เกษตรกรมีการเรียนรู้และทำเกษตรอินทรีย์ ผู้นำมีบทบาทในการจัดการความรู้ในช่วงที่ 2 ดังนี้

1. บทบาทด้านการถ่ายทอด การเป็นวิทยากร ผู้นำต้องทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริม สนับสนุนความรู้ให้แก่สมาชิกและเกษตรกรที่สนใจ โดยการที่มีการอบรม พาไปศึกษาดูงาน ให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการผลิต ตลอดจนการให้คำปรึกษาที่ดีแก่สมาชิกกลุ่มฯ ในข้อมูลที่ไม่ชัดเจน และความกังวลใจ

2. บทบาทด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้นำต้องได้รับการเรียนรู้โดยการ ไปอบรม และนำมาถ่ายทอดให้แก่เกษตรกร พร้อมทั้งผู้นำเองก็จะทำงานต่อเนื่องในเรื่องมาตรฐานคือ การเป็นผู้ตรวจมาตรฐานด้วย

3. บทบาทด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ผู้นำนั้นต้องทำงานทั้งในพื้นที่ และทำงานในระดับเครือข่าย โดยผู้นำต้องเป็นอาสาสมัครของโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในกลุ่ม เช่น เป็นอาสาสมัครของโครงการนำร่อง เป็นอาสาสมัครเพื่อตรวจเยี่ยมดูกิจกรรมของสมาชิก เป็นกรรมการภายในเครือข่ายต่าง ๆ

4. บทบาทในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้นำจะต้องทำงานเพื่อให้ตนเองและสมาชิกกลุ่มมีความรู้ การทำงานวิจัยร่วมกับชาวบ้าน สมาชิกกลุ่ม เจ้าหน้าที่ โดยที่ผลการวิจัยจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ก็ตามผู้นำถือได้ว่าทำให้สมาชิกและตัวผู้นำเองเกิดกระบวนการเรียนรู้

ช่วงที่ 3 บทบาทของผู้นำในการแสวงหาตลาดเพื่อขยายช่องทางในการจำหน่ายผลผลิตและสร้างกิจกรรมใหม่ในการทำเกษตรอินทรีย์ (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน)

เมื่อการทำนาอินทรีย์อยู่ตัว สมาชิกไม่มีปัญหาในเรื่องการทำนาอินทรีย์เพราะมีความชำนาญและมีเทคนิคในการผลิตที่ดี สิ่ง que ผู้นำต้องทำต่อคือกิจกรรมที่จะมาต่อยอดในการทำนาอินทรีย์และการทำเกษตรยั่งยืน คือ ในเรื่องของการลดต้นทุนการผลิตให้มากกว่าเดิมและการหาตลาดรองรับผลผลิตของสมาชิกที่เหลือจากการบริโภค ผู้นำกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ จึงมีแนวคิดที่จะแสวงหาตลาดเพื่อเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้า จึงได้แสวงหาแนวร่วมที่ทำการเกษตรอินทรีย์ด้วยกัน โดยได้รวมตัวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดสุรินทร์ทำการจัดตั้งตลาดสีเขียวเพื่อให้สมาชิกนำผลผลิตไปจำหน่าย

บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้เกี่ยวกับการตลาดและผลผลิตทางการเกษตร

เมื่อแสวงหาตลาดในการจำหน่ายสินค้าเกษตรอินทรีย์ได้แล้วจึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่มขึ้นมาร่วมกัน โดยคัดเลือกผู้นำจากทุกกลุ่มเพื่อที่จะบริหารจัดการกลุ่ม ซึ่งในการบริหารจัดการตลาดนัดสีเขียวจะมีการประชุม 3 เดือนต่อหนึ่งครั้ง โดยในที่ประชุมแต่ละครั้งจะพูดคุยกันถึงเรื่องสถานการณ์ของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการผลิตของเกษตรกรที่นำสินค้ามาจำหน่ายทุกวันเสาร์ เกษตรกรที่ไปจำหน่ายสินค้าจะสะสมเงินเข้ากลุ่มรายละ 10 บาท เงินสะสมส่วนนี้สำหรับนำไปใช้ในการบริหารจัดการกลุ่มการตลาด และนำไปไว้ใช้จัดกิจกรรม เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน รวมทั้งการถ่ายเอกสาร

ตลาดนัดสีเขียวถือได้ว่าเป็นช่องทางการจำหน่ายที่ผ่านตลาดทางเลือกที่เหมาะสม และมีการกระจายผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคที่สามารถเข้าถึงกันได้สะดวกและยังเป็นการหลีกเลี่ยงพ่อค้าคนกลาง ซึ่งตลาดสีเขียวนี้มีลักษณะที่แตกต่างกับการตลาดของสินค้าเกษตรทั่วไป เพราะจะมีผลผลิตที่เป็นเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียวที่เกษตรกรทุกรายที่มาจำหน่ายจะคำนึงถึงราคาที่มีความยุติธรรมต่อผู้บริโภคและสุขภาพของผู้บริโภคเป็นหลัก

ส่วนในเรื่องเกี่ยวกับการลดต้นทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์ ในเรื่องของปัจจัยการผลิต ได้แก่ ปุ๋ย ทางผู้นำก็ทดลองนำมูลหมูมาเลี้ยง โดยได้ไปศึกษาข้อมูลและการดูวิธีการเลี้ยงหมู หมูมาจากเครือข่ายในตำบลเดียวกัน ซึ่งการเลี้ยงหมูหมูยังไม่แพร่หลายแก่สมาชิก ยังเป็นการทดลองของผู้นำและสมาชิกบางส่วนซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการทดลอง โดยนายสำราชซึ่งเป็นหนึ่งในผู้นำกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมก็ได้ทดลองเลี้ยงหมูหมูกว่าว่า

ฟีดลองเลี้ยงดู 5 ตัว ถ้าถามว่าคุ้มไหมเวลาขายหมูไป มันไม่คุ้มแต่ความคุ้มกับราคาที่ลงทุนไปหรอกนะ แต่มันจะไปอยู่ที่ปุ๋ยที่เราจะได้โดยมันจะไปมีราคาตรงนั้น แต่ฟีดก็ลองทดลองเลี้ยงดู สมาชิกยังไม่สนใจกันมากเท่าไหร่นักเพราะบางคนจำกัดด้วยบริเวณ และบางคนก็ให้ผู้นำเป็นหนูลองยาก่อน (สำราช ทองเยี่ยม, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันบทบาทของผู้นำในพื้นที่น้อยลง ส่วนหนึ่งเกิดจากสมาชิกไม่มีเพิ่มขึ้น มีแต่สมาชิกเดิม ๆ ทำให้การทำงานเข้าใจและรู้จักกันดี แต่ผู้นำก็พยายามหากิจกรรมเพื่อที่จะให้กลุ่มฯ และสมาชิกมีคึกคักมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้นำได้กล่าวเป็นแนวทางเดียวกันไว้ว่า

ปัจจุบันกิจกรรมของพวกเราก็นับรวมข้าวของสมาชิกไปที่กองทุนข้าว บทบาทของผู้นำและคณะกรรมการเท่าเดิมแต่การทำงานน้อยลงเพราะมันไม่มีสมาชิกเพิ่มใหม่ที่จะต้องให้กำลังใจ มีแต่สมาชิกที่ผ่านกระบวนการมาเยอะแล้ว ตกผลึกแล้วไม่ต้องดูแลกันมาก บทบาทการทำงานเหมือนเดิม หนึ่งน้อยน้อยลง ปัจจุบันบทบาทไม่คึกคักเหมือนเมื่อก่อน จุดนี้เราพยายามเริ่มให้คึกคัก คือกำลังทำเรื่องพันธกิจกรรมและหากิจกรรมเพิ่มขึ้นมา (ผู้นำทั้ง 5 คน, สัมภาษณ์)

บทบาทของผู้นำกลุ่มถึงแม้ว่าจะผ่านกระบวนการด้านต่าง ๆ ทั้งเรื่องเกษตรอินทรีย์ เทคนิคในการผลิต และเกี่ยวกับระบบมาตรฐาน แต่ผู้นำยังต้องการเรียนรู้ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือเรียนรู้เกี่ยวกับการกำหนดราคาและระบบตลาด โดยทางกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลท่อมยังต้องแสวงหาความรู้เกี่ยวกับนโยบายด้านการตลาดและราคาผลผลิตที่เป็นธรรม (Fair Trade) ซึ่งผู้นำกลุ่มฯ และเครือข่ายเกษตรธรรมชาติจังหวัดสุรินทร์ได้รวมกลุ่มกันและทำการแสวงหาแนวทางใน

การส่งเสริมการตลาด โดยได้ทำการวิเคราะห์ปัญหาและมีความเห็นร่วมกันว่า การที่เกษตรกรขายข้าวเปลือกแล้วได้กำไรน้อยขาดทุน จึงทำให้ไม่สามารถอยู่รอดได้ ด้วยเหตุว่าตลาดปัจจุบันนี้มีกลไกการซื้อขายโดยผ่านระบบพ่อค้าคนกลางซึ่งไม่เป็นธรรม ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องรวมตัวกันเพื่อทำการผลิตในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การผลิต การแปรรูปผลผลิต และการจำหน่าย จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นสหกรณ์ขึ้นมาโดยใช้ชื่อว่า “สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์จำกัด” เพื่อเป็นการสร้างนโยบายการตลาดด้วยตนเอง โดยได้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการตลาด ได้แก่ การกำหนดราคาข้าว กลุ่มจะมีการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ เพื่อที่จะคำนวณราคามาตรฐานท้องตลาดว่ามีเกณฑ์อยู่ในระดับใด ซึ่งทางสหกรณ์ฯ จะรับซื้อผลผลิตของเกษตรกรในราคาที่สูงกว่าราคาท้องตลาด โดยใช้ฐานการคิดเพื่อประเมินราคาข้าวจากค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับต้นทุนการผลิต ปัจจัยการผลิต และแรงงาน แล้วก็นำไปเปรียบเทียบกับราคาท้องตลาด โดยอ้างอิงจากสถานการณ์ที่เป็นจริง ทั้งราคาจากผู้บริโภคจะซื้อและราคาตามท้องตลาด ส่วนตลาดต่างประเทศหรือ ตลาดแฟร์เทรด (Fair Trade) ทางสหกรณ์ฯ ต้องซื้อตามราคาที่กำหนดมา โดยการกำหนดราคาจะคำนึงถึงพื้นฐานของประเทศแต่ละประเทศด้วยว่าราคาสมควรจะอยู่ในเกณฑ์เท่าไร แต่ราคาผลผลิตจะมีราคาสูงกว่าท้องตลาด

ในด้านตลาดส่งออก ในพื้นที่ของกลุ่มเกษตรกรรวมชาติตำบลหมอ เมื่อได้ผลผลิตแล้วจะนำส่งที่ สหกรณ์ฯ โดยเจ้าหน้าที่ของสหกรณ์ฯ จะเป็นผู้จัดการเรื่องการส่งออก แต่การหาตลาดสมาชิกในแต่ละพื้นที่ก็จะเป็นคนหาตลาดอยู่แล้ว อย่างเช่น ตลาดภาคใต้ ตลาดภายในสุรินทร์ และตลาดต่างประเทศ โดยผู้นำในแต่ละพื้นที่จะเป็นตัวแทนไปประชาสัมพันธ์ในเรื่องข้าว ที่ต่างประเทศ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศในยุโรป ที่เน้นระบบการค้าที่เป็นธรรม

ตารางที่ 4.2
สรุปบทบาทของผู้นำ

ปรากฏการณ์	นายทองมา	นายภาคภูมิ	นายรุ่งโรจน์	นายสำราช	นายมิตร
ปัญหาที่ผู้นำประสบ	- สุขภาพของคนในชุมชน - ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม	- สุขภาพของตนเองและผู้อื่น - ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น	- ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น	- สภาพเศรษฐกิจตกต่ำ - ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม	- ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น - สุขภาพของตนเองและผู้อื่น
การเรียนรู้ของผู้นำ	- ประสบการณ์จริง - การศึกษาดูงานและการฝึกอบรม - การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน	- การสังเกต - การอบรมความรู้ - การศึกษาดูงาน - ประสบการณ์จริง	- การเรียนรู้ด้วยตนเอง - การอบรมและการศึกษาดูงาน - การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง	- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน - ประสบการณ์จริง - ทำวิจัยชุมชน	- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน - การศึกษาดูงาน - การอบรม
วิธีการส่งเสริมของผู้นำ	- แนะนำและชักชวน - เป็นตัวอย่างที่ดี	- สร้างแนวคิด - แนะนำเทคนิคการผลิต - เป็นที่ปรึกษา - เสริมสร้างกำลังใจ	- บอกต่อชักชวน - ทดลองและปฏิบัติจริง	- การปฏิบัติจริง - อบรมให้ความรู้ - จัดกิจกรรม	- อบรมให้ความรู้ - จัดกิจกรรม - ศึกษาดูงาน

4.3 ปัญหาอุปสรรค และผลสำเร็จซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยในการจัดการ

ความรู้ของผู้นำ

จากผลการศึกษา สามารถสรุปเงื่อนไขปัจจัยที่เป็นปัญหา อุปสรรค และส่งผลต่อความสำเร็จของกลุ่ม ดังนี้

4.3.1 ปัจจัยที่เป็นปัญหาอุปสรรค

1. ความรู้เกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่นำมาจากภายนอก เป็นความรู้ใหม่โดยสิ้นเชิงที่ผู้นำจะต้องนำมาปฏิบัติและกำหนดให้สมาชิกปฏิบัติตามด้วยเพื่อจะได้ผ่านมาตรฐาน ซึ่งมาตรฐานนี้สมาชิกไม่มีสิทธิที่จะกำหนดให้เข้ากับพื้นที่หรือสภาพของชุมชน มาตรฐานจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกจะทำการผลิตหรือไม่ และทำให้การทำงานเพื่อขยายผลของผู้นำมีความลำบากไปด้วย

วัตถุประสงค์ของการกำหนดตรามาตรฐาน เพื่อสร้างความเชื่อถือแก่ผู้บริโภคที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งผลิตและส่งไปจำหน่ายในพื้นที่ต่าง ๆ ให้สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ว่าผลิตที่ไหน ผลิตโดยใคร และผลิตอย่างไร โดยความเชื่อถือเป็นกุญแจสำคัญในการขยายจำนวนผู้บริโภค อีกทั้งการรับรองมาตรฐานนี้ก็เพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่เกษตรกรผู้ผลิตด้วย เพราะผลผลิตของเกษตรกรที่ผ่านการรับรอง จะเป็นที่รู้จักและได้รับความไว้วางใจ สามารถจำหน่ายด้วยราคาที่ยุติธรรม

แตเมื่อนำมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มาใช้กับสมาชิกกลุ่ม เปรียบเสมือนตัวชี้วัดว่าผู้ใดจะผ่านหรือไม่ผ่านมาตรฐาน โดยมีเกณฑ์เป็นตัวกำหนดและที่สำคัญมาตรฐานเหล่านี้ถูกกำหนดมาจากหน่วยงานภายนอก โดยไม่ได้คำนึงถึงลักษณะทางกายภาพ สภาพปัญหาของชุมชนและพฤติกรรมการผลิตของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรหลายรายที่ไม่สามารถปฏิบัติตามมาตรฐานการผลิตจึงลาออกจากกลุ่มหรือไม่ผลิต แต่หันกลับไปทำเกษตรในรูปแบบของตนซึ่งไม่แตกต่างจากเกษตรอินทรีย์เท่าใดเลย (ไม่เผาตอซัง ไม่ฉีดสารเคมี ปลูกปุ๋ยพืชสด) แต่สิ่งที่เกษตรกรได้รับคือความสบายใจในการทำเกษตรรูปแบบของตนที่ไม่ต้องมีมาตรฐานมาตัดสินว่าจะผ่านหรือไม่ผ่านมาตรฐาน

2. ปัจจัยด้านค่านิยมของเกษตรกรที่โอนเอียงต่อแรงจูงใจด้านราคาผลผลิตทางการเกษตรและความสะดวกสบาย เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้นำไม่สามารถส่งเสริมสมาชิกทำนาอินทรีย์ได้ เพราะการทำเกษตรอินทรีย์จะต้องมาจากจิตใจ สร้างจิตสำนึกให้แก่เกษตรกรและ

ผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์เป็นหลัก ดังนั้นถ้าเกษตรกรรายได้ที่ไม่สามารถที่จะต่อต้านกระแสทุนนิยมบริโภคนิยมได้ กระบวนการผลิตของเกษตรกรก็ต้องการที่จะให้ได้ข้าวปีละมาก ๆ และที่สำคัญคือเรื่องของการใส่ปุ๋ยเคมีลงไปในนาข้าวซึ่งนายภาคภูมิได้ให้คำสัมภาษณ์ว่า

เมื่อก่อนที่พี่ยังไม่ได้เข้ากลุ่มเกษตรอินทรีย์ พี่เป็นคนที่ไม่มากนะ เวลาที่พี่ทำนาใส่ปุ๋ยเคมีปีหนึ่งจะใส่ 3 ครั้ง ในขณะที่คนอื่นใส่ 2 ครั้ง เวลาปลูกผัก ผักของพี่นั้นห้ามมีตัวอะไรมากินเด็กขาด ทั้งหนอน แมลง ฉีดยาพืชนั้น 2 ครั้ง ทำอย่างไรที่จะไม่ให้มีอะไรมารบกวนหรือแม้แต่วัชพืชก็ห้ามขึ้นมาปนกับผักของเรา ใจพี่คิดอย่างนี้ตลอด มีความมักมาก ซึ่งมันก็คนละแบบกับปัจจุบัน เมื่อก่อนมองเกษตรแบบว่าทำอะไรเพื่อให้ได้มา ทำเพื่อให้ได้เงินมากที่สุด ในใจมันตั้งเป้าแล้วว่าผลิตให้ได้มากที่สุดให้ได้มากกว่าคนอื่น กระบวนการผลิตก็เลยทำอย่างไรให้ได้มากที่สุดพี่ก็ทำไป (ภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

จากคำบอกเล่าของผู้มาถึงประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตว่าเคยประสบกับเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อนเป็นสิ่งที่ประกันได้ว่าในเรื่องของกระแสทุนนิยมเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้นำจะส่งเสริมหรือสนับสนุนสมาชิกให้ผลิตเกษตรอินทรีย์ได้ยาก ทำให้สมาชิกบางส่วนได้เริ่มที่จะออกจากกลุ่มและไม่เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มฯ ราคาผลผลิต นับว่าเป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มให้ความสำคัญเป็นเช่นกัน เพราะในการทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่ให้ผลประโยชน์สูงหรือคุ้มค่ากว่า สมาชิกเหล่านั้นก็จะพากันให้ความสนใจและตื่นตัวตามไปด้วย จะเห็นได้ว่าราคาผลผลิตการเกษตรชนิดใดได้ราคาสูงเกษตรกรก็จะพากันปลูกพืชชนิดนั้น ๆ เช่นเดียวกับสถานการณ์ที่กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอกำลังประสบ คือ ราคาข้าวอินทรีย์มีราคาใกล้เคียงกับข้าวเคมี ทำให้สมาชิกในกลุ่มหันไปผลิตข้าวเคมีที่มีกระบวนการไม่ต้องยุ่งยากและได้ราคาที่ใกล้เคียงกัน ประกอบกับพื้นที่ในตำบลมีการส่งเสริมการปลูกอ้อยขึ้นในชุมชนและมีราคาดี เกษตรกรก็จะหันไปปลูกอ้อยแทนเพราะว่ามีราคาสูงกว่าและขั้นตอนการผลิตไม่ยุ่งยากมากนัก ดังนั้นเรื่องราคาก็เป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะทำให้เกษตรกรจะผลิตหรือไม่ผลิตเกษตรอินทรีย์

ดังนั้นถึงแม้ว่าผู้นำจะทำการส่งเสริมและพยายามสร้างแรงจูงใจในการสนับสนุนให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์มากเท่าไร แต่ในเรื่องของราคานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สมาชิกคำนึงถึงกัน เพราะสมาชิกกลุ่มเองก็ต้องทำเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว สิ่งเหล่านั้นนับได้ว่าเป็นปัญหาของผู้นำในการขยายผลหรือส่งเสริมสมาชิก

3. สภาพภูมิอากาศเป็นปัจจัยที่ไม่สามารถใช้สารอินทรีย์ควบคุมได้ ทำให้สมาชิกต้องใส่ปุ๋ยเคมี เช่น ปัญหาภัยแล้งที่เกิดจากฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล จะทำให้ผลผลิตของเกษตรกรได้รับความเสียหาย การส่งเสริมของผู้นำก็ทำให้มีปัญหาไปด้วย เพราะในสภาพดินฟ้า

อากาศที่ไม่เอื้ออำนวยแก่การเพาะปลูกสมาชิกกลุ่มจำเป็นต้องใส่สารเคมี โดยที่ไม่คำนึงถึงว่าตนเองทำนาอินทรีย์อยู่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นการผลิตที่ผิดขั้นตอนและกระบวนการทำเกษตรอินทรีย์ และถ้าจะมาเริ่มกระบวนการผลิตเกษตรอินทรีย์ใหม่ก็ต้องมานับหนึ่งใหม่ในการทำนาอินทรีย์ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นปัญหาของผู้นำในการส่งเสริมสมาชิก

4. การสนับสนุนจากสมาชิกภายในครอบครัว สมาชิกภายในครอบครัว เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรตัดสินใจในการจะทำนาอินทรีย์ มีหลายครอบครัวที่ไม่สามารถ ทำนาอินทรีย์ได้ เพราะสมาชิกในครอบครัวไม่เห็นด้วยกับการทำนาอินทรีย์ที่ต้องมีกระบวนการขั้นตอนมากมายกับรูปแบบในการผลิต ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญที่ผู้นำจะส่งเสริมให้เกษตรกรทำนาอินทรีย์ เพราะจะต้องส่งเสริมทั้งครอบครัว จะส่งเสริมเพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่ได้

5. จำนวนแรงงาน ในครอบครัวที่จะทำการผลิตได้ตลอดปี ในการผลิตเป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการทำเกษตรอินทรีย์ เพราะว่าในกระบวนการและขั้นตอนการผลิตเกษตรอินทรีย์นั้นจะมีการใช้แรงงานในการทำนาตลอดทั้งปีโดยจะต้องทำกิจกรรมอยู่กับแปลงนาอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจากการสัมภาษณ์นายทองมา และ นายภาคภูมิ ได้กล่าวว่า

หลังจากที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้ว สมาชิกก็ต้องเตรียมเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสดที่จะทำการหว่าน ปลายกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนมีนาคม เริ่มเก็บปุ๋ยพืชสด พอถึงเดือน พฤษภาคม ฝนแรกก็ไถนาเตรียมแปลง ถ้าใช้ปุ๋ยพืชสดก็หว่านพืชตระกูลถั่ว ถั่วดำก็จะใช้ไถน การจัดการไถน ไม่ต้องรอให้ไถนออกดอก สามารถไถกลับได้เลย จากนั้นก็เตรียมดินในการทำนา นาดำจะใช้ปุ๋ยพืชสด นาหว่านจะใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ชี้ไก่ เดือนมิถุนายน ก็เตรียมหว่านข้าว และรอจนน้ำเข้านาดูแล้วพืชขอย่างน้อยต้องไปนาอาทิตย์ละสองครั้ง เพื่อดูแลนา ปลายเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน เป็นต้นไปเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็นวดข้าว (ทองมา เบียบยิ่ง และภาคภูมิ อินทร์แป้น, สัมภาษณ์)

จากขั้นตอนและกระบวนการทำนาอินทรีย์ดังกล่าวของสมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติ ตำบลท่อม แสดงให้เห็นได้ว่าตลอดทั้งปีสมาชิกกลุ่มฯ จะมีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์อยู่ตลอดเวลา และถ้าแรงงานครอบครัวรายใดมีน้อยก็ทำให้มีการใช้แรงงานมากกว่าเกษตรกรรายอื่น ดังปรากฏการณ์ของผู้นำทั้ง 12 ราย ซึ่งผู้นำบางรายไม่สามารถสานต่อเจตนารมณ์ของตนเองได้เพราะความแก่ชราของร่างกายและสมาชิกในครอบครัวไม่เห็นด้วยกับการทำเกษตรดังกล่าว

4.3.2 ปัจจัยที่เป็นผลสำเร็จ

1. ปัจจัยด้านผู้นำ

ผู้นำเป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้สมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอมเกิดการเรียนรู้เพราะผู้นำที่มีประสบการณ์สูง ผ่านการเผชิญปัญหาต่าง ๆ เช่นเดียวกับเกษตรกรรายอื่น ๆ และเป็นผู้ที่ปรับตัวเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จนเกิดวิสัยทัศน์และทัศนคติ จนกระทั่งเกิดการลงมือปฏิบัติจริงจนประสบผลสำเร็จสามารถเป็นแบบอย่างให้แก่เกษตรกรและสมาชิกรายอื่น ๆ ผู้นำของกลุ่มฯ ในชุดปัจจุบันจัดได้ว่าเป็นผู้นำรุ่นที่สอง โดยผู้นำรุ่นที่ 1 จะเป็นผู้นำในด้านความศรัทธาของสมาชิกเกษตรกร ที่ก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์จนมีสมาชิกกลุ่มเกิดขึ้น และต่อมาได้เกิดผู้นำรุ่นที่ 2 ซึ่งเป็นผู้นำในการถ่ายทอดความรู้และเทคนิค เป็นผู้นำนักปฏิบัติ และเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเชิงประจักษ์

ผู้นำกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอม จัดได้ว่าเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ และเป็นผู้นำในการพัฒนากลุ่ม เป็นผู้นำที่ทำงานทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ เป็นผู้ที่ขับเคลื่อนนโยบาย ด้านเกษตรอินทรีย์ เป็นแบบอย่างที่ดีให้เกษตรกรรายอื่นได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มฯ เพื่อเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่กลุ่มฯ ได้จัดขึ้น

ในการส่งเสริมสมาชิกกลุ่มฯ ผู้นำใช้วิธีการและกลวิธีของแต่ละคนในการที่จะแนะนำและชักชวนให้เกษตรกรเกิดความสนใจและเห็นถึงความสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์ สิ่งที่ผู้นำให้ความสำคัญที่สุดคือ การเป็นแบบอย่างที่ดี เพราะในทางปฏิบัติถ้าไม่มีตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมให้แก่สมาชิกได้เห็นอุดมการณ์เพียงอย่างเดียวคงไม่สามารถจะเป็นสิ่งจูงใจและสร้างความน่าเชื่อถือแก่เกษตรกรได้ และการที่ผู้นำเป็นผู้ที่สามารถเป็นที่ปรึกษาเป็นที่พึ่งให้แก่สมาชิกกลุ่มฯ ได้ทุกที่ตลอดเวลา และสามารถให้คำปรึกษาได้ทุกสถานการณ์ในช่วงที่เกษตรกรมีปัญหาและต้องการกำลังใจ ซึ่งกระบวนการทำงานของผู้นำผู้นำจะมีวิธีการดูแลสมาชิกกลุ่มฯ ในรูปแบบของทีม โดยผู้นำหนึ่งคนต่อจำนวนสมาชิกสิบคนในเขตพื้นที่ของตน (1:10) เมื่อสมาชิกรายหนึ่งรายใดมีปัญหาผู้นำก็จะเรียกผู้นำในกลุ่มทุกคนมารวมตัว เพื่อขอคำปรึกษาและวินิจฉัยเพื่อแสวงหาหนทางในการแก้ปัญหา

2. ปัจจัยด้านเนื้อหา รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้

การจัดการเรียนรู้ในส่วนของเนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบของแนวคิดทฤษฎี วิธีการหรือการปฏิบัติที่สามารถมองเห็นได้ รวมไปถึงเทคนิคและรูปแบบของกิจกรรมการเรียนรู้ ที่แสดงออกถึงสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว จนกระทั่งได้มีผู้นำที่นำสิ่งดังกล่าวเหล่านี้มาจัดการสร้างเป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในกลุ่มฯ เช่น ในการทำนาเคมีกับการทำนาอินทรีย์มีกระบวนการ

ในการทำที่คล้ายคลึงกัน เพียงแต่ว่าการทำนาอินทรีย์จะต้องทำความเข้าใจกับสมาชิกในเรื่องเทคนิคที่จะมาทดแทน แต่ถ้าความสามารถของสมาชิกในการทำนาทั้งสองแบบนี้สมาชิกทุกคนมีชำนาญอยู่แล้ว ทางกลุ่มฯ จึงใช้ความรู้เดิมที่สมาชิกที่มีไว้ก่อนเป็นพื้นฐาน ส่วนรูปแบบและวิธีการการเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มฯ นั้น ทางกลุ่มฯ จะใช้วิธีการกระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบของกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกได้มีในการทำกิจกรรมร่วมกันและเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกิดขึ้น โดยอาศัยการปฏิบัติจริงของสมาชิก และการปฏิบัติให้ดูของผู้นำ

สมาชิกเมื่อได้รับความรู้ในเนื้อหาที่ทางกลุ่มจัดให้ สิ่งที่สมาชิกทำคือการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะของตน ความสะดวกของตน และการที่จะนำไปใช้ การที่ปฏิบัติจนสามารถเลือกสรรในสิ่งที่ตนสนใจ สมาชิกเองก็จะมีทดลองจนพึงพอใจ และเลือกนำมาปฏิบัติในแปลงของตน เช่น ความรู้เรื่องปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยหมัก

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างกลุ่ม

ปัจจัยด้านโครงสร้าง (Structure) หมายถึง การจัดโครงสร้าง (Organize) ภายในกลุ่มที่มีการจัดกลุ่ม ตั้งทีมงาน รวมไปถึงการสร้างสายงานภายในกลุ่มและมีการเชื่อมโยงออกไปยังเครือข่ายภายนอก โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มฯ จะมีความยืดหยุ่นในการทำงาน ที่ง่ายและสะดวกในการติดต่อสื่อสารและร่วมมือ เป็นโครงสร้างในแนวราบที่มีความคล่องตัว

4. ปัจจัยด้านความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม ที่สายสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มฯ จะเป็นเครือข่ายกันเป็นส่วนใหญ่จึงทำให้เกิดความร่วมมือได้ง่ายในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของกลุ่ม

อภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาเรื่อง “บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกรทำนาเกษตรอินทรีย์ : กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์” ผู้ศึกษาสามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังนี้

แนวคิดของผู้นำในการทำนาอินทรีย์

ที่มาของผู้นำและสมาชิกกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อมในการทำเกษตรอินทรีย์ ผู้ศึกษาได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายจำนวน 5 ราย ด้วยวิธีการสัมภาษณ์และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมซึ่งสามารถนำผลการศึกษามาอภิปรายผลเกี่ยวกับที่มาของแนวคิดเกษตรอินทรีย์ได้ดังนี้

1. การจัดการสิ่งแวดล้อม จากความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่เกิดขึ้น และส่งผลกระทบให้เกิดความเสื่อมสภาพของทรัพยากรในชุมชน ดังจะเห็นได้ชัดในกรณีของปลาที่ตายตามลำห้วย และความเสื่อมโทรมของดินที่เกิดจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตรเชิงเดี่ยว จึงทำให้เกษตรกรได้รู้ถึงโทษของการใช้สารเคมี ซึ่งหลังจากที่ได้เปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์แล้วทำให้รู้ถึงความแตกต่างของดิน เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จะมีแปลงนาที่อุดมสมบูรณ์ ดินจะมีคุณภาพมากกว่าเกษตรกรที่ทำการเกษตรเคมี นอกจากนี้บางส่วนที่เกษตรกรทำนาอินทรีย์ปล่อยออกจากแปลงนา ก็ไม่ทำอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในน้ำ ถือได้ว่าการเรียนรู้ที่เกิดจากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่เป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน และผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือการเรียนรู้ร่วมกันและยังเป็นการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

เห็นได้ว่า ระบบเกษตรแผนใหม่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก ดังนั้นเกษตรกรในระบบนี้จึงให้ความสนใจเฉพาะต้นทุนและผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ซึ่งมีผลต่อเกษตรกรโดยตรง โดยละเลยผลกระทบภายนอกจากการผลิตที่เกิดขึ้นต่อสังคม

2. การสร้างเสริมสุขภาพ ปัญหาด้านสุขภาพเป็นที่มาของแนวคิดในการทำเกษตรอินทรีย์ ผู้นำและเกษตรกรบางรายประสบเหตุการณ์กับตนเองถึงผลกระทบข้างเคียงของสารเคมีทำให้เกิดความกลัวและบางรายก็ไม่สามารถใช้ได้เพราะมีผลเสียต่อสุขภาพซึ่งในบางรายมีอาการเจ็บป่วยเรื้อรัง บางรายถึงกับเสียชีวิต ชาวบ้านบางรายเสียชีวิตจากโรคนี้หนุ ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้แม้ว่าชาวบ้านในชุมชนจะไม่ทำการเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด แต่ก็ได้หันมาให้ความสนใจและใส่ใจเกี่ยวกับสุขภาพมากขึ้น ชาวบ้านที่ปลูกพืชผักไว้บริโภคเองก็จะใส่สารเคมีและปุ๋ยเคมีลดน้อยลง สิ่งเหล่านี้ผู้นำมองว่าถึงชาวบ้านจะไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มฯ แต่ก็ได้ตระหนักถึงโทษและพิษภัยของสารเคมีมากขึ้นจากปรากฏการณ์นี้เองจึงเป็นแนวคิดอีกประการหนึ่งที่กลุ่มเกษตรกรในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์

3. การลดต้นทุนการผลิต หลังจากผ่านกระบวนการผลิตไปได้ระยะหนึ่งผู้นำและสมาชิกพบว่า การทำนาอินทรีย์สามารถที่จะลดต้นทุนได้ แต่ขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ได้แก่ การลงทุนซื้อปุ๋ยอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอก มูลสัตว์ ถ้าครอบครัวของเกษตรกรรายใดมีสัตว์เลี้ยง เช่น โค กระบือ หรือ ไก่ ที่มากพอไม่ต้องซื้อมูลสัตว์ก็จะเป็นการลดต้นทุน แต่ถ้าครอบครัวใดที่ต้องซื้อปุ๋ยอินทรีย์ยังคงต้องมีการลงทุนอยู่ดี ซึ่งปุ๋ยอินทรีย์ก็มีราคาสูงขึ้นทุกปี ในบางปีเกิดการขาดแคลนทำให้เกษตรกรต้องแย่งกันซื้อปุ๋ยคอก ในบางครั้งผู้นำก็ถือโอกาสจำหน่ายในราคาที่สูงเกินกว่าความเป็นจริงหรือกดราคาเกษตรกร จึงเป็นเหตุให้สมาชิกภายในกลุ่มฯ พยายามที่จะหาทางออกด้วยการทำเกษตรแบบครบวงจร ด้วยการเลี้ยงหมูหลุมเพื่อที่จะได้ปุ๋ยคอก เช่น ถ้าเลี้ยงหมูประมาณ 4-5 ตัวก็จะได้ปุ๋ยประมาณ 100 กระสอบ ทำให้ลดรายจ่ายค่าปุ๋ยไปได้ส่วนหนึ่ง จะเห็น

ได้ว่าการทำเกษตรอินทรีย์สามารถลดต้นทุนการผลิตได้ โดยที่ต้องมีการเรียนรู้และการปฏิบัติที่เชื่อมโยงบนฐานของการพึ่งพาตนเอง

4. การส่งเสริมและเรียนรู้จากพื้นที่รูปธรรม จากการศึกษา พบว่า แม้ว่าสมาชิกกลุ่มฯ ส่วนหนึ่งจะได้รับการส่งเสริมแนวคิด และเทคนิคการผลิตเกษตรอินทรีย์มาบ้างแล้วก็ตาม แต่ความมั่นใจในกระบวนการผลิตยังไม่เห็นเด่นชัด จึงต้องการตัวอย่างจริงจากแปลงนาของผู้นำที่สามารถปรับปรุงแปลงนาของตนให้ดีขึ้น และประสบผลสำเร็จให้ผลผลิตที่ดี ซึ่งช่วยให้สมาชิกกลุ่มได้มีความมั่นใจในการผลิตเกษตรอินทรีย์ ดังนั้นแนวคิดการที่ทำให้เกษตรกรเห็นและเป็นแบบอย่างที่ดีจึงเป็นหลักประกันความมั่นใจในความสำเร็จของเกษตรอินทรีย์

5. ราคาผลผลิต เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้นำและเกษตรกร รายอื่น ๆ มีความสนใจที่จะทำเกษตรอินทรีย์ จากผลการศึกษา พบว่าประวัติความเป็นมาของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ เริ่มต้นจากกลุ่มออมทรัพย์และพัฒนาเป็นกองทุนข้าวเพื่อทำการซื้อขายข้าวมาก่อน แต่เกษตรกรที่ต้องใช้แรงงานบางส่วนยังเห็นราคาเป็นปัจจัยสำคัญด้วย เนื่องจากกระบวนการผลิตนั้นจะใช้ต้นทุนการผลิตต่ำกว่าการทำเกษตรเคมี จึงทำให้จุดนี้ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่สมาชิกคำนึงถึงและยิ่งไปกว่านั้นในพื้นที่ของตำบลเป็นที่รู้จักของหน่วยงานองค์กรทั่วไปที่จะมารับซื้อข้าวอินทรีย์ ทำให้สมาชิกมีตัวเลือกในการทำการค้า

กระบวนการเรียนรู้ของผู้นำและสมาชิก

1. การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง จัดเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมของเกษตรกร ผู้นำหลายรายที่ได้เปลี่ยนการผลิตจากการทำเกษตรเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ จากการที่ได้ประสบเหตุการณ์กับตนเองและเห็นสมาชิกในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในโครงการวิจัย เรื่องการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน กรณีศึกษาในภาคกลาง พบว่า การเรียนรู้จากชีวิตเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่พบได้และมีความสำคัญในทุกกรณีศึกษา และมักจะเป็นรูปแบบการเรียนรู้แรกที้นำไปสู่การเรียนรู้ในรูปแบบการเรียนรู้อื่น ๆ ต่อไป

2. เรียนรู้จากกระบวนการศึกษา การศึกษาดูงาน และการฝึกอบรม เป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่จะมาเพิ่มเติมความรู้ของผู้นำและสมาชิกกลุ่มฯ ในการเพิ่มเติมความรู้แต่ครั้งนั้นเกษตรกรจะเป็นผู้ที่ยอมรับ ปฏิเสธ ประยุกต์ใช้ เลิกใช้ โดยกระบวนการวิเคราะห์ของเกษตรกรหรือจากการลองปฏิบัติของเกษตรกรเอง ซึ่งการเรียนรู้จากกระบวนการศึกษา จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ เพราะการได้ต้นแบบที่ดี การได้เห็นการได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ

สอดคล้องกับปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะที่ได้กล่าวว่า กิจกรรมงานและทัศนศึกษาเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมาก (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 288)

3. เรียนรู้จากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น ฐานจากสถานที่จริง มีต้นแบบที่ดี การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทัศนคติและประสบการณ์ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การแลกเปลี่ยน การพูดคุย เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเรียนรู้ระหว่างกันโดยใช้องค์ความรู้ ใช้การปฏิสัมพันธ์ของเกษตรกรซึ่งในการจัดการความรู้จึงจัดได้ว่าการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการจัดการความรู้

4. เรียนรู้จากกระบวนการวิจัย (งานวิจัยชุมชน) การวิจัยของชาวบ้านส่วนหนึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการพิสูจน์เพื่อให้เห็นชัดเจนในเรื่องที่ตนเองสนใจและยังไม่มั่นใจ และเพื่อต้องการให้เป็นที่ยอมรับต่อบุคคลอื่น ๆ เพื่อเป็นหลักฐานยืนยันความเป็นเหตุเป็นผลให้แก่เกษตรกร และงานวิจัยเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง โดยใช้ชุมชนเป็นแหล่งความรู้และห้องปฏิบัติการ อีกส่วนงานวิจัยนั้นยังถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เกษตรกรเรียนรู้ได้อีกด้วย

ซึ่งสอดคล้องกับ ศักดิ์ชัย นิรัญทวี และ ไพเราะ พุ่มมัน (2550) ที่ได้ศึกษาเรื่องวัฏจักรการเรียนรู้ของ Mc Carthy ได้กล่าวถึง การเรียนรู้จากการวิจัย ว่าการเรียนรู้จากเพื่อนร่วมแนวทางและการเรียนรู้จากอนาคต อาจมีความเหมาะสมเป็นการเฉพาะกับขั้นตอนการวิเคราะห์และประยุกต์ใช้ และขั้นตอนการแลกเปลี่ยน ความรู้ ความคิดกับผู้อื่น (อันเป็นขั้นตอนที่ 7 และ 8 ของวัฏจักรการเรียนรู้ ซึ่งจะมีผลให้เกษตรกรสามารถสังเคราะห์ประสบการณ์ที่ตนเองดำเนินการมาได้ดีขึ้นและนำไปสู่ความชัดเจนในกระบวนการเรียนรู้ครั้งต่อไป ตามหลักพุทธธรรมเรียกว่า ปฏิเวธ หรือการคิดทบทวนถึงสิ่งที่ได้ดำเนินการมาเพื่อปรับปรุงและพัฒนาให้ดีขึ้นและเป็นไปในทางเดียวกันกับกชกร ชินะวงศ์ และ เกสสุดา สิทธิสันติกุล (ม.ป.ป.) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ในชุมชน เรื่องเส้นทางการปลดหนี้ 18 ล้านบาทที่บ้าน 3 ขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง พบว่า ชาวบ้านมีการจัดการความรู้ที่เน้นความรู้แฝง (Tacit Knowledge) โดยมีรูปแบบการจัดการความรู้ดังนี้ (1) การจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ (2) ใช้กระบวนการวิจัย โดยทำบัญชีรายรับรายจ่ายของชุมชน (3) การดูงานยังที่ต่าง ๆ (4) การอบรมความรู้ เพื่อชีวิตที่เรียบง่าย ด้านจิตสำนึกในการใช้ชีวิตที่ไม่ฟุ้งเฟ้อ ความรู้เพื่อการผลิตใช้เองและขาย

การเรียนรู้จากการวิจัยมีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกับการเรียนรู้จากการทำงาน กล่าวคือ เป็นการทบทวนและสรุปบทเรียนที่ได้รับจากการทดลอง และดำเนินการปฏิบัติ เพียงแต่การเรียนรู้จากการวิจัยจะเป็นการดำเนินอย่างเป็นระบบ โดยมีการนำความรู้ทั้งจากหลักวิชาการจากการทำงาน และจากการแลกเปลี่ยน มาบันทึกทดลอง และทำการวิเคราะห์หรือสังเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น จนได้องค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในพื้นที่อื่น ๆ

หรือชุมชนอื่น ๆ ได้ต่อไป อนึ่งการวิจัยบางประเภทอาจไม่มีส่วนช่วยสร้างการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกร ดังนั้น รูปแบบของการวิจัยจะต้องเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมคือ เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เข้ามาเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยด้วย จึงจะเกิดประโยชน์ในกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริง

5. เรียนรู้จากการสังเกต (สังเกตแปลงนาข้างเคียง และดูเพื่อนบ้าน) การสังเกตเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ โดยที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ เกษตรกรหลายรายที่ใช้การสังเกต เพื่อที่จะทำให้ตนเองเกิดการเรียนรู้ ถ้าเป็นสมัยก่อนก็จะเป็นในลักษณะครูปักหลักจำ ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ของตนขึ้นมาสอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2544) ที่ได้เสนอกระบวนการทางปัญญาในการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละบุคคลว่าการสังเกตสิ่งที่เราเห็นหรือสิ่งแวดลอม เช่น ไปดูนก ดูผีเสื้อ หรือในการทำงาน การฝึกสังเกตจะทำให้เกิดปัญญามาก โลกทัศน์และวิถีคิด สติ-สมาธิจะมีผลต่อการสังเกตและสิ่งที่สังเกต

6. เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ การเรียนรู้ที่สำคัญของเกษตรกรมักเกิดจาก การทดลอง การแสวงหาคำตอบ เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบ บางครั้งการทดลองผลที่ได้รับอาจจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็ได้ ถ้าประสบความสำเร็จก็ทำให้เป็นความรู้ของตนเอง ถ้าไม่ประสบความสำเร็จเกษตรกรก็ถือว่าเป็นการเรียนรู้ไป โดยที่การเรียนรู้ในเรื่องที่ไม่ประสบความสำเร็จก็จะเป็นบทเรียนแก่ตนและสามารถที่จะบอกเล่าให้บุคคลอื่นฟังเพื่อที่จะไม่ต้องมาเจอเหตุการณ์แบบเดียวกับผู้ทดลอง สอดคล้องกับ ศักดิ์ชัย นิรัญทวี และ ไพเราะ พุ่มมัน (2550) ที่กล่าวถึง การเรียนรู้จากการทดลองด้วยตนเอง อาจมีความเหมาะสมเป็นพิเศษกับขั้นตอนการทำตามแนวคิดที่กำหนดขึ้น และขั้นตอนการสร้างงานตามความถนัดของตนเอง โดยเป็นขั้นตอนที่เกษตรกรลงมือปฏิบัติด้วยตนเองขั้นตอนนี้ตามหลักพุทธธรรมเรียกว่า ปฏิบัติ หรือการดำเนินการด้วยตนเอง

บทบาทของผู้นำในการจัดการความรู้ของเกษตรกร

บทบาทวิธีการที่ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวย ส่งเสริม สนับสนุน ให้เกิดการจัดการความรู้ และสนับสนุนให้เกษตรกรเกิดการปฏิบัติเกษตรกรเกิดการเรียนรู้ขึ้นนั้น ผู้นำกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลหมอ มีบทบาทการจัดการความรู้ของเกษตรกร ดังนี้

1. การชักชวน แนะนำ วิธีการชักชวนแนะนำเป็นวิธีการเริ่มแรกของการถ่ายทอด โดยเป็นการหยั่งเชิงต่อความสนใจของเกษตรกร เพราะเกษตรกรจะมีหลายแนวคิด การชักชวนแนะนำจึงเป็นการทำให้รู้ถึงความสนใจ ความต้องการ แนวคิดเบื้องต้นของเกษตรกรรายอื่น ๆ

2. การเป็นตัวอย่างที่ดี เป็นวิธีการที่สำคัญที่สุด เนื่องจากถ้าในทางปฏิบัติแล้วไม่มีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมให้แก่เกษตรกรรายอื่น ๆ ให้เห็นอุดมการณ์อย่างเดียวย่อมจะไม่เป็นสิ่งที่จูงใจ และสร้างความนับถือแก่เกษตรกรได้

3. การอบรมให้ความรู้ ให้แนวคิด กฎระเบียบ ข้อห้าม วิธีการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่ง หลังจากเกษตรกรเข้ามา เพื่อที่จะทำความเข้าใจในหลักการ แนวคิด และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้แนวการพัฒนาหรือการปฏิบัติงานเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ซึ่งข้อค้นพบนี้คล้ายกับ รัตนา โตสกุล และคณะ (2548) ได้ทำการศึกษา ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน กล่าวว่า ต้นแบบแนวคิดหลักของเครือข่ายอินแปง ซึ่งมีกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงานที่นำไปสู่ประสิทธิภาพ ที่มีขั้นตอนหนึ่งคือประชุมสร้างความเข้าใจ ผู้นำกลุ่มอินแปงจัดให้มีการประชุมสมาชิก เพื่อชี้แจงหลักแนวคิดและความมุ่งหมายของกลุ่มในการดำเนินงาน และเป็นการเปิดโอกาสให้มีการซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงเป้าหมายของความสำเร็จของกลุ่ม

4. การสาธิต ให้เทคนิค ส่วนหนึ่งผู้รับความรู้และผู้ให้ความรู้จะเป็นเกษตรกรผู้ที่มีความรู้มาจากการปฏิบัติอยู่แล้ว คือ เรียนรู้จากการกระทำ ดังนั้นการถ่ายทอดในสิ่งที่เกษตรกรยังไม่เคยรับรู้และเป็นสิ่งใหม่และเกษตรกรต้องลงมือทำ การสาธิตจึงเป็นวิธีการที่จะถ่ายทอดความรู้ได้ดีที่สุด เกษตรกรจะจำได้มากที่สุด มากกว่าการจด การอ่าน

5. การให้คำปรึกษาตลอดเวลา เป็นหนึ่งในวิธีการถ่ายทอดผู้นำต้องเป็นที่พึ่งให้แก่เกษตรกรทุกที่ทุกเวลา ไม่มีเวลาราชการ ต้องให้คำปรึกษาได้ทุกสถานการณ์เวลาที่เกษตรกรมีปัญหา เนื่องจากผู้ที่จะให้ความกระจ่างหรือเป็นสื่อกลางทางด้านความรู้คือผู้นำ

6. การให้กำลังใจ เป็นสิ่งสำคัญอาจจะไม่ใช่วิธีการถ่ายทอดความรู้แต่เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการที่เกษตรกรกำลังอยู่ชั้นเรียนรู้ โดยเฉพาะการทำนาอินทรีย์ที่ในช่วงแรก ๆ ผลผลิตจะลดลงทำให้เกษตรกรอาจจะเปลี่ยนใจ หรือรับสภาพปัญหาไม่ได้

7. การแลกเปลี่ยน เป็นส่วนสำคัญที่สุดในการถ่ายทอดที่จะให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ขณะเรียนรู้ จะได้เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของปัจเจกบุคคล เพื่อเพิ่มพูนความรู้ของกันและกัน ผู้นำเองต้องเป็นผู้คอยประสาน เชื้ออำนาจ ให้เกษตรกรมาแลกเปลี่ยนหรือให้เกิดเวทีพูดคุยกัน ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับ วิจารณ์ พานิช (2548) ผู้ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในด้านการจัดการความรู้อย่างมากมาย ได้กล่าวถึง “คนสำคัญของการจัดการความรู้” ที่มีบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ในการที่จะทำให้การจัดการความรู้ประสบผลสำเร็จ คือหนึ่งในนั้นเกี่ยวกับคุณอำนาจ ที่จะส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และอำนวยความสะดวกการแลกเปลี่ยน รวมถึงเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

8. การจัดกิจกรรม เป็นวิธีการถ่ายทอดผ่านกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรได้เข้าร่วม และได้เรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับความสนุก ความสุข อาจจะเป็นงานประเพณี กิจกรรมนันทนาการ พิธีกรรมทางศาสนา แต่หลังจากมีกิจกรรมแล้วสิ่งที่สำคัญ คือ การสรุปองค์ความรู้จากกิจกรรมร่วมกัน

จากการศึกษา พบว่า ผู้นำของกลุ่มไม่ใช่เป็นผู้นำแบบเป็นทางการหรือผู้มีบารมีเลย แต่เป็นผู้นำที่มีความตั้งใจ เสียสละเพื่อส่วนร่วม มีความมุ่งมั่นในอุดมการณ์และผู้นำที่ผู้ศึกษาค้นพบเจอในกรณีศึกษา คือ ผู้นำทางศรัทธา ที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นในชุมชน (ไม่ใช่กลุ่มจัดตั้ง) โดยสมาชิกนับถือด้วยความอาวูโส ความเคารพศรัทธา ต่อมาเมื่อมีการรวมกลุ่มได้แล้ว ผู้นำรุ่นต่อมาคือ ผู้นำทางปฏิบัติ ที่จะต้องเป็นผู้ถ่ายทอดเทคนิคให้แก่สมาชิก ต้องปฏิบัติให้เป็นตัวอย่าง และผู้นำอีกลักษณะคือ ผู้นำในการแก้ไขปัญหาของสมาชิกและชุมชน เนื่องจากความเป็นอยู่ของสมาชิก การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์มีความคิดจะเป็นผู้นำอีกลักษณะที่สมาชิกยกย่องและนับถือ

ปัญหาอุปสรรค และผลสำเร็จซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยในการจัดการความรู้ของผู้นำ

ปัญหาและอุปสรรคของผู้นำในการจัดการความรู้นั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์หรือเป็นเรื่องที่ใกล้ตัวเกษตรกรและปัญหาบางอย่างก็ส่งผลกระทบทางอ้อมมาให้แก่เกษตรกรอย่างไม่รู้ตัว อย่างเช่น

1. ปัจจัยด้านความรู้เกี่ยวกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ใหม่จากภายนอก ผู้นำจะต้องนำมาปฏิบัติและกำหนดให้สมาชิกปฏิบัติตามด้วยเพื่อจะได้ผ่านมาตรฐาน ซึ่งมาตรฐานนี้สมาชิกไม่มีโอกาสที่จะกำหนดให้เข้ากับพื้นที่หรือสภาพของชุมชน มาตรฐานเกษตรอินทรีย์จึงเป็นเงื่อนไขปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้สมาชิกจะทำการผลิตหรือไม่ และมีผลต่อการทำงานเพื่อขยายผลของผู้นำ

2. ปัจจัยด้านค่านิยมของเกษตรกรที่เอนเอียงต่อแรงจูงใจด้านราคาผลผลิตทางการเกษตรและความสะดวกสบาย ปัจจัยด้านค่านิยมเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้นำไม่สามารถส่งเสริมสมาชิกทำนาอินทรีย์ได้ เพราะการทำเกษตรอินทรีย์จะต้องมาจากความมุ่งมั่นและความมั่นคงของจิตใจ ถ้าเกษตรกรรายใดที่ไม่สามารถที่จะต่อต้านกระแสบริโภคนิยมได้ เกษตรกรก็จะต้องการให้ได้ข้าวปีละมาก ๆ และจะทำการผลิตโดยการใส่ปุ๋ยเคมี ดังนั้นถึงแม้ผู้นำจะส่งเสริม หรือชักชวน และ สนับสนุนปัจจัยการผลิตอย่างไร ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะสมาชิกก็ทำเพื่อความเป็นอยู่ของตนเอง สิ่งเหล่านี้ก็เป็นปัญหาของผู้นำในการขยายผลหรือส่งเสริมสมาชิก

3. สภาพภูมิอากาศเป็นปัจจัยที่ไม่สามารถใช้สารอินทรีย์ควบคุมได้ และทำให้เป็นปัญหาแก่สมาชิก ถ้าปีไหนฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ก็จะทำให้ผลผลิตได้น้อย บางปีก็ทำให้ผลผลิตเสียก็มี ก่อให้เกิดปัญหาต่อการส่งเสริมของผู้นำ เพราะแนวทางในการทำเกษตรอินทรีย์นั้น เน้นการพึ่งพากลไกธรรมชาติในการทำเกษตร การหมุนเวียนใช้ทรัพยากร ที่มีอยู่ในไร่นาและในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ รวมทั้งเน้นการใช้เทคโนโลยีชีวภาพ

4. การสนับสนุนจากสมาชิกภายในครอบครัว ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญเพราะการทำเกษตรอินทรีย์ หนึ่งผลิต คือครอบครัว หากสมาชิกในครอบครัวไม่เข้าใจและไม่ยอมรับก็ไม่สามารถดำเนินงานได้ ตลอดจนเป้าหมายของเกษตรอินทรีย์การผลิตเพื่อให้มีเสถียรภาพนั้นจะเน้นในครอบครัวเป็นอันดับแรก ผลผลิตสู่ตลาดท้องถิ่นเป็นอันดับรอง

5. จำนวนแรงงานในครอบครัว เป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตรอินทรีย์เพราะกระบวนการผลิตของนาอินทรีย์นั้น จะต้องทำกิจกรรมในนาตลอดทั้งปีและเน้นการใช้แรงงานคน สัตว์และเครื่องทุ่นแรงขนาดเล็กที่ประหยัดพลังงาน ซึ่งจะต่างกับเกษตรเคมีที่ใช้เครื่องทุ่นแรงจากพลังงานการเผาไหม้ของน้ำมันเชื้อเพลิง

ส่วนปัจจัยที่มีแนวโน้มต่อผลสำเร็จของกลุ่ม ส่วนใหญ่จะเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ของเกษตรกรและสิ่งที่เข้ามาสนับสนุนส่งเสริมกลุ่ม ได้แก่

1. ปัจจัยด้านผู้นำ ผู้นำของกลุ่มในปัจจุบันเป็นรุ่นที่สองที่เป็นผู้นำด้านเทคนิคที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาในกลุ่ม สอดคล้องกับคำนิยามของ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ที่กล่าวถึง ผู้นำว่า เป็นผู้ที่มีความรู้ ผู้ที่ใช้เหตุผลสามารถประยุกต์ใช้ความรู้นั้นได้อย่างชาญฉลาดใช้ความรู้ได้ถูกคน ถูกเวลา สามารถวิเคราะห์ข้อดี เข้าใจปัจจุบันและคาดการณ์อนาคตได้ รวมทั้งเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิตปรารถนาอุทิศตัวเพื่อการเผยแพร่แนวความคิดและถ่ายทอดสัจจะทางปัญญาที่เป็นประโยชน์แก่สังคมด้วยวิธีการต่าง ๆ และเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นตัวแทนในการเปลี่ยนแปลง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543, น. 127)

2. ปัจจัยด้านเนื้อหา รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาที่ทางกลุ่มนำมาให้ชาวบ้านเรียนรู้นั้นจะยึดหลักในสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่เดิม แล้วเสริมในส่วนขาด ส่วนวิธีการรูปแบบการเรียนรู้นั้นทางกลุ่มจะใช้วิธีการเรียนแบบกลุ่ม ให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงของสมาชิก

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างกลุ่มและด้านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของสมาชิกกลุ่มฯ โดยที่การจัดโครงสร้าง ภายในกลุ่มเป็นกลุ่มงาน ทีมงาน สายงาน ภายในกลุ่มและเชื่อมโยงออกไปภายนอกกลุ่ม โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มมีความยืดหยุ่น เกิดการรวมตัวกันง่าย อีกทั้งกลุ่มนั้นสมาชิกส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกันที่มีความไว้วางใจความเคารพนับถือกันอยู่เดิม